2104

N. BĂNESCU
Profesor la Universitatea din Cluj

Chipuri și Scene din Bizanț

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tipografia „CARTEA ROMÂNEASCĂ“ S. A. Cluj

N. BĂNESCU
Profesor la Universitatea din Cluj

Chipuri şi Scene din Bizanţ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tipografia „CARTEA ROMÂNEASCĂ“ S. A. Cluj

BCU Cluj-Napoca
C. 8555

Acest volum, ce strânge la un loc câteva articole și conferințe, menite a înfățișa publicului nostru unele aspecte ale vieții Bizanțului, de care ne apropie un lung și vechiu trecut istoric, e închinat memoriei scumpe a bunului meu prieten și strălucit coleg

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V. Bogrea,

din al cărui îndemn mai cu seamă iese azi la lumină.

I.

O MARTIRĂ A FILOSOFIEI PĂGÂNE: HYPATIA.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Condiția socială a femeii, la Grecii cei vechi, nu era aceiași în toate semințiile. De o libertate ca cea de acum nu putea fi însă vorba pe atunci. Erau restricțiuni, pe care femeia nu le mai cunoaște astăzi, când revendicările sale tind mai cu seamă la cucerirea drepturilor politice, ultima citadelă, se pare, în calea „feminismului“ biruitor.

Restricțiunile impuse de condiția femeii în constituția anticei *Polis* n'au putut, cu toate acestea, înăbuși talentul. Cultul frumosului era prea înrădăcinat în lumea greacă, pentru a nu atenua și în această privință ceva din asprimea întocmirilor sociale. Sappho, atât de celebră în lumea veche, în care era socotită ca a zecea Musă; Erinna, una din elevele sale, vestită cu toate că muri la optsprezece ani; înțeleapta Praxilla; Corinna, rivala de mai multe ori fericită în concursuri a marelui Pindar, — au lăsat în antichitatea greacă amintirea unor talente poetice mari. Iar în

domeniul cugetării filosofice, e de ajuns a pomeni celebritatea mult discutată a Aspasiei şi pe aceia a Diotimei, învăţătoarea lui Socrate.

Când cuceririle lui Alexandru cel Mare deschiseră culturii greceşti adâncurile Răsăritului, cadrele înguste ale vechii cetăţi se sfărâmară. O nouă viaţă socială se plămădi în hotarele culturii elenistice cuprinzătoare. Femeia iese acum îndrăzneţ din umbra discretă a gyneceelor, pentru a-şi juca rolul său tot mai însemnat.

La capătul perioadei alexandrine a culturii greceşti, fiilosofia numără între reprezentanţii săi o femeie superioară, *Hypatia,* al cărei tragic sfârşit a contribuit a mări în ochii posterităţii celebritatea numelui său.

Ştirile ce ni-a transmis antichitatea asupra vestitei filosoafe sunt foarte laconice. Nimic scris nu ni s'a păstrat de la dînsa.

Născută pe la 370 d. Hr., în Alexandria Egiptului, Hypatia era fiica unui învăţat matematician, cu numele Theon.

Oraşul creat de Alexandru cel Mare, la gurile Nilului, ajunsese marele emporiu al lumii. Cei dintâi Ptolemei făcuseră din Alexandria metropola ştiinţii greceşti. Creştinismul pătrunsese şi el adînc în oraşul cosmopolit, stârnind în populaţia lui aprinsă eresii şi lupte violente. Filosofia dase aici o nouă şcoală strălucită: neoplatonismul.

In acest mediu frământat de idei crescu geniala fiică a lui Theon, iniţiată de tatăl său în studiul ştiinţelor matematice. Ea ajunse la atâta erudiţie, în cât întrecea, după mărturisirile celor vechi, pe toţi filosofii din epoca sa, expunând cu măestrie auditorilor nu numai doctrina lui Plato, dar toate disciplinele filosofiei — πάντα τὰ φιλόσοφα μαθήματα.

Frumuseţa-i neobişnuită atrăgea în jurul său mulţi adoratori. Castitatea sa exemplară desarma însă toate pasiunile, şi istoria a înregistrat cruzimea răspunsului cu care dânsa a întâmpinat odată declaraţia pasionată a unui tânăr. Această mândră stăpînire de sine, care venea — cum bine observă unul din istoriografii săi [1], — din adîncurile ştiinţii sale, impunea tuturor; „şi nu era o ruşine pentru dânsa de a se arăta în mijlocul bărbaţilor" [2]. Oamenii politici o visitau adesea, căutându-i sfaturile.

Suidas, lexicograful din veacul al X-lea, care ne-a lăsat o notiţă mai lungă asupra Hypatiei, ne spune că, înfăşurată în mantia-i de filosof şi străbătând oraşul, ea explica în public, celor cari voiau s'o asculte, filosofia lui Plato sau Aristoteles, sau a ori căruia dintre filosofi. Renumele său atrase asupră-i atenţia autorităţilor, şi Hypatia avu conducerea şcolii neoplatoniciene din Alexandria, care expunea vechea cugetare filosofică a Greciei, într'un eclectism ce o concilia cu tot ce părea adevărat în toate sistemele şi în toate religiile. Din mărturiile contemporane se poate vedea că Hypatia, representând tradiţionala direcţie a şcolii alexandrine, se apropia mai cu seamă de Iamblichos, la care misticismul caracteristic neoplatonismului se unea cu magia. Avântul acesta mistic, care ducea prin mijlocirea extasului la intuiţia directă a divinităţii, a făcut mai cu seamă cu putinţă dăinuirea doctrinei platoniciene în lumea creştină.

Hypatia străluci în expunerea acestei nouă filosofii In jurul său se strângeau, din toate părţile, tinerii iubitori de înţelepciunea marilor filosofi ai Greciei. Cel mai ilustru dintre aceşti învăţăcei a fost Synesios, representantul tipic al epocii de transiţie dela cuge-

1. SOCRATES, *Hist. eccl.*, l. VII, cap. 15.
2. *Ibidem.*

tarea păgână la creştinism. Imbrăţişând mai târziu el însuşi, filosoful păgân, doctrina creştină, Synesios ajunse episcop în Kyrene (Libia). Aceasta nu-l împiedică de a păstra, până în cei din urmă ani ai vieţii, o amintire neştearsă şi o iubire duioasă învăţătoarei sale. El îi scria adesea, cerându-i în totd'auna părerea asupra lucrărilor ce compunea. O veneraţiune adîncă faţă de Hypatia se desface din toate aceste scrisori. Nici după ce se înalţă la treapta de episcop, Synesios nu încetează corespondenţa sa cu filosoafa, care-l iniţiase în cele mai bune tradiţii ale lumii păgâne.

Când moartea copiilor săi, pe care-i pierde pe rând, coboară o amărăciune adîncă în inima-i de părinte, Synesios, lipsit de ce avuse mai scump pe lume şi părăsit de prieteni, în cuvinte de mişcătoare duioşie se îndreaptă către Hypatia, căutând mângăierea. Îi spune cât de nefericit se simte, lipsit de copii şi de prieteni şi „înainte de toate", adaugă dînsul, „de sufletul tău divin, de la care nădăjduiam că singur îmi va rămânea mai bun decât pizma Soartei şi de cât vijeliile Ursitei". „Impreună cu virtutea, pe tine te socotesc drept bunul pe care nimeni nu mi-l poate răpi", — declară, într'o altă scrisoare, episcopul Synesios.

Această admirabilă femeie avu parte de un sfârşit din cele mai tragice.

Scriitorul eclesiastic Socrates, care trăi o generaţie mai în urmă, ne povesteşte că, pe când se întorcea acasă de la un cortegiu, Hypatia fu zmulsă din trăsura sa de mulţimea furioasă a creştinilor, conduşi de lectorul Petru. Târâtă în Kaisarion, vechiul templu al Cesarului prefăcut acum în biserică, ea fu desbrăcată şi ucisă cu lovituri de hârburi. Trupul său, sfâşiat în bucăţi, fu apoi ars de fanatici.

Suidas înregistrează o versiune, care nu se deosebește de a istoricului bisericesc decât numai prin amănuntul că bucățile trupului sfâșiat fură împrăștiate în tot orașul. Tragedia aceasta se întâmpla în Martie, a. 416[1].

Causa care a provocat această crimă, *cea mai nelegiuită din toate,* cum o califică un scriitor vechiu răspunderea ei morală nu s'au putut lămuri pe deplin. Marele ambițios Cyril, episcopul de atunci al Alexandriei, n'a fost, după unii, străin de fapta nelegiuită.

Filosoful Damaskios (începutul veacului VI) ne spune anume că Cyril, trecând în drumul său odată pe d'inaintea unei case, fu uimit de marea mulțime de oameni ce se îmbulziau acolo: unii intrau, alții ieșiau, alții așteptau afară. Intrebând ce înseamnă această mișcare de lume, află de la oameni din suita sa că Hypatia filosoafa ține cerc și că a ei este casa. Episcopul, indignat, își puse atunci în gând s'o piardă.

Istoricul bisericesc Socrates vede causa morții silnice a Hypatiei în legăturile de prietenie pe care le avea cu Prefectul Orestes, cel mai mare dușman al lui Cyril. Fanatisați de lectorul Petru, creștinii, cari vedeau în Hypatia piedeca principală la împăcarea episcopului cu Prefectul, se năpustiră asupra ei și săvârșiră omorul.

Mulțimea cosmopolită a Alexandriei era vestită prin mișcările sale violente. „Mai mult decât celelalte populații e iubitoare de revolte" — o caracterisează Socrates — „și când mai află și un pretext, ea se dedă la fapte de nesuferit: căci fără sânge nu înceteză tumultul"[2].

1. Data de 415, în genere admisă, e greșită. Cum a arătat Kalliades, istoricul Socrates ne spune că s'a săvârșit în al patrulea an al episcopatului vestitului Cyril, și acesta fusese ales în Octomvrie 412. V. Ὑπατίας ἐγκώμιον, în Ἑλληνικὸς φιλ. σύλλογος, V p. 129.

2. *O. c.,* cap. 15.

In mijlocul unei asemenea populaţii, pătimaşă pentru luptele aprinse ale credinţii, uciderea Hypatiei nu ne poate surprinde. Ea rămâne totuşi o pată asupra creştinismului fanatic de la începuturile biruinţii sale.

Vestea oribilei crime ajunse la Constantinople, şi împăratul Theodosios se umplu de mânie. Dar venalitatea unui înalt demnitar scăpă pe asasini de pedeapsă. Impăratul îşi atrase prin aceasta — afirmă filosoful Damaskios — asupra sa şi a urmaşilor săi răzbunarea faptei sângeroase.

Amintirea Hypatiei trecu la urmaşi încunjurată de o veneraţie unanimă. Scriitorul alexandrin Pallàdas, contemporan cu dânsa, îi închină aceste entusiaste rânduri, într'o epigramă:

> Când te privesc şi-aud cuvintele tale, mă'nchin,
> Parc'aş privi înstelatul lăcaş al Fecioarei;
> Căci pân' la ceruri ajung isprăvile tale, sublimă,
> Sacră Hypatie, tu, mândr' a voroavei podoabă,
> Neîntinată stea a preaînţeleptei ştiinţe.

Cu veacuri în urmă, în epoca Paleologilor, cei mai învăţaţi dintre contemporani n'au putut caracteriza mai bine pe Eudokia Paleologina, soţia lui Constantin Paleologul, vestită prin frumuseţa, cultura şi elocvenţa ei, de cât numind'o „ca o a doua Theano pytagoreica şi ca o altă Hypatia“ [1].

---

1. *Nikephoros Gregoras*, ed. Bonn, I, 294—5.

II.

SF. IOAN CHRYSOSTOM.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Veacul al IV-lea d. Hr. e socotit, cu drept cuvânt, epoca de aur a Bisericii primitive. In veacul acesta, în adevăr, creştinismul prigonit ajunge o religie de Stat. In mijlocul luptelor grele, ce trebuì să susţie pentru consolidarea sa, el produse acele strălucite genii, care fac din acest veac o epocă memorabilă pentru religie şi literatură.

Răsăritul avea, în veacul al IV-lea, o vădită superioritate asupra Apusului. El cuprindea un mare şi interesant amestec de neamuri, şi fiecare din aceste neamuri pune asupra noii credinţe pecetea caracterului său. Aici se păstrau încă metropolele culturii elenice, în care vechea cugetare filosofică a Greciei se întâlnia acum cu noua cugetare creştină. Alexandria Egiptului era, din vremile lui Strabo, cel mai mare emporium al lumii. Acolo se încrucişau toate căile de comerţ şi se amestecau toate rasele, toate credinţele. Athena, cu podoaba monumentelor ei fără pă-

reche, cu amintirile milenare ale geniului grec, cu şcolile ei vestite, exercita încă, în veacul al IV-lea, suveranitatea intelectuală, care făcuse mărirea trecutului său. Constantinopolea, capitala lumii de Răsărit, fusese încunjurată încă de la fundarea ei de toate strălucirile. Centralisarea cunoscută a cârmuirii bizantine atrăgea aici tot ce era mai distins ca inteligenţă şi talent. In Asia, pe lângă alte centre însemnate, Antiochia Siriei, întemeiată la a. 300 în de Hr., se desvoltase repede şi era acum unul dintre cele mai mari oraşe ale imperiului. I se zicea ἡ μεγάλη, „cea mare“ şi ἡ καλή, „cea frumoasă“; ea numără, în epoca de care ne ocupăm, 200.000 locuitori, fără a se socoti copiii şi sclavii.

Răsăritul acesta, cu marile lui centre cosmopolite, ne-a dat pe cei mai mulţi din marii reprezentanţi ai Bisericii veacului al IV-lea. Egiptul pe Sf. Athanasie, Asia-Mică pe Sf. Vasile cel Mare şi Sf. Grigore din Nazianza, Siria pe Sf. Ioan Chrysostom.

Asupra tuturor se ridică vigurosul talent al celui din urmă. Geniul său oratoric a făcut să i se schimbe „porecla în renume“, şi el a trecut la posteritate cu numele de Chrysostom, „Gură de aur“.

Născut pe la jumătatea veacului al IV-lea, în Antiochia, dintr'o familie însemnată — tatăl său, Secundus, avea un rang în armatele Orientului — Ioan fu iniţiat în noua credinţă de o mamă duiosă. Văduvă, la 20 de ani, cu doi copii, Anthusa nu se mai căsători, cu toată vârsta sa tânără, pentru a se închina cu totul creşterii copiilor săi.

Insuşirile înnăscute ale geniului oratoric al lui Chrysostom se desvoltară iute la şcoala vestitului sofist Libanius. Retorica era pentru omul de atunci ceia ce e astăzi pentru noi cultura generală. Idealul omului

antic a fost întotdeauna oratorul. Concepţia aceasta s'a format în acele minunate democraţii ale lumii vechi, în care şefii politici stăpâneau mulţimea prin puterea magică a cuvântului. Antichitatea a cultivat necontenit acest ideal. Şi când, la capătul lumii vechi, în noua alcătuire a Statului n'a mai fost loc pentru libertatea politică, cuvântul n'a încetat de a pasiona mulţimea: el era acum o artă, care deschidea pentru ori-cine porţile carierii. Iată de ce retorica ţinea încă, în veacul al IV-lea, locul de frunte în educaţie.

După ce copilul învăţa să scrie şi să cetească, după ce era introdus în studiul poeţilor şi deprins cu exerciţii pregătitoare pentru retorică — şi toate acestea le preda „gramaticul" — el trecea la „retor", care-l învăţa teoria artei cuvântului.

Cu greu ne putem face astăzi o ideie despre entusiasmul, cu care oamenii întâmpinau pe atunci pe marii „sofişti" ai Greciei — aşa li se zicea atunci profesorilor de elocvenţă. Toată lumea se îngrămădea în locul unde-şi ţineau cuvântările; străinii chiar, cari nu-i puteau înţelege, îi ascultau totuşi cu pasiune, fermecaţi de uşurinţa dicţiunii lor, de armonia ritmică a frazei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Oraşele de seamă ale imperiului străluciau prin aceste şcoli de retorică. Ele rivalizau între dânsele, pentru a-şi atrage talentele cele mari. O aprigă luptă de concurenţă se dedea între retori. Elevii luau parte la dânsa cu aprindere, provocând de multeori tulburări serioase. Studenţii încunjurau cu credinţă pe sofist, îi ascultau cu ardoare lecţiunile, îl aplaudau frenetic şi-i făceau o sgomotoasă reclamă.

Antiochia avea atunci pe Libanius, floarea sofiştilor vremii, om de litere distins, inteligenţă vie, sclipitoare. El profesase rând pe rând la Constantinopole, la Athena, la Niceia şi la Nicomedia, retră-

gându-se în cele din urmă în oraşul său natal, unde fermeca pe toţi câţi se apropiau de dânsul. Libanius ne-a lăsat o operă vastă, de la discursuri pe teme închipuite, pentru iniţierea şcolarilor în tehnica artei, până la marile discursuri de aparat, rostite în împrejurări solemne. Împăratul Iulian, el însuşi un adânc cunoscător al culturii clasice, era plin de admiraţie pentru dânsul. „Fericit eşti că poţi vorbi şi, mai cu seamă, că poţi gândi astfel!" — îi scrie odată, după cetirea unui discurs pe care i-l trimisese. „O, elocvenţă! o, cugetare! o, compoziţie, divisiune, argumentaţie, orânduire, mijloace, elocuţiune, armonie, construcţie oratorică!" — exclamă împăratul, exstasiat, înşirând toate mijloacele tehnicei oratorice, în care maestrul excela.

Acest mare artist al cuvântului a fost dascălul lui Chrysostom. Însuşirile tânărului extraordinar atrase asupra lui admiraţia sofistului. Ca şi împăratul Iulian, Libanius era în opunere cu mişcarea veacului său, care îndrepta tot mai mult lumea spre creştinism. Imbibat de elenism, plin de admiraţie pentru marii scriitori ai Helladei, pentru credinţa ce putuse inspira opera geniului lor, sofistul vedea cu durere cum se renegau, în jurul său, zeii adoraţi, cum se despreţuia tot ce făcuse podoaba vieţii de odinioară. El spera, poate, să câştige pe Chrysostom pentru frumuseţile cugetării elene; istoria ne-a înregistrat cuvintele ce a pronunţat pe patul morţii: întrebat de prieteni pe cine lasă în locul său, el a răspuns că ar lăsa pe Ioan, „dacă creştinii nu l-ar fi zmuls" [1].

Chrysostom îmbrăţişase cariera de avocat. El o părăsise însă în curând, pentru a se închina cultului creştin. Botezat de episcopul Meletios, fu însărcinat

1. SOZOMENOS, *Hist. Eccl.*, l. VIII, cap. II.

© BCU Cluj / Central University Library Cluj

cu funcţiunea de lector al bisericii din Antiochia. Reputaţia de care se bucura, cu toată vârsta sa tânără — era numai de douăzeci şi cinci de ani — făcu să i se ofere episcopatul. Spre a putea scăpa, Chrysostom, care nu se credea încă chemat a îndeplini această mare misiune, fugi în singurătăţile din jurul oraşului, unde petrecu vr'o câţiva ani. Atunci compuse dânsul, între altele, celebrul *Dialog asupra Sacerdoţiului*, operă de gravă meditaţie cu privire la chemarea preotului şi a episcopului.

Puterea acestuia din urmă o socoteşte Chrysostom mai pre sus de puterea temporală a împăratului: „Episcopii — scrie dânsul — trăesc pe pământ, dar sunt puşi a administra ceia ce este în ceruri. Ei au primit o putere cum nici îngerilor şi arhanghelilor nu s'a dat. Căci acestora nu li s'a zis: Ceia ce veţi lega pe pământ, se va lega şi în cer, şi ce veţi deslega pe pământ, se va deslega şi în cer. Puternicii pământului au puterea de a lega, dar numai trupul; legătura cealaltă înfăşură însă sufletele şi pătrunde la cer. Şi ceia ce preoţii fac aici jos, o întăreşte sus Dumnezeu".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar dacă atât de mare este puterea lor, mai presus de ori-ce putere omenească, o răspundere tot atât de mare se leagă de funcţiunea lor. Cel învestit cu harul dumnezeiesc are să lucreze neobosit pentru credinţa curată si pentru îndreptarea morală a turmei sale. Căci el are a-şi da seamă de fiecare suflet pierdut din vina sa.

Cine proclama asemenea idei asupra misiunii apostolice, putem prevedea că nu va admite nici odată vreo concesie, în privinţa cerinţelor morale.

Chrysostom ajunsese diacon, la biserica Antiochiei. Urmaşul lui Meletios, episcopul Flavian, îl ridică la treapta de preot, însărcinându-l în acelaş timp cu

instrucţia poporului Antiochiei, cu predica. Astfel începe ilustra sa carieră.

Mai puţin preocupat de dogmă, predica lui tinde mai cu seamă la îndreptarea moravurilor. Atacând îndrăzneţ toate păcatele veacului, Chrysostom se apropie cu milă de suferinţele celor săraci. Sufletul său mare vibrează de durerile şi desnădejdile lor.

Din toate părţile Orientului se îngrămădea lumea să-l asculte. Şi în publicul ce încunjura tribuna sa nu erau numai creştini, dar şi păgâni. Predicatorul se plânge adesea, văzând mai multă lume la discursurile sale decât la rugăciuni şi de multeori se vede silit a protesta în potriva ropotelor de aplause, cu care publicul sublinia, în biserică, frumuseţile vorbirii sale înflăcărate.

Nimic nu ne poate da nouă astăzi o ideie despre marea înrâurire ce exercita asupra oamenilor puterea magică a cuvântului lui Chrysostom. Ce discursuri ne-ar mai putea reda acum acele nobile sbucniri ale sufletului înfiorat de credinţă, străbătut ca de o suflare de furtună, acele valuri de elocvenţă susţinută de toate măiestriile artei? Şi ce public, din sgomotoasele şi rusticele democraţii de azi, ar putea chema în mintea noastră, oricât de palid, icoana plebei unui oraş ca Antiochia, atât de intimă cu Homer şi cu Pindar, cu Euripide şi Socrat, cu întreg patrimoniul cugetării elene, transmis mereu, ca o glorioasă moştenire, cu fiecare veac?

Spre a putea aprecia în toată valoarea sa predica S-tului Ioan Chrysostom, să vedem ce era Antiochia Siriei, în vremea în care dânsul o domina prin puterea cuvântului său. Şi avem, pentru a o cunoaşte de aproape, un izvor contemporan. Sofistul de care vorbeam mai înainte, Libanius, a închinat oraşului său de

naştere un discurs encomiastic, care ni s'a păstrat, Ἀντιοχικός, un cuvânt de laudă, după toate regulele artei, rostit cu prilejul jocurilor olympice, celebrate în anul 360.

Aşezată pe fluviul Orontes, într'o splendidă poziţie,

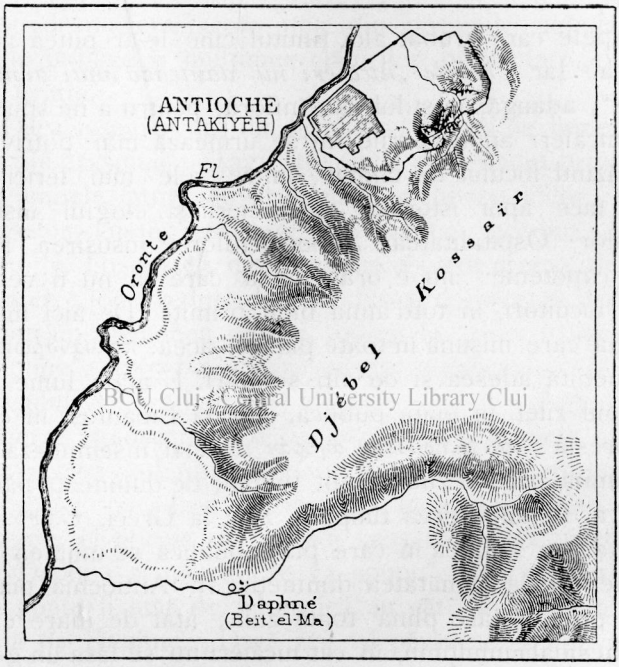

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Antiochia şi Daphne.

(V. Duruy, *Hist. des Romains*, VII, p. 369.)

cu patru cartiere, dintre care unul pe panta muntelui Silpius, la Miază-zi, şi altul într'o insulă a fluviului, la vr'o 22 de Klm. departe de mare, Antiochia se bucura de un bielşug de viaţă care îndreptăţia cultul divinităţii sale tutelare *Tyche*, zeiţa abundenţii. Nu în zădar îşi avea aceasta acolo statuia celebră, operă a unui elev al vestitului Lysippos.

Discursul lui Libanius se deschide cu lauda însuşirilor deosebite ale pământului: grânele, viile, măslinii, tot felul de arbori roditori, păşunile imense ce acopereau munţii, într'un cuvânt, ceia ce retorul numeşte, atât de nimerit, *virtutea pământului*, γῆς ἀρετή.

Apele care străbat aici ţinutul cine le-ar putea număra? Iar *Chorele „nicăieri nu dănţează mai armonios"*, adaugă, în stilul său înflorit, pentru a ne spune că nicăieri anotimpurile nu se urmează mai potrivit, hărăzind locului un climat dintre cele mai fericite. Ne face apoi istoricul întemeierii şi elogiul instituţiilor. Ospitalitatea Antiochienilor e însuşirea lor de căpetenie: nu e oraş de la care să nu fi venit aici locuitori, în totd'auna bine primiţi. De aici mulţimea care mişună în toate părţile, acea πολυανθρωπία pomenită adesea şi de alţi scriitori. E atâta lume, în timpul zilei, în piaţa publică, afirmă Libanios, în cât expresia περὶ πλήθουσαν ἀγοράν nu mai înseamnează o anumită parte a zilei, ci tot timpul, de dimineaţă până seara. In împărţirea timpului zilei la Greci, πλήθουσα ἀγορά era vremea în care piaţa publică se umplea de lume, pe la jumătatea dimineţii. In Antiochia piaţa era prin urmare plină toată ziua; atât de mare era înghesuiala mulţimii, în cât nicăieri nu se lăsa un gol, şi oamenii grăbiţi nu puteau merge, lovindu-se la fie care pas de trecători.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Iubirea înţelepciunii" (σοφίας ἔρως) e altă însuşire de frunte a acestei mulţimi: Antiochia ţine făclia retoricei în Asia, precum Athena luminează Europa.

Sofistul trece apoi în revistă monumentele cu care favoarea împăraţilor a împodobit, veac de veac, Antiochia. Şi mai întâi porticele, care străbăteau oraşul de la un capăt la altul, dela Răsărit la Apus, erau aici cu cele patru şiruri de coloane ale lor, un su-

perb decor. Libanius ne face, în câteva pagini, elogiul acestor minunate portice, care, adăpostind lumea de soare şi de ploi, făceau ca relaţiile dintre oameni să nu înceteze o clipă. Apoi hippodromul, atât de mare, în cât putea cuprinde toată populaţia oraşului şi oaspeţii veniţi din afară; teatrul, care, alături de hippodrom, era acolo una din pasiunile populare; băile publice şi mulţimea clădirilor particulare, pline de graţie.

Dacă ieşeai acum din furnicarul acesta de lume, pe porţile oraşului, peisagii splendide îţi desfătau privirea de ambele laturi ale drumului: mulţimea viilor, frumuseţea vilelor ascunse între copaci, grădinile, izvoarele, boschetele de trandafiri, a căror aromă plutea în aier, „loc vrednic de Afrodite şi de arcaşul divin" Printr'un asemenea deliciu, ajungi la „prea frumoasa Daphne", παγκάλη Δάφνη, vestita dumbravă care dă oraşului calificativul ce-l deosebeşte, căci Antiochia Siriei e cunoscută mai cu seamă sub numele ἡ ἐπὶ Δάφνῃ (cea de lângă Daphne). Era, după mărturisirea sofistului, paradisul pământesc. În nemărginita-i admiraţie, el afirmă că „nu s'a spus încă ceva vrednic de Daphne şi nici nu se va spune". Nici o suferinţă nu poate fi atât de puternică, în cât să nu fie alungată de Daphne. „Dacă zeii îşi părăsesc cu adevărat cerul, pentru a veni pe pământ, aici cred că se adună", afirmă Libanius — „fiind-că nu pot petrece într'un loc mai frumos".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Şi frumuseţea frumuseţilor Daphnei şi ale pământului întreg sunt izvoarele ei, αἱ Δάφνης πηγαί. Nicăieri pământul n'a produs asemenea izvoare. Libanius e sigur că cele trei zeiţe, când s'au certat pentru frumuseţe, aici au venit să se scalde şi nu unde spun poeţii. Trebue să cetească cineva în originalul grecesc, intraductibil în expresiile sale căutate, pentru a

afla însuşirile divine ale acestor izvoare, cu apa lor rece, cristalină, bună de băut cum nu se mai poate, şi fără asemănare de plăcută trupului ce se cufundă într'însa. Aici, în această minunată dumbravă, veneau încă în timpul lui Chrysostom păgânii din Antiochia, pentru ceremoniile cultului lor, cu cântece şi danţuri — era vestit acolo templul lui Apollo — şi adesea va răsuna cuvântul de dojană al predicatorului, în potriva practicelor ce jigneau pietatea creştinilor.

Bogăţia mărfurilor era atât de mare în acest raiu cosmopolit, în cât Libanius afirmă că oraşul întreg era o piaţă, şi lumea n'avea nevoie să se adune într'un singur loc, pentru a cumpăra: pretutindeni, ori unde ai fi întins mâna, puteai afla ce-ţi trebue, în mijlocul oraşului, ca şi la extremităţile sale. Obiectele luxului celui mai rafinat rivalizau aici cu cele necesare. Şi ce admiră Libanius mai mult este că, în acest bielşug extraordinar, „sărăcia însăşi se ospătează în chip variat, cu multă grijă", în cât plebea oraşului, după afirmaţia sofistului, nu numai că nu vegetează, dar cu desfătare îşi duce viaţa.

In sfârşit sofistul aminteşte cursele de cai, jocurile scenei, plăcerile care alungă grijile, şi, mai presus de toate, cel mai frumos dintre cele mai frumoase lucruri: educaţia elenă şi elocvenţa.

Iată, în puţine cuvinte, icoana oraşului în care avea să se producă geniul lui Chrysostom. Această icoană nu este, de sigur, întreagă. Libanius scrisese *Panegiricul Antiochiei,* şi era firesc ca dânsul să insiste asupra frumuseţilor ei naturale şi artistice, asupra bogăţiei şi strălucirii vieţii ce se ducea într'însa. Scăderile n'aveau ce căuta în bucata menită a slăvi patria, cu prilejul celei mai mari sărbătoriri naţionale.

Din cele expuse de Libanius, abia dacă se între-

vede viaţa de lux a metropolei, bielşugul meselor celor avuţi — grija stomahului era şi pe atunci pasiunea celor îmbogăţiţi — deliciile vieţii materiale, de care nici plebea nu era străină.

Dar nu putem uita că în raiul acesta pământesc al sofistului de talent răsună, în aceiaşi vreme, mai bine de douăzeci de ani, glasul de mustrare al marelui Chrysostom. Lumea nu era fericită în raiul ce ni s'a descris. Aceleaşi miserii, aceleaşi suferinţe, aceleaşi crude contraste pe care le vedem şi azi pretutindeni, în marile centre, se sălăşluiau şi în Antiochia Siriei. O întâmplare memorabilă e foarte caracteristică în această privinţă.

In a. 387, cu prilejul unei nouă dări impuse de împărat, o revoltă izbucneşte în Antiochia. Mulţimea distruge, în furia ei, statuile împăratului şi împărătesei; bucăţile acestor statui sunt târâte de copii pe străzile oraşului. Magistraţii începură îndată cercetările, pentru a afla pe vinovaţi. Mulţi dintre fruntaşii populaţiei sunt târâţi în închisoare. Oraşul, care se liniştise după prima lui furie, căzù acum într'o mare desnădăjduire. Curieri duseseră la Constantinopole vestea celor întâmplate, şi din zi în zi se aştepta sentinţa împăratului. Spectrul Tesalonicului, măcelărit sub acelaş împărat, trecea pe dinaintea ochilor celor vinovaţi, cu atâta mai mult cu cât Theodosios coplesise Antiochia de binefacerile sale.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Bătrânul Flavian, episcopul Antiochiei, se hotărî atunci a merge însuşi la Constantinopole, spre a cere îndurarea împăratului. El lăsă în grija lui Chrysostom pe credincioşi şi plecă. Predicatorul aduna necontenit poporul abătut, spre a-i vorbi, întărindu-l în credinţa sa, sprijinindu-l în marea-i descurajare. Au rămas vestite aceste *Homelii asupra statuilor.*

Impăratul se gândise la început a rade cetatea din

temelii. Revenind apoi asupra hotărîrii sale, el expediè doi comisari cu depline puteri, pentru a ancheta. In curând sosea decretul împărătesc, ce stârni în populaţia Antiochiei o adevărată consternare: oraşul îşi pierdea rangul de metropolă a Orientului şi poporul era lipsit de plăcerile sale: teatrul, circul, băile publice se închideau. Lumea, speriată, începuse a părăsi oraşul. Chrysostom o împiedecă şi o susţine prin cuvântul său ascultat. Icoana sinistră a oraşului, cu puţin mai înainte atât de fericit, o aflăm în predicele sale din acele tragice zile. Iată unul din tablourile ce schiţează auditorilor săi. S'a dus la *pretoriu* — locul unde se judeca — şi a putut vedea o gloată imensă ce da asalt porţilor. Dar ceia ce l-a impresionat, era tăcerea de mormânt a acelei gloate. Toţi se uitau neîncrezători unul la altul, căci ei văzuseră cum fuseseră unii zmulşi în piaţa publică şi duşi la închisoare. Pătrunzând înăuntru, o privelişte şi mai grozavă i se înfăţişă ochilor: un zid de soldaţi, cu armele în mâni, apărau sala unde judecătorii îşi făceau ancheta, în timp ce mamele, fiicele, rudele celor judecaţi zăceau, trântiţi la uşile tribunalului. Mama şi sora unuia dintre acusaţi, aruncate jos, în pulbere, se zbăteau la auzul gemetelor ce pătrundeau din năuntru. Şi după ce evoacă auditorilor săi în puternice colori privelişţea grozavă, Chrysostom alungă această privelişte, punând alături de dînsa pe aceia, mai înfricoşătoare, a lumii veşnice de dincolo:

„Eu, care eram de faţă", strigă dînsul, „şi vedeam mamele şi fetele, obişnuite a se odihni în puf, întinse acum în ţărnă; care vedeam femei încunjurate în casele lor de sclavi şi de servitoare, de fastul bogăţiei, desbrăcate acum de tot acest aparat, târându-se la picioarele asistenţilor, implorând compătimirea lor, rugându-se de fiecare dintr'ânşii a proteja pe cei

BCU Cluj / Central University Library Cluj

judecați, martor la această înfiorătoare privelişte, strigam cu Ecclesiastul: „Deşertăciunea deşertăciunilor, toate sunt deşertăciune!". Şi precum o pasere, căreia i s'au răpit puii, când nu-şi mai găseşte la întoarcere familia duioasă, căreia îi aducea hrana obişnuită, de şi nu-i mai poate zmulge din mânile vânătorului crud, ea dă totuşi târcoale în jurul său, mărturisindu-şi prin aceasta toată durerea ei; tot astfel, femeile ai căror fii fuseseră zmulşi din braţele lor, aceste nenorocite mame, despărţite de copiii pe cari nu-i mai puteau scăpa din mânile soldaţilor, îşi arătau cel puţin toată afecţiunea lor venind aproape, trântindu-se la uşile tribunalului şi gemând.

„Izbit de această privelişte, mă gândeam la judecata din urmă, la această înfricoşătoare judecată şi ziceam în sine-mi: Dacă o mamă, dacă o soră, un tată, dacă nimeni altul, ori cât de inocent, nu poate scăpa pe acusaţi de judecătorii lor, cari nu sunt decât oameni, cine ne va putea ajuta nouă în judecata teribilă a lui Isus Hristos?"

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Bătrânul Flavian ajunsese în vremea aceasta la Constantinopole, se aruncase la picioarele împăratului şi, printr'o cuvântare, pe care Chrysostom a refăcut-o dinaintea auditorilor săi, izbutise a obţinea iertarea Antiochienilor. Curieri fusese expediaţi înaintea sa către Antiochia, pentru a duce mai repede acolo vestea cea bună, care schimbă doliul de săptămâni al cetăţii într'o bucurie generală.

Această dramatică întâmplare, care zguduì adânc populaţia Antiochiei, ne arată în chip evident că fericire nu se afla în raiul atât de slăvit de Libanius. Vom vedea, spicuind predicele lui Chrysostom, păcatele care rodeau acolo societatea sub aparenţele ei strălucite.

Şi, mai întâi, viaţa de risipă a celor bogaţi, asupra

căreia necontenit revine predicatorul, pentru a dovedi cât de zădarnică e, în scurta noastră trecere pe pământ, şi a îndemna să se pună avuţia în serviciul milosteniei, unica ei raţiune de a fi.

„Omul e o fiinţă umilă, pieritoare şi vremelnică: tot aşa e şi avuţia, ba încă şi mai slabă, fiind-că de multe ori ea nu trăieşte nici cât omul, ci şi mai înainte decât omul se nimiceşte", proclamă dânsul. „Bogat te-a făcut Dumnezeu pentru ca să ajuţi pe săraci, ca să te mântui de păcate prin milostenie".

Chrysostom se indignează de luxul neauzit al femeilor, care mergeau la biserică în car aurit, tras de catâri albi, cu hamuri împodobite şi în mijlocul unui numeros cortegiu de sclavi şi eunuci. Imbrăcate în haine de mătasă, gătite cu lanţuri de aur, cu părul frizat şi strălucind de perle şi diamante, „ca femeile care joacă în teatru" (pe vremea aceia actorii nu erau preţuiţi), ele veneau fără sfială dinaintea altarului, insultând în mod crud miseria atâtor săraci. Evlavia era adesea asociată la modele lor: stofele preţioase, cu care se îmbrăcau, erau brodate cu bogate desenuri, înfăţişând scene din Evanghelie. „Biserica nu e făcută pentru a expune într'însa asemenea bogăţii" — le striga Chrysostom.

Obiceiul de a-şi văpsi chipul, de a-şi face ochii, pentru a mări frumuseţea lor, era practicat şi în Antiochia Siriei. Chrysostom socoteşte acest lucru ca o profanare a operii lui Dumnezeu.

Şi nu numai femeile, care trăiau în bielşug, căutau să se distingă prin cochetărie: până şi fecioarele închinate Bisericii. Ele se îmbrăcau, e drept, cu o stofă simplă, grosolană, de coloare închisă, ca monahele din vremea noastră; o puneau însă cu atîta graţie, în cât atrăgea privirile mai mult de cât stofele de aur şi de mătasă, mărturiseşte Chrysostom. Vălul lor

alb, ce le atârna de frunte, în contrast cu bonetul negru, ce puneau pe cap; eşarfele, ce le împodobiau graţios pieptul; mănuşile, care nu făceau o cută pe mânile lor; mersul, atitudinile, gesturile surprindeau mai mult de cât aurul şi de cât pietrele preţioase: „Luaţi seama, iubitele mele surori," — le strigă Chrysostom — „să nu vă atrageţi ameninţările pe care Isaia le îndreptă femeilor evree: în loc de aceste cingători preţioase, le zise dînsul, veţi avea o funie în jurul mijlocului vostru. Aceste frizuri şi aceste podoabe ale capului vor fi schimbate în diformitatea unei chelii."

Bărbaţii erau tot atât de luxoşi în Antiochia. Ei abuzau de hainele de mătasă, de cele ţesute cu aur, de încălţămintea luxoasă, brodată cu mătasă, ca aceia a femeilor. Erau şi acolo cavalerii de modă, cari-şi admirau într'una ghetele din picioare, plecându-se mereu, să şi le vadă: Chrysostom le strigă să şi le atârne de gât, ori să şi le pună pe cap, dacă ţin atâta la ele, căci Dumnezeu a pus soarele pe cer, ca să privim în sus.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Strălucirea palatelor, întocmite după anotimpuri, cu splendidele lor portice, cu ziduri incrustate în marmură şi fildeş, cu pardoseala în mozaic; luxul neînfrânat al meselor; mulţimea sclavilor, cari formau alaiul celor bogaţi, dând în lături lumea pe uliţi, d'inaintea lor, agitând biciul; spectacolele, cu danţurile lascive şi cântecele obscene; superstiţiile, cu practicele lor grosolane, cu amuletele şi vrăjitorii; trufia filosofilor, ce îşi purtau bărbile lungi pe sub portice, — toate trec, ca pe un film de cinematograf, pe dinaintea ochilor noştri, sub biciuirea nemiloasă a cuvîntului său inspirat. Şi iată apoi portrete izbitoare: cămătarul, care trafică fără milă cu mizeria aproapelui; avarul, care vede cu indignare că pământul nu produce aur în

loc de spice, se întristează de frumuseţea anotimpurilor şi se mâhneşte de prosperitatea publică; omul hrăpareţ, monstrul oribil, cu ochii de flacări, al cărui portret îl schiţează de cîteva ori Chrysostom, în trăsături de Apocalips; trufaşul, care-şi „umflă pieptul şi încruntă din sprincene", săltându-se în vîrful picioarelor, şi căruia predicatorul îi strigă: „Tu nu poţi face unul din perii capului tău negru sau alb şi te salţi cu trufie în aier, ca şi cum ai fi suveranul naturii!"

Toată viaţa artificială, frivolă, rafinată, ce caracterisează societatea, în această epocă de agonie a lumii păgâne, e târâtă la marea tribună a lui Chrysostom, ca să-şi audă osânda.

In mijlocul acestui Babilon creştin, oratorul se silea a trezi în inimi caritatea, a inspira mila de suferinţa aproapelui. In cele mai felurite forme, necontenit străbate acelaş mare îndemn la această virtute creştină; φιλανθρωπία e pusă mereu în contrast cu lipsa de omenie, ἀπανθρωπία, pe care o cheamă, poruncitor, cu un ceas mai de grabă, la mântuire: „Mântueşte-te, căci pentru cel sărac Dumnezeu îţi întinde dreapta şi primeşte ceia ce dai. Cel ce trimite ploaia cere de la tine un ban; cel care fulgeră şi tună îţi spune: Fă milostenie! Cel care acoperă cerul de nouri cere de la tine o haină veche."

In potriva celor avari, nemilostivi, Chrysostom evoacă torturile iadului: „Plecaţi de la mine cei osândiţi la focul veşnic, fiindcă în palatul meu nemilostivul nu intră, nu e vrednic de paradisul meu!"

Ajută pe cel sărac, strigă Chrysostom. Dacă n'ai nimic, dă-i măcar un suflet compătimitor. Când vezi un nenorocit, nu-i cere socoteală de viaţă, omul caritabil nu e un judecător. Ajută chiar pe nevrednici: „vezi cât de plin e pământul de sperjuri, de

criminali, de nelegiuiți, de oameni pătați de toate viițiile; și totuși Dumnezeu îi hrănește în fiecare zi." Indeamnă să se visiteze închisorile, unde zac de multe ori și oameni virtuoși: să li se ducă o vorbă de mângâiere, o rază de speranță. Să nu i se spună că închisorile sunt pline de hoți și tâlhari: „nu sunt mulți mai răi de cât hoții în plină libertate, în oraș?"

Astfel își îndeplinea Chrysostom apostolatul său, în mijlocul unei populațiuni ce-l adora, când împrejurările îl siliră a părăsi pentru totdeauna Antiochia. La Constantinopole, patriarhul Nectarios muri în a. 397, și capitala era tulburată de rivalitatea a doi candidați. Eunucul Eutropios, omul atotputernic la Curtea lui Arcadius, avù atunci o inspirație fericită. El trecuse odată pela Antiochia și putuse constata popularitatea imensă a lui Chrysostom. Socotind că alegerea acestuia ar curma disensiunile, eunucul dete ordin guvernatorului Siriei a-l porni la Constantinopole, în ascuns. Păstorul fu luat prin surprindere și adus la Bizanț,

Sf. Ioan Chrysostom.
Miniatură dintr'un ms. al Homeliilor (J. Ebersolt, *La Miniature byzantine*, 1926, pl. XXXII).

unde un sinod de episcopi întări înălţarea sa în Scaunul de Patriarh.

Dar Chrysostom găsia la Constantinopole toate viţiile Asiei, sporite încă prin strălucirile şi frivolitatea Curţii. Ca şi la Antiochia, el întreprinse energic opera de moralisare, stârnind prin aceasta în potriva sa ura celor puternici.

De câte ori tună, de pe tribuna sa din Sfânta Sofia, în potriva păcatelor societăţii, de câte ori înfrunta pe cei bogaţi şi puternici, cuvintele sale izbeau sus, în clasa conducătoare. „Când vezi pe bogat că are avuţie multă, nu-l ferici, dar socoteşte-l nenorocit, fiindcă nu doreşte săracul atâta din cele ce-i sunt de trebuinţă, cât doreşte bogatul din cele de prisos". Pornirea sufletului său vehement îi scoate uneori cuvinte care puteau fi socotite ca o ameninţare la ordinea Statului: „Aveţi voi bogaţii avuţie şi bani, dar au şi săracii arme, suspinele şi plângerile: aceste arme sapă casele celor nedrepţi. Oraşe şi cetăţi s'au surpat din temelii şi neamuri întregi s'au cufundat... Mare armă este suspinul celor săraci şi împilaţi!" Morala sa aspră nu se oprea nici dinaintea împăratului: îl aduce şi pe dânsul în faţa morţii, pentru a-l arăta tot atât de înfricoşat ca cel de pe urmă sărac. „Intr'o oară se face umilit", proclamă Chrysostom, „cel mare şi trufaş: El, de care tremurà ieri lumea, s'a tulburat acum, s'a clătinat; toată puterea sa a pierit". Şi altă dată: *„Ia seama că viaţa lumii aceştia este ca visul şi ca umbra ce trece.* Vezi casele şi palatele puternicilor că s'au ruinat şi pustiit; doar numai turnurile se văd, pustii, şi cântă pasările în ele. Adu-ţi aminte câte rele au făcut în viaţa lor şi acum nu se mai aude numele lor. Şi mulţi tirani şi stăpânitori s'au pus goi în pământ, iar cei umiliţi au ajuns împăraţi". Asemenea cuvinte,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

trebuiau să trezească în cei mari ura. Presența lui Chrysostom în fruntea Bisericii era pentru toți o primejdie. In această ură pentru patriarch, ei aveau alături de dânșii chiar clerul și călugării. Păstorul era o fire implacabilă, violentă. El se arătase un censor tot atât de sever și cu oamenii Bisericii. Se ridicase cu energie în potriva femeilor care serveau clerul capitalei, sub numele de surori; într'o inspecție, în Asia, depusese mai mulți episcopi. In ce privește călugării, avea cuvinte de osândă și dispreț pentru toți aceia cari, sub diferite pretexte, ieșeu din singurătate, pentru a umplea ulițele Constantinopoiei.

Toți se coalisară deci in potriva lui Chrysostom. Curte, înalți demnitari, prelați, toți se ridicară în potrivă-i. Poporul singur, apăsat de fiscalitatea nemiloasă și de abuzurile celor mari, facea zid în jurul apostolului. Autoritatea pe care Chrysostom o exercita asupra mulțimei se văzu în ziua când omul atotputernic, eunucul Eutropios, destituit de împărat din marea lui demnitate, a fost urmărit de furia populară până în biserica Sfintei Sofii. Mulțimea, căutând răzbunarea în potriva tiranului, sub mâna căruia gemuse până atunci, trecuse cu îndârjire peste dreptul de asil al bisericii și amenința a-l zmulge pe Eutropios de la altar. In acea clipă supremă, apare Chrysostom. Furtuna de patrimi tace, pentru a auzi pe păstor: „Ματαιότης ματαιοτήτων ... Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune", răsună vocea puternică a lui Chrysostom, arătând către nefericitul ce tremura la altar. „Unde sunt acum strălucitele podoabe ale consulatului? Unde torțele scânteietoare? Unde aplausele și danțurile și banchetele? Unde sunt coroanele și draperiile? Unde larma orașului și aclamațiile dela cursele de cai, unde lingușirile privitorilor? Toate s'au dus ... Suflarea aprigă a

vântului a spulberat frunzele copacului, care stă gol dinaintea voastră, clătindu-se din rădăcini ..."

Pe tema aceasta, a zădărniciei măririlor omeneşti, patriarhul zgudue mulţimea şi mântuie viaţa lui Eutropios.

Dar coaliţia celor puternici pregătise căderea marelui prelat. Theofil, patriarhul Alexandriei, provocase o mare tulburare printre călugării egipteni, pe o chestie de dogme. El fusese chemat la Constantinopole, ca să se apere. Duşmanii lui Chrysostom îl câştigă atunci de partea lor, şi Theofil presidă sinodul, adunat în a. 402 la Chalkedon, pe ţermul asiatic al Bosforului, pentru a judeca pe colegul său dela Constantinopole. Somat de mai multe ori a se presenta dinaintea acestui sinod, Chrysostom, ştiindu-se nevinovat, nu vru să răspundă. De altmintreli, printre judecătorii săi se aflau şapte duşmani personali. Majoritatea sinodului o formau episcopii din Egipt, aduşi de Theofil. In timp ce ei îl judecau la Chalkedon, păstorul arunca de pe tribuna bisericii sale cuvântul de osândă, în potriva uneltitorilor: „De ce m'aş teme?" — le striga dânsul. „De moarte? Dar voi ştiţi că Hristos e viaţa mea şi că n'aş putea de cât câştiga murind. De surghiun? Dar pământul, în toată întinderea sa, este al lui Dumnezeu. De pierderea bunurilor? Dar noi n'am adus nimic în această lume, şi nimic nu putem duce cu noi..." Adevărata causă a pierderii sale o ştie şi o spune ascultătorilor săi: „Eu nu mi-am aşternut locuinţa cu covoare bogate, nu m'am îmbrăcat în straie de aur şi de mătasă, n'am linguşit moliciunea şi sensualitatea".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Acuzat de iubire de dominaţie (φιλαρχία), fiind-că ar fi voit să poruncească în toată Biserica Orientului, Chrysostom fu osândit de sinod. Arcadius întări sentinţa, şi un ofiţer al palatului îl ridică, într'o noapte,

discret, îl aruncă într'o corabie şi porni cu dânsul spre Pontul Euxin.

Dar mulţimea se revarsă pe uliţi, furioasă, cerându-şi păstorul. Unii dintre mateloţii şi călugării lui Theofil fură măcelăriţi. Un cutremur de pământ zgudui, în acea zi, capitala, şi populaţia văzu într'însul un semn dumnezeiesc. Mişcarea lua proporţii. Spăimântată, împărăteasa determină pe Arcadius a revoca sentinţa.

Patriarhul e adus îndată înapoi. Populaţia îl conduse în triumf până la biserică, silindu-l a se urca la tribună. Chrysostom rosti o strălucită cuvântare, tălmăcind, în mişcătoare cuvinte, împrejurările acestei întoarceri triumfale.

Dar împăcarea nu putea ţinea mult. Chrysostom nu era omul care, după cele întâmplate, să păzească prudenţa. Moravurile erau aceleaşi, şi din nou răsună glasul de osândă în potriva vieţii fără frâu. Firea irascibilă a patriarhului îl târăşte la excese de graiu. Împărăteasa Eudoxia pare a se fi recunoscut în alusiile tari ale predicei. Curtea hotărî să se scape definitiv de dânsul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Actele sinodului ce-l condamnase nu fuseseră anulate, şi un nou sinod, strâns la Constantinopole, confirmă sentinţa d'intâi (404). Pentru executarea ei, se luară de data aceasta măsuri. Un corp de mercenari fu adus în capitală, spre a ţinea mulţimea în respect. O ciocnire avù cu toate acestea loc, şi fócul mistui mai multe edificii. Chrysostom fu condus la Kukusos, în munţii Taurus, „cel mai pustiu loc de pe tot pământul", cum scrie însuşi exilatul către un prieten al său. Şaptezeci de zile de călătorie grea făcuse până acolo.

In această tristă singurătate, Sf. Ioan Chrysostom petrecu trei ani dintre cei mai activi. El întreţinu de

aici o vastă corespondenţă cu cele mai depărtate provincii. Din toate părţile i se adresau oamenii, şi tuturor le trimetea cuvântul său de îmbărbătare. Scria episcopilor ce-i rămăseseră devotaţi, călugărilor, preoţilor; negocia, prin soli, cu pontiful Romei şi cu împăratul din Apus, cerând să fie adus în faţa unui tribunal nepărtinitor, spre a se apăra împotriva condamnării sale nedrepte.

Duşmanii găsiră că face prea mult zgomot. Ei se temeau încă de dânsul, socotind că este prea aproape de capitală, şi smulseră lui Arcadius un ordin, prin care prelatul era strămutat la Pityos, în partea de Răsărit a Pontului-Euxin, la picioarele Caucasului. După trei luni de osteneli, veneratul păstor, ajuns în Comana Pontului, căzu sleit de puteri. Suferind de dureri de cap, ne mai putând suporta razele de foc ale soarelui, el îşi dete sfârşitul acolo, într'o biserică (407).

Numele său se impuse, după moartea-i de mucenic, în tot imperiul. Trei decenii mai în urmă, rămăşiţele sale pământeşti erau transportate în oraşul împărătesc, în care atâta luptase şi suferise. Împăratul Theodosios al II-lea ieşea, în fruntea alaiului strălucit, la Chalkedon, pe coasta asiatică a Bosforului, întru întâmpinarea moaştelor lui Chrysostom. El îngenunchie atunci, rugându-se, dinaintea sicriului celui prigonit.

Printre părinţii Bisericii de Răsărit, S-tul Ioan Chrysostom rămâne cea mai curată glorie. Căci, cum atât de bine îl caracterisează un mare portretist, „rare ori o viaţă, un graiu şi un scris au fost mai strâns unite într'o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor“ [1].

---

1. N. IORGA, *Cărţi representative în viaţa omenirei,* Bucureşti, 1916, p. 115.

III.

UN ASEDIU MEMORABIL AL CONSTANTINOPOLEI (626).

La 5 Octomvrie 610, Heraklios, fiul Exarhului de Africa, primea din mâinile patriarhului Sergios coroana de basileus, în urma revoluţiei ce înlăturase pe cruntul şi incapabilul Phocas. Odată cu purpura imperială, el primea însă moştenirea unei situaţii din cele mai critice ale imperiului: Europa ajunsese o pradă a Avarilor, iar Asia toată se nimicea, scăldată în sânge de Perşii lui Chosroes al II-lea.[1]

Avarii nelinişteau de mult graniţa de Nord a imperiului. In neputinţă de a le ţinea piept, Bizantinii se mărgineau a mulţumi câte o clipă nestinsa lor sete de jaf, prin plata unei sume de bani, pe care aceia o voiau tot mai mare. Perfizi, călcându-şi îndată jurămintele, barbarii se aruncau însă numai decât iarăşi, cu furie, asupra nefericitelor Ţinuturi din preajma Capitalei.

1. *Theophanes*, ed. de Boor, p. 300; *Cedrenus*, ed. Bonn, II, p. 714.

Rodul câmpiilor bogate se risipea, în aceste dese năvăliri, oraşe piereau de foc, mii de oameni, smulşi din pământul stăpânirii ce nu-i mai putea ocroti, erau târâţi departe, în robie. Slavii, subjugaţi, însoţeau adesea pe Avari în aceste vijelioase incursiuni.

Impăratul Maurikios (582—602) cunoscuse zilele lor de teroare. Când, în cele din urmă, el putu avea pace măcar în Asia, se hotărî la o viguroasă ofensivă, pentru stăvilirea acestei permanente primejdii de la frontiera de Nord. Viteazul Priscus conduse atunci o fericită campanie, bătu pe Avari la Dunăre (Viminacium) şi-i urmări energic până dincolo de fluviu, în cuibul lor de hoţi, în părţile Tisei. Urmaşul lui Maurikios, Phocas (602—610), plătise cu o urcare a gratificaţiei pacea cu dânşii.

In timpul domniei lui Heraklios, Avarii se mişcă din nou. Impăratul avu prilej a-i cunoaşte de aproape în anul 619. Spre a pune capăt pârjolului din Thracia, el trimisese Haganului o solie de pace. Barbarul se arătase înduplecat a sta de vorbă, şi atunci împăratul ieşi, însoţit de nobili şi de clerici, şi încărcat de daruri, întru întâmpinarea lui. El îşi aşează tabăra dincolo de „zidul-cel-lung", ultima centură de apărare, ce hărăzise Capitalei împăratul Anastasios, la o depărtare de 180 de stadii. Vestea acestei întâlniri se răspândi iute în Bizanţ; se zvonea de jocuri, ce aveau să pecetluiască, în hippodromul din Herakleia, înţelegerea cu barbarii. O mulţime neobişnuită de popor fu atrasă astfel afară din oraş. Haganul, sperjur, plănuia însă o lovitură. El aflase acum un prilej de a pune uşor mâna pe împărat şi de a lua oraşul prin surprindere. O imprudenţă îi demască, încă la timp, intenţiunile. Indată ce ajunse în vederea Bizantinilor, la un semn al său din biciu, gloata Avarilor ce-l însoţia se năpusti, într'o furioasă năvală, asupra ta-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

berii împărăteşti. Heraklios abia avu vreme să încalece şi s'o ia la fugă, cu suita, în galop, urmărit până la îndoitul zid al lui Theodosios.

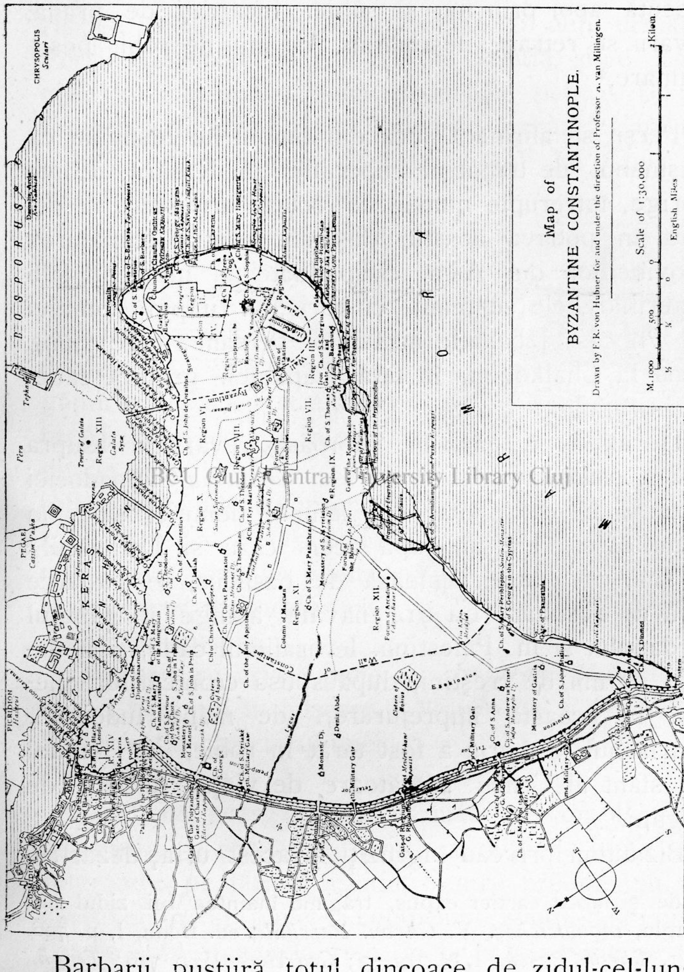

Bizanțul. (A. Van Millingen, *Byzantine Constantinople,* London 1899, p. 19.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Barbarii pustiiră totul dincoace de zidul-cel-lung, până la Poarta-de-Aur. La Blachernæ[1] nu cruţară

1. Regiunea nu era cuprinsă încă dincoace de zidul lui Theodosios. Heraklios se hotărăşte însă, după asediu, a în-

nici bisericile: „Ss. Cosma şi Damian", „Archanghelul" fură prădate de odoare. In cea din urmă păgânii sfărâmară până şi sf. masă. Toată Thracia fu trecută apoi prin foc şi sabie. Incărcaţi de pradă, Avarii se retrag, nesupăraţi, cu mii de robi, peste Dunăre.[1]

Perşii se afirmară încă din timpul lui Iustinian ca duşmanul de temut al imperiului, în Răsărit. Lupte aprige, întrerupte numai de scurte armistiţii, se deteră în potriva acestui duşman, pentru stăpânirea provinciilor din Asia. Suspendate un moment sub Maurikios, ele se reiau, cu furie, în timpul domniei lui Phocas. Izbânzile armatelor persane, care ajung până la Chalkedon, în faţa Capitalei, grăbiră căderea tiranului.[2]

Heraklios îi găsi în viforoasă revărsare asupra Asiei. Apameia Syriei, Edessa, Cesareia Cappadociei căzură, în cei d'intâi doi ani ai domniei sale, în mâinile lor. Un an după aceia căzu şi Damascul.[3] O solie de pace, trimeasă de basileus, se întoarce fără de resultat. La 614 năvala ajunge în Ţinutul lordanului şi în Palestina. Ierusalimul cade, şi nouăzeci de mii de creştini, după spusa cronicarilor, pieriră în această împrejurare, „de mâna Iudeilor". Patriarhul Zaharia a fost târât în robie, iar lemnul cel sfânt al Crucii „dătătoare de viaţă" fu luat de păgâni.[4]

Bizantinii priveau îngroziţi la acest uriaş dezastru,

chide şi acest cartier expus, trăgând înaintea lui zidul său simplu, *monoteichos*. V. *Chron. Paschale*, ed. Bonn, I, p. 726.

1. *Chron. Pasch.*, I, p. 712—3; *Cedrenus*, II, p 716; *Teoph.*, p. 301—2; *Zonaras*, III, p. 206 şi urm.

2. *Theoph.*, p. 295—6.

3. *Cedrenus*, II, p. 714.

4. *Chron. Pasch.*, I, p. 704; *Theoph.*, p. 301.

pe care nimic nu-l putea opri. Când încercară a se împotrivi, armatele împărăţiei fură zdrobite. Unele după altele cădeau cetăţile întărite, populaţia lor se risipea în măcel ori în captivitate. In anii următori, Perşii pun mâna pe Ancyra, în Galatia, şi pe Egipt, ceea ce însemna o nouă primejdie pentru Bizanţ: foametea, fiindcă Egiptul slujea de „grânar" Capitalei.

Incă odată trimese Heraklios soli lui Chosroes. Acesta răspunse, insolent, că nu le va da pace, până ce nu se vor lepăda de „cel răstignit", spre a se închina soarelui.[1] In desnădejdea sa, împăratul se gândi o clipă a-şi strămuta în Africa reşedinţa. In cele de pe urmă, strângându-se toţi în juru-i, într'o supremă solidaritate, se hotărăşte la o puternică ofensivă, pentru recuperarea teritoriilor cucerite de duşman.

Impăratul Heraklios.

Miniatură, Ms. S. 5. 5. Biblioteca Estense (Modena).

O pregătire uriaşă pune atunci Bizanţul în mişcare. Războiul ia caracterul unei Cruciate.

Heraklios reorganizează armata descomplectată a imperiului, o pregăteşte prin exerciţii de luptă, concentrând-o pe ţărmul asiatic. Pentru preîntâmpinarea cheltuielilor, se pune la contribuţie avutul bisericilor: vasele sfinte, candelabrele de la Sfânta-Sofia se prefac în monedă.

Impăratul lasă în Bizanţ o regenţă, alcătuită din

1. *Cedrenus*, II, p. 716; *Theoph.*, p. 301.

fiul său, Constantin, din patriciul Bonos, un om cu multă experienţă, şi din patriarhul Sergios. El se asigură apoi de spre partea Avarilor, căzând de astădată la învoială cu Haganul, pe care-l institui chiar tutore al fiului său minor.[1]

In primăvara anului 622, toate aceste pregătiri erau sfârşite. Heraklios merge, a doua zi de Paşti, la Sfânta-Sofia şi se roagă pentru biruinţa armelor creştine. Contemporanii au înregistrat un detaliu, destul de elocvent pentru starea de spirit a împăratului, în clipa marii primejdii. El intră în biserică purtând o simplă încălţăminte obişnuită, neagră, în locul împărăteştilor coturni de purpură.[2] După rugăciune, Heraklios luă în mâini „icoana de om şi Dumnezeu", *theandrikèn*, — „nefăcută de mâini omeneşti", *acheiropoieton*, — a Mântuitorului şi trecu la oşti, îmbărbătându-le şi jurând a lupta până la moarte. Le-a pus apoi să se bată încă odată între ele, dând o „înfricoşătoare privelişte inofensivă".[3]

I.

Expediţia lui Heraklios durează, cu mici întreruperi, şase ani, în cursul cărora el sfărâmă armatele Perşilor şi preface în ruine toate palatele regelui, până la strălucita-i reşedinţă Dastagerd.

In timpul acestei lungi şi grele campanii, Bizanţul

1. *Cendrenus*, II, p. 718; *Theoph.*, p. 302.

2. *Leo Grammaticus*, ed. Bonn, p. 150. Pisides, diacon şi schevophylax al S-tei Sofii, în zilele lui Heraklios, şi cântăreţul în versuri al biruinţelor împăratului, va face asupra acestui detaliu un joc de cuvinte, vorbindu-ne de coturnii cei negri ai Autocratorului, care se vor „văpsi" roşu în sângele barbarilor. *(De exp. persica*, Acr. III, ed. Bonn, v. 118 şi urm.)

3. *Theoph.*, p. 303—4.

trecu odată printr'o primejdie, ce-i puse câteva zile în cumpănă existența.

Era în anul 626, — al șaseprezecelea de când se încoronase Heraklios. Indărătnicia lui Chosroes ridicase, în acest an, o nouă mare armată, în care se întâlneau „toate neamurile" Asiei îngenunchiate de puternicul rege. O parte a acestei armate fusese îndreptată, sub Șahrbaraz, asupra Bizanțului, pentru ca, stârnind și pe „Hunii din Apus", — Avari, Slavi, Gepizi — să dea asalt cetății. Cealaltă parte avea să urmărească, sub comanda lui Șahin, pe Heraklios. Impăratul prinde însă de veste și desface atunci din armata sa o parte, cu destinația de a merge în ajutorul Capitalei. El însuși se îndreaptă către Lazica, spre a lua cu sine pe Chazari, în timp ce o altă armată, condusă de Theodoros, fratele său, pornea asupra lui Șahin.[1]

Biblioteca Centrală / Central University Library Cluj

Șahrbaraz ajunge la Chalkedon, pe țărmul asiatic al Bosforului. El își pune, amenințător, acolo tabăra, adăstând sosirea Haganului înștiințat. In vremea aceasta, împrejurimile sunt pustiite sălbatec, toate castrele, lăcașurile dumnezeești din acele părți se mistuiesc în flacări.

In ziua Sfinților Apostoli Corifei ai Bisericii, — 29 Iunie, — într'o Duminecă, apare, în cuprinsul zidului lui Anastasios, întâia armată a Haganului, o avangardă — *pròkurson* — de vr'o 30.000 de oameni. Inmărmuriți, călăreții câți se aflau acolo se retraseră înlăuntrul zidului lui Theodosios, cea d'intâi apărare sigură a cetății. Avarii se opresc în regiunea Porții-Melantiàs, către Marmara,[2] unii dintr'înșii cutreierând, în interval, până la ziduri, și nelăsând afară pe nimeni.[3]

1. *Cedrenos*, II, p. 727; *Theoph.*, p. 315.
2. V. DUCANGE, *Constantinopolis Christiana*, Lib. I, XV.
3. *Chron. Pasch.*, p. 717.

Trecuseră zece zile şi nici unul dintre barbari nu se mai arătase la zid. Orăşeni şi soldaţi ieşiră atunci să strângă bucatele, la vr'o zece mile de oraş. Barbarii le ies înainte, se încaeră cu dânşii, lăsând câţiva morţi şi punând, la rândul lor, mâna pe unii din ceata adversă.[1]

In aceiaşi zi, vr'o mie de Avari răzbat pe ţărmul opus al Cornului-de-Aur, în Ţinutul Sikai (Galata de azi) şi, prin semnale de focuri, vestesc sosirea lor Perşilor de dincolo de Bosfor. Haganul trimite apoi pe patriciul Athanasios, din părţile Adrianopolei, la Bizantini, să-i întrebe cu ce vor să-l slujească, pentru ca să le deie pace. Athanasios expune in faţa Magistrului Bonos şi a nobililor scopul visitei sale, se interesează de puterea de apărare a cetăţii — vr'o 12.000 de călări, — şi se înţelege cu nobilii să-i ducă Haganului un astfel de răspuns, în cât să-l facă a se apropia de ziduri.[2] Dar barbarul, neînduplecat, se gătí de asalt.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In ziua de 29 Iulie, el apăru în faţa zidurilor, urmat de toate gloatele sale. Georgios Pisides, contemporanul care a celebrat în versuri acest memorabil eveniment, evaluează la 80.000 numărul Avarilor.[3] La 31 ale aceleiaşi luni, se începu asaltul. Haganul luptă, până seara, cu cea mai mare parte a forţelor, în porţiunea de la poarta *Polyandron* până la aceia numită *tù Pémptu*. Restul zidului fu atacat de Slavi, pedeştri. Spre seară se aduseră maşinile de asediu. Ele se mişcau către *Brachialion*[4], colţul zidului dintre Poarta-de-Aur şi mare.[5]

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem*, p. 718.
3. *Bellum Avaricum*, ed. Bonn, v. 219.
4. *Chron. Pasch.*, p. 719.
5. DR. MORDTMANN, *Esquisse topographique de C-ple*, Lille 1892, p. 13.

A doua zi maşinile se îngrămădesc la ziduri în număr spăimântător: o puzderie de catapulte, îmbrăcate pe dinafară în piei, berbeci acoperiţi, turnuri ambulante, *pyrgocastelloi*, înalte de ajungeau până la crenelurile zidului, protejate şi acestea, prin piei, împotriva loviturilor. In număr de douăsprezece, turnurile se mişcau între poarta Polyandron şi aceia a S-tului Romanos.

Oastea bizantină însoţise pe împărat în Asia. Apărarea cădea prin urmare mai numai în sarcina populaţiunii. In asemenea împrejurări, aceasta ştia să se ridice la înălţimea primejdiei. Magistrul Bonos, patriarhul Sergios au fost desigur cu o bună parte în organizarea apărării. Dar împotrivirea îndărătnică, până la istovirea completă a barbarilor, fu ca şi altădată însuşirea acelei curioase plebe a Bizanţului, stăpânită de viţii, sfâşiată de patimi şi capabilă totuşi, în clipe serioase, de eroism.

Bizantinii sar la metereze, cu maşinile lor. Marinarii aflaţi în oraş ies şi dânşii la ziduri, în ajutorul populaţiei. Unul dintr'înşii, prinzând o corăbioară de vârful unui catarg, izbuteşte a aprinde turnurile apropiate, aruncând un moment groaza între barbari.[1]

Lupta era înverşunată. Magistrul nu înceta, în timpul acesta, de a face duşmanului propuneri de pace, de câte ori îl vedea apropiindu-se de zid. Căpetenia Avarilor cerea însă, scurt, să iasă toţi, cu familiile, din cetate şi să i-o predea.

Pentru izbânda finală, atacul trebuia să se dea şi pe apă. Haganul se silea deci să arunce în Cornul-de-Aur luntrile, simpli buşteni scobiţi, *monòxila*, aduşi de Avari în număr covârşitor; era însă necontenit împiedecat de năvile Bizantinilor. A treia zi a asediu-

1. *Chron. Pasch.*, p. 720.

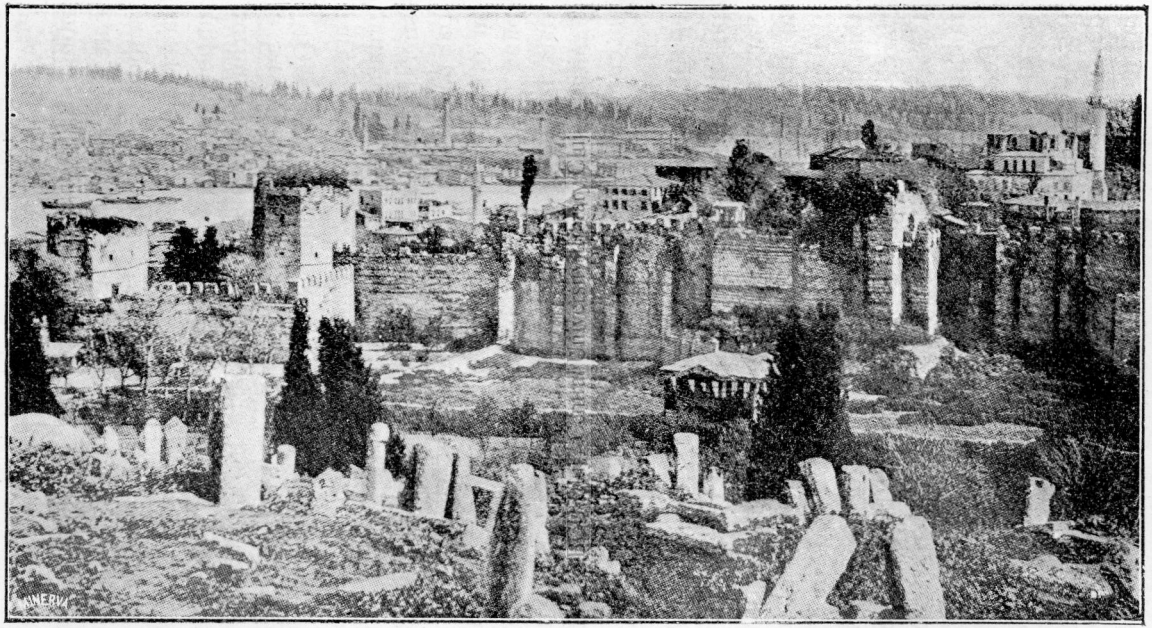

Zidul lui Heraklios. Turnul lui Anemas. Moscheea Aivas Effendi pe locul Palatului Blachernae.

Zidul Constantinopolei spre Cornul-de-Aur. (A. Van Millingen, *Byz. Constantinople*, p. 166.)

lui, el porunceşte să se sloboadă luntrile spre podul „S-tului Callinic", în fundul Cornului-de-aur,[1] unde apa, mai puţin adâncă, nu îngăduia accesul corăbiilor bizantine mari, *scaphocàraboi*. Dar acestea le tăiară totuşi drumul, înşirându-se în diagonală, dela S-tul Nicolae, dela Blachernae, şi până la Pegai, pe cellalt ţărm al Cornului.

La 2 August, într'o Sâmbătă, pe seară, Haganul, plictisit de neizbândă, ceru să-i vie câţiva notabili din oraş, ca să trateze împreună. Patriciul Georgios, Theodoros, învestit cu funcţiunile unui kommerkiarios, patriciul şi logothetul Theodosios, Theodoros Synkellos şi patriciul Athanasios merg atunci la dânsul. Haganul aduce dinaintea lor trei Perşi, îmbrăcaţi numai în mătasă, solii lui Şahrbaraz. Ca odinioară Attila, barbarul umileşte pe trimişii împăratului, poruncindu-le să rămână în picioare, în timp ce ai lui Şahrbaraz fură aşezaţi lângă dânsul. Se adresează apoi Bizantinilor, spunându-le că Perşii au trimes aceşti soli la dânsul, spre a-i făgădui un ajutor de trei mii de oameni. Să iasă prin urmare, cu ce e pe dânşii, toţi din oraş, ca să poată face învoială cu Şahrbaraz, căci e „prietenul" său. „Treceţi la dânsul şi nu vă va face nimic şi lăsaţi-mi mie oraşul şi averile voastre", adaugă Haganul: „alminterea nu vă rămâne nici o scăpare, numai de nu vă veţi face peşti, ca să ieşiţi pe mare, ori pasări, ca să vă ridicaţi în aer. Căci iată, cum spun chiar Perşii, nici împăratul vostru n'a intrat în Persia, nici armata voastră nu se află aici".[2] Dar Georgios răspunde: „Aceştia sunt făţarnici şi nu grăesc nimic adevărat;

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. DUCANGE, *C-polis christ.*, L. IV, XV. Cf. Mordtmann, *Esq. top.*, p. 43.

2. *Chron. Pasch.*, p. 721.

căci armata noastră e aici şi prea piosul nostru Despotes se află în ţara lor, devastând-o". Unul din Perşi aruncă atunci patriciului o insultă. Acesta îi replică scurt: „Nu pe mine mă insulţi, ci pe Hagan!". Fruntaşii bizantini îndrăzniră apoi a întreba, batjocoritor, pe Hagan, de ce mai cerşeşte ajutorul Perşilor, când are cu dânsul atâta puzderie de oameni. Ei adăogiră în sfârşit, hotărât, că nu-şi vor părăsi nici odată oraşul, că au venit la dânsul crezând a se putea înţelege, dar, dacă nu doreşte pacea, să-i lase să plece. Haganul le dă drumul.[1]

In noaptea spre Duminecă, o întâmplare norocită dete în mânile Bizantinilor pe trimeşii lui Şahrbaraz.

Aceştia se îmbarcaseră, tiptil, la punctul Chelàs[2] şi căutau să se strecoare dincolo de Bosfor, la Chrysopolis. Unul dintr'înşii se lungise pe fundul unei bărci, cu faţa în jos, acoperindu-se bine cu cergi. O corabie venea, în acest moment, cu vre-o câţiva, dela Orphanotrophion (Asilul orfanilor). Barcagiul le face semn. Aceştia se opresc, ridică cergile şi dau peste Persul nemişcat, întins cu faţa pe podèle. Ei îl ucid şi-i iau capul. Ceilalţi doi încercau trecerea în altă barcă. Sunt prinşi împreună cu barcagiul şi aduşi, în dimineaţa zilei următoare, înlăuntrul zidurilor. Bizantinii se răzbunară asupra lor cu obişnuita cruzime. Unuia dintre soli îi tăiară amândouă mâinile şi, legându-i de gât căpăţâna celui ucis mai înainte, îl trimiseră Haganului; pe cellalt îl duseră, într'o navă, la ţermul asiatic al Bosforului, în faţa Chalkedonului şi, după ce-l arătară bine Perşilor din tabără, îl decapitară în faţa lor. Îi aruncară apoi capul pe ţărm, împreună cu un răvaş, de cuprinsul

1. *Ibid.*, p. 722.

2. DUCANGE îl înseamnă pe ţărmul european al Bosforului, dincolo de Galata. V. planul, în *C-polis Christ.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

următor: „Haganul, făcând tratat cu noi, ne-a dat în mâini solii ce ați trimes la dânsul. Pe doi dintr'înșii i-am decapitat, în oraș; capul celui de-al treilea iată, îl aveți".[1]

Haganul, înverșunat, hotărî să sfârșească. El merge la Chelàs și aruncă iarăși pe mare luntrile, spre a trece la Perși, ca să-și ia ajutorul făgăduit. Dar Bizantinii îi suprind mișcarea și i-o zădărnicesc, pornind repede corăbii într'acolo. Haganul își părăsește atunci planul și se întoarce la ziduri. Printr'unul din acele acte de curtoasie, ce se întâlnesc adesea, alături de cruzimea rafinată a luptătorilor, Bizantinii îi trimet, din oraș, mâncare și vinuri. Ca în vremile eroice, dușmanii își aruncă, între două lovituri de armă, apostrofe. Ermitzis, „Exarhul Avarilor", apropiindu-se de poartă, impută Bizantinilor urâta lor faptă asupra celor „cari au prânzit ieri cu Haganul".[2] El primește, dela ziduri, batjocuri.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

O nouă încercare de a trece strâmtoarea îi costă pe Avari distrugerea „flotei" lor.

In noaptea spre Marți, Slavii năvălesc cu luntrile pe apă. Bizantinii prind de veste și-i atacă. Retorica descriere a lui Pisides ne dă câteva amănunte ale luptei. Barbarii, cuprinși de panică, fac sforțări desperate. Micile lor luntri se izbesc între ele, se răstoarnă. Unii, lunecând în valuri, își caută înnot mântuirea; alții, făcând pe înnecații, plutesc ca morți, pe luciul întinsei ape. Dar urmărirea vigilentă a Bizantinilor nu putea fi înșelată, marea se colorează de sângele barbar,[3] încât i se poate zice de acum cea „Roșie".[4] In timpul încăierării, ieșiră și Armenii din

1. *Chron, Pasch.*, p. 723.
2. *Ibid.*, p. 724.
3. *Bell. avar.*, v. 466 și urm.
4. *Ibid.*, v. 493—4

Asediul din 626 al Constantinopolei.

Frescă din biserica lui Arbure, în Bucovina (1541). (*Byzantion*, I, 1924, p. 285.)

Blachernae şi aprinseră focuri pe ţărm, la S-tul Nicolae. Aceasta atrase într'acolo mulţi fugari, crezând, după focuri, că vor da de un post al Avarilor. Ei pieriră toţi de mâna Armenilor. In sfârşit, câţi mai putuseră scăpa vii din această catastrofă, întorşi în lagăr, fură ucişi din porunca Haganului înfuriat.[1]

Desnădăjduit de a mai cuprinde oraşul, Haganul retrase îndată maşinile dela zid, surpă valul ce improvizase şi începu a sfărâma uriaşele turnuri, cu care îngrozise o clipă pe asediaţi. Peste noapte, el puse să se ardă tot acest material şi se retrase. Unii spuneau că Slavii, văzând ce se întâmplase cu ai lor, se retrăseseră din tabără, şi pentru aceia fusese nevoit şi Haganul să ridice asediul.[2]

Inainte însă de a porni, mândria biruită a Haganului îl făcu să dea ştiinţă Bizantinilor să nu creadă că de frica lor se îndepărtează, ci numai fiindcă e strâmtorat de provizii şi, îndată ce le va avea, se va întoarce, ca să le plătească pentru cât rău a avut dela dânşii.

Până să se depărteze grosul, patrule de călăreţi cutreierară, în jurul zidurilor, punând foc, în acea zi, prin multe locuri învecinate. Biserica Sf. Cosma şi Damian, din Blachernae, aceia, apropiată, a S-tului Nicolae, cu întreg cartierul, căzură pradă flacărilor.

Astfel se sfârşi asediul Avarilor, după ce zadarnic se dete asalt zidurilor, timp de zece zile. Şahrbaraz nu se ridică însă acum, dela Chalkedon. El iernă acolo, devastând ţinuturile riverane şi nimicind oraşele lor.

1. *Chron. Pasch.*, p. 724.
2. *Ibid.*, p. 725.

II.

Bizantinii atribuiră în prima linie această biruinţă Sfintei-Fecioare, protectoare a cetăţii. Haganul văzuse, în timpul luptei, „o femeie, frumos învestmântată, alergând singură la ziduri".[1] Pisides, om al bisericei, nu vede în tot acest asediu decât mâna făcătoare de minuni a Precistei. Aceasta biruise pe Avari, cu armele *sale:* săgeată i-a fost nădejdea în Dumnezeu, credinţa turn, suliţe lacrimile şi spiritul foc.[2] Ea este pentru autor „Fecioara-luptătoare".[3] Corăbiile dânsa le-a scufundat, hărăzind barbarilor drept locuinţă „adâncurile mării".[4]

Cedrenus ne relatează amănunţit această supranaturală intervenţie a Maicii-Domnului, în favoarea oraşului ce o venera atâta, în zeci de lăcaşuri închinate cultului său special. Călugărimea numeroasă şi foarte puternică în Bizanţul sfâşiat de lupte teologice nu putea decât să contribue la această visiune a aprinsei închipuiri bizantine, în ceasul cel mare al primejdiei. Iată ce ne spune Cedrenus în privinţa minunei ce susţinuse curajul Bizantinilor în acest asediu:

„Căci văzură barbarii, dis-de-dimineaţă, la răsăritul soarelui, ieşind pe poarta Blachernae o femeie distinsă, cu vre-o câţiva eunuci; şi chibzuind că e *basilissa,* soţia lui Heraklios, şi că se îndrepta, în lipsa împăratului, către şeful lor, ca să ceară pace, îi făcură loc, gândind ca şi mulţimea, ieşind, să cază în mânile lor. Dar când băgară de seamă că, intrând în cuprinsul taberii, nu se îndreaptă spre căpetenia lor, atunci se luară în goană după dânsa. Şi îndată ce o

1. *Ibid.*
2. *Bell. avar.,* v. 237—40.
3. *Ibid.,* v. 445.
4. *Ibid.,* v. 456.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

sosiră, la locul ce-i zice al Pietrii-Vechi — *palaiàs petras*, — ea şi cei cari o însoţeau deodată se făcură nevăzuţi; iar barbarii, încăerându-se între dânşii, cu mult vaier, se uciseră unii pe alţii, până seara. A doua zi, cercetând pricina, Ducele lor, fiindcă află cea mai mare parte a oştirii sale pierită în războiu intestin, se trage cu ruşine în ţara sa. Iar flota, văzându-i pe aceştia îndărăptându-se, îndată se depărtează. Şi, apucându-i pe Pontul-Euxin o furtună, puţini mai putură să se întoarcă acasă".[1]

Bizanţul avea în sfârşit linişte, de spre Nord. In curând îl aştepta bucuria biruinţii din Asia. Moartea lui Chosroes al II-lea, ucis, la 28 Februar 628[2], într'o luptă pentru tron, de propriul său fiu, pune capăt expediţiei glorioase a lui Heraklios în potriva Perşilor. Noul rege cere pacea şi împăratul se întoarce, după şease ani de cumplit războiu, în Capitală. Poporul, tânărul basileus Constantin, patriarhul şi nobilii îi eşiră înainte, „cu ramuri de măslini şi făclii", binecuvântând numele lui Dumnezeu.

In anul următor (629), de cu primăvară porneşte împăratul la Ierusalim, unde, în ziua de 14 Septembre, se ridică iarăşi, cu pompă, venerabilul lemn al Crucii pe locul patimilor lui Hristos.

Ziua aceasta rămase până azi marea sărbătoare a creştinătăţii.

---

1. II, p. 729.

2. V. Dr. A. D. Mordtmann, *Die Chronologie der Sassaniden,* în Sitzungsberichte der philos.-philol. und historischen Classe der k. b. Akademie der Wissenschaften zu München 1871, Heft 1, p. 25.

IV.

LEON V ARMEANUL

(813—820)

In anul 813, Bizanțul se află într'unul din momentele critice ale istoriei sale. Sub conducerea energică a lui Krum, Bulgarii se ridicaseră, de câțiva ani, furtunos de la Dunăre și se îndreptau într'una, amenințători, spre Capitală. Cele două orașe pontice mai însemnate, Develt și Mesembria, căzuseră de curând (812) în mâinile lor, deschizându-le astfel drumul către Bizanț.[1]

Cârma imperiului o aveà, în aceste aprige vremi, un om slab, prea cucernic pentru a fi cutezător, instrument în mâinile partidului clerical, în care Egumenul de la Studion se deosebeà prin marea sa popularitate. *Mihail I Rhangabè* erà în toate „bun și blând", dar, în conducerea trebilor publice, incapabil, — ἀκυβέρνητος îl caracterizează, atât de bine, un contemporan.[2] In fața primejdiei ce se apropià, e sfătuit totuși a se împotrivì cu armele.

1. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, Praga 1876, pag. 145.
2. *Theophanes*, ed. de Boor, p. 499.

El își concentrează, atunci, în primăvară, numeroasele sale trupe, strânse din toate *themele,* până la cei cari păziau clisurile în depărtatele provincii ale Asiei. In fruntea unei mari oștiri, Mihail ieșià apoi, cu multă pompă, din Capitală, ca să întâmpine pe dușman. Basilissa Procopia îl petrecea până la Apeduct, — ἕως τ'ἀκιδούκτου, — împărțind din belșug bani și daruri strategilor, cărora nu încetà de a le recomanda pe basileus și soarta creștinilor.[1]

Împăratul se oprì cu oastea „aproape de clisuri", în părțile Adrianopolei. Mai încolo, ca la 30 de mile, la Bersinikia, tăbărâseră Bulgarii, intimidați de numărul cel mare al Bizantinilor.[2] Cele două oști steteră astfel, un timp, față în față, fără a se îndemnà vreuna la atac. Oamenii se plictiseau de inacțiune. Către sfârșitul lui Iunie, Aplakes, comandantul trupelor macedonene și trace, la una din aripi, ne mai putându-se stăpânì, se hotărì să atace. El înștiință pe basileus, cerându-i să-l sprijine îndată, încredințat că vor biruì. Atacul să dete cu multă vigoare, și vrăjmașii începuseră a se clătina. Dar, în loc să susție acțiunea, Bizantinii o rup de odată la fugă. Bulgarii se reped atunci, cu îndoită furie, asupră-le, măcelărindu-i. Aplakes cade jertfă eroismului său, cu cei mai mulți dintre ai lui. Oastea bizantină, fugărită energic, se rupe și se risipește. Împăratul scapă la Arcadiopolis, de unde se întoarce, deprimat, în Capitală, lăsând în urmă-i pe strategul Orientului, Leon, ca să refacă oștirea și să se împotrivească puhoiului de barbari.[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. *Incerti auctoris Vita Leonis Armeni,* la Migne, *Patr. gr.* 108, 1012c.

2. FINLAY, *History of Greece,* v. II, p. 112.

3. *Incerti auct. Vita Leonis,* 1012d, 1013. Cf. *Teoph. Cont.,* ed. Bonn, p. 15.

Imprejurarea erà însă ispititoare pentru un om îndrăzneţ. In clipe de cumpănă ca acestea, oştirea obişnuià să ridice în fruntea imperiului pe generalul capabil de a-l mântui. Ideia eredităţii monarhice nu ajunsese încă un principiu stabilit; în vremile nesigure, de repezi schimbări, de atunci, cel de pe urmă om de acţiune putea visà pentru dânsul purpura imperială. După atâţia alţii, strategul Leon, un militar destoinic şi un şef cu autoritate, erà în stare s'o încerce. Şi trebuia să fie cu atâta mai mult aplecat a o face, cu cât profeţiile nu lipsiseră de a-l indicà pentru această supremă demnitate.

Se ştie ce înrâurire aveau prezicerile, oracolele, în lumea superstiţioasă a Bizanţului, unde atâtea influenţe religioase se încrucişau. Ele susţineau adesea ambiţiile mari, canalizând silinţele către acelaş sfârşit, erau un element de suggestie, o forţă morală pentru cine simţià într'însul neobişnuite rezerve de energie. Elementul acesta se amestecă şi în viaţa lui Leon, deschizându-i perspectiva unei neaşteptate măriri.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pe vremea împăratului Nikephoros (802—811), Bardanios, strateg al Orientului, hrănind ambiţii de împărat, se dusese odată, însoţit de Leon Armeanul, de Mihail din Amorion şi de Thoma, la un călugăr din Philomelion[1], vestit prin darul său de a prezice. Descoperindu-i gândurile, călugărul îl sfătuise să nu încerce, căci îşi va pierde averea şi ochii. Pe când se îndrepta, abătut, spre tovarăşii săi, cari aduceau caii pentru plecare, călugărul îl chemă îndărăt şi din nou îi repetă că, de va încerca, îşi va pierde întreaga vedere; arătând apoi către cei cari veniseră cu caii: „din aceia", adăogi, „întâiul şi al doilea

1. In Asia-Mică (Phrygia). Azi Akşehr, în Vilaietul Konia.

(Leon şi Mihail) vor purtà coroana; al treilea va fi numai proclamat, dar va pierì îndată".[1] Bardanios plecase afectat, schimbat la faţă, proferând injurii la adresa călugărului. Pe drum, el povestise însoţitorilor săi cele prezise despre dânşii şi făcuse mult haz.[2]

Mai târziu, o nouă profeţie venì să dea consistenţă speranţelor, la început poate numai vagi, ale lui Leon. „Ca o a doua coloare, care, în pictură, măreşte umbrele d'întâi" — se exprimă un cronicar, — „ea îi întărì prezicerile călugărului din Philomelion şi-l făcù să vază mai aproape coroana".[3]

Mihail I Rhangabè avea între servele sale o fată care, la intervale, era muncită de duhul profetic. Ea veneà atunci în Bucoleon[4] şi striga la adresa împăratului: „Coboară-te de acolo! Coboară-te! Lasă locul tău altora!" Lucrul acesta ajunse la urechile împăratului. El chemă atunci pe spatarocandidatul Theodotos Melissenòs, zis şi Kassiteras, intimul său, şi-i porunci să lămurească înţelesul profeticelor vorbe. Trebuia anume să afle de la fată, în clipele în care-şi rosteà profeţia, numele celui ce va domni după dânsul şi înfăţişarea lui. Fata, în deliru-i profetic, spuse lui Theodotos să meargă, în cutare timp, la Akropole şi va întâlni acolo doui oameni: Leon se chiamă acela care va fi pe un catâr şi el se va împărtăşì de imperiu. Theodotos merge în Akropole şi rămâne uimit de veracitatea profeţiei. Dar el se gândeşte acum a-şi asigurà pentru dânsul viitorul şi, în loc de a destăinui împăratului cele descoperite, îl minte, spunându-i că n'a putut înţelege nimic din câte a îngăimat profeteasa. In acelaş timp, îl ia pe

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. *Cedrenus*, ed. Bonn, II p. 32; *Genesios*, ed. Bonn, p. 9.
2. *Theoph. Cont.*, p. 8.
3. *Ibidem*, p. 23.
4. Palatul de pe ţărmul Propontidei.

Leon de o parte, îl duce în biserica S-tului Paul şi-l pune să-i jure că n'are să-l uite când se va împlini profeţia, pe care apoi i-o destăinueşte.[1]

Leon Armeanul va fi cultivat deci, stăruitor, acest gând trezit de profeţii, până la împrejurarea ce aveà să-l ajute. Ea se ofereà acum atât de prielnică; ba, dacă e să credem ce ne spun mai toţi autorii bizantini, el o *provocase,* prin defecţiunea sa. Căci, în toiul încăierării, atunci când Bizantinii erau aproape biruitori, Leon se retrăsese de odată, cu trupele sale, din luptă, şi atunci se puseră toţi pe fugă, înlesnind Bulgarilor biruinţa.[2]

Am văzut că fusese lăsat în Tracia, ca să împiedece înaintarea furioasă a Bulgarilor. El urzeşte însă îndată complot, aţâţă soldaţii împotriva lui Mihail, vădindu-i incapacitatea ce le pricinuise atâta ruşine şi le compromisese gloria. Soldaţii risipiţi se adună cete, cete în jurul său; ei se pornesc apoi a insultà pe împărat şi aclamă îndată pe Leon. Scena are şi o parte teatrală. Leon şovăeşte a primi tronul ce i se oferă şi, numai când Mihail din Amorion trage sabia, ameninţător, se înduplecă.[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pe când acestea se petreceau afară din Bizanţ, împăratul, mergând la patriarh, convocase pe magistros, pe Marele-domestic, pe patrici şi, descurajat, plângea asupra dezastrului, socotind că pentru păcatele sale au suferit acestea creştinii. Patriarhul şi nobilii îl consolau, meditând ce ar mai fi de făcut. În timpul acesta soseşte vestea răsvrătirii lui Leon. Prietenii îndeamnă pe basileus să se împotrivească. Acesta, om paşnic şi incapabil de a se arunca în

1. *Ibidem,* p. 22; *Cedrenus,* II pp. 50–1; *Genes.,* p. 11.
2. *Theoph. Cont.,* p. 15; *Incerti auct. Vita Leonis,* 1016.
3. *Cedrenus,* II p. 46.

aventuri, îi mustră însă şi expediază înaintea uzurpatorului pe un intim al său, cu insignele imperiului, — diadema, purpura şi încălţămintea roşie, — spre a-i declară că se retrage din Scaun, „socotind că e mai bine a-şi riscà şi viaţa, de cât să vază curgând o picătură de sânge creştin". Îl îndeamnă deci să n'aibă nici o teamă, să vie să ocupe tronul.[1] Zadarnic protestează, înfuriată (οἷον ἐκβακχευθεῖσα) Procopia, care nu voia să vază pe „barbara" lui Leon punându-şi pe cap diadema imperială[2]: neclintit în renunţarea sa, Mihail se resignează „a lăsà lucrurile în voia Domnului" şi îndeamnă Senatul să iasă întru întâmpinarea noului basileus.[3]

Leon îşi face, în sfârşit, apariţia în Capitală. Senatul îi iese înainte, la Studion şi-l primeşte cu ovaţii.

Oprindu-se un moment d'inaintea vestitului chip al Mântuitorului, la Chalkè, ca să se roage, el îşi scoase haina sa militară, pe care i-o întinse lui Mihail din Amorion, atunci Mare-comis al împăratului (Præfectus Stabuli).[4] După o altă versiune, îndată ce ajunse în palat, voind s'aducă rugăciuni pentru izbândă, Leon se desbrăcă de haina sa, în Triclinium-de-aur, pentru a îmbrăca pe cea împărătească şi o dete atunci lui Mihail din Amorion, care se află lângă dânsul. Acesta o îmbrăcă pe loc, şi toţi văzură în fapta lui un semn că, după Leon, va ajunge împărat. Altă indicaţie se adăogì imediat. Împăratul, îmbrăcat, porni spre paraclis. In urma sa venea îndată Mihail, care, din nebăgare de seamă, călcă pe căpătâiul lung

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. *Ibidem,* p. 47.

2. Βάρκα îi zice soţiei lui Leon *(Theoph. Cont.,* p. 18); Ducange presupune, cu mult temei, că a vrut să-i zică *barbara (V. Gloss. med. et. inf. graec.)* s. v.

3. *Genes.,* p. 6; *Theoph. Cont.,* p. 18.

4. *Theoph. Cont.* p. 19.

Proclamarea lui Leon V Armeanul. Miniatură din ms. Skylitzes (Bibl. Naţională din Madrid), f. 12.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

al mantiei imperiale. Leon simţi, se încruntă şi văzù în aceasta un semn rău, prevestirea unei rebeliuni a tovarăşului său de arme.[1]

Mihail I Rhangabè se refugiase, cu ai săi, în capela Maicii-Domnului de la Far (τοῦ Φάρου).[2] El imploră mila uzurpatorului. Acesta le dărui viaţa. îi tunse şi îi călugări. Mihail, sub numele monahal Athanasios, fu exilat în insula Protì, împreună cu fiii săi, Eustratios şi Niketas. Procopia e însă despărţită de dânşii, cu toate rugăciunile stăruitoare ale nefericitului Mihail. Ea fu închisă în mănăstirea care, zidită de dânsa, îi purta numele.[3]

I.

Astfel se încoronă Leon al V-lea, în Iulie 813. El se lega în scris, către patriarhul Nikephoros, a păzi dreapta credinţă ortodoxă, a nu încerca nici odată ceva în potriva Bisericii şi a nu se atinge de dogmele bine definite ale Sfinţilor Părinţi.[4]

Noul basileus era de fel din Armenia, de o îndoită origine, διγενής, asiriană şi armeană, după neam.[5] Symeon Magister ne-a lăsat un scurt, dar caracteristic portret al acestui om straşnic: „Era de statură bondoc (pentru care a şi fost poreclit Cameleon), rotund, de o înfăţişare plăcută, cu barba împlinită şi părul buclat, cu o voce tunătoare, ca de leu, îndrăz-

1. *Cedrenus,* II p. 48.

2. Era la extremitatea de Răsărit a Palatului sacru, lângă Chrysotriclinium, vestita sală de festivităţi a acestui palat (v. J. Labarte, *Le palais impérial de C-ple,* Paris 1861, III & VIII.

3. *Theoph. Cont.,* p. 20. Asupra mănăstirii Procopia, v. Ducange, *Constantinopolis christiana,* l. IV, 8, 76.

4. *Incerti auct. Vita Leonis,* 1016.

5. *Theoph. Cont.,* p. 6.

neţ şi pervers".[1] Anonimul „Vieţii lui Leon", un apărător al dreptei credinţe, ne dă însă o altă explicaţie a poreclei împăratului. Fiind-că acesta îşi călcase jurămintele, făcute solemn patriarhului, şi se dovedise ast-fel mincinos, fusese, „cu drept cuvânt", numit de către cel din urmă cameleòn.

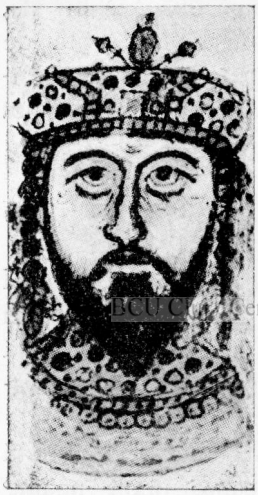

Leon V Armeanul.
Miniatură, ms. S. 5.5, Biblioteca Estense (Modena).

Intrând în domnie, îşi răsplăteşte mai întâi, cu înalte demnităţi, tovarăşii de arme, aceia cu care însoţise odinioară pe Bardanios la călugărul din Philomelion. Pe Thoma, om tânăr şi impetuos, îl numeşte *Turmarch* al *tagmei Federaţilor,* iar pe Mihail din Amorion patriciu şi *Comite* al *scholei Excubiţilor* (garda de corp, care sta în Palat). Acesta din urmă s'a bucurat de încrederea deosebită a lui Leon, ceia ce-i va pune, mai târziu, în primejdie viaţa.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In împrejurările critice care-l ridicaseră la imperiu, Leon n'avu aproape vreme să se bucure de izbânda sa.

Am văzut cum se nimicise oastea bizantină, în scurta încleştare cu Bulgarii lui Krum. Ne mai găsind înainte vr'o piedecă, acesta, lăsându-şi fratele să împresoare Adrianopolea, apare, şase zile numai după încoronarea lui Leon al V-lea,[2] la porţile Bizanţului. De pe înălţimea zidurilor, Bizantinii asistară atunci la o curioasă privelişte, pe care le-o dete, nesupărat,

1. Ed. Bonn, p. 604.
2. *Theoph.,* p. 503.

barbarul. In fața Porții-de-Aur, Krum făcu mai întâiu, „după obiceiul său", jertfă, omorând oameni și mulțime de animale. Coborându-se apoi la marea, își muiè picioarele în apă, se îmbăiè și, stropindu-și gloatele, ce-l aclamau furtunos, trecu prin mijlocul curtezanelor sale, adorat și slăvit de ele. Toți priveau de pe ziduri, ca la un spectacol, fără ca vreunul să cuteze a trimete o săgeată spre dânsul.[1] Hanul împresoară apoi orașul, trăgând val în juru-i, pradă locurile învecinate și, văzând că-și pierde vremea, cere, ca preț al păcii, o sumă de bani în aur, numeroase stofe scumpe și un număr de fecioare alese.

Leon ținù atunci sfat cu demnitarii. Cumpărarea păcii era de multă vreme unul din mijloacele diplomației bizantine. Trădarea însă, vicleșugul, erau pentru dânsa arme cel puțin tot atât de onorabile. Leon preferi, de data aceasta, pe cele din urmă. Trebuia suprimat, prin orice mijloc, îndrăznețul barbar. Împăratul trimete prin urmare vorbă lui Krum să poftească la țărm, însoțit de câțiva, fără arme, și-l va întâmpina, într'o barcă, iarăși nearmat, spre a trata împreună, fiind aplecat a-l mulțumi pe deplin. In același timp, el înarmează trei inși, îi ascunde într'o căsuță din afară, lângă poarta dela Blachernae, și le dă poruncă să se năpustească, în vremea întreținerii sale cu Hanul, asupra acestuia, la un semn convenit.

A doua zi, stând Bulgarii la locul „Sfinților Anargyri" (Cosma și Damian)[2] afară din oraș, Krum, nebănuind cursa ce i se întinsese, se coboară la țărmul mării, însoțit de trei: de Logothetul (Cancelarul) său, de Constantin Patzikòs, un Bizantin, fugar

1. *Incerti Auct. Vita Leonis,* 1017.

2. Intâlnirea avea prin urmare loc în regiunea Blachernae, spre fundul Cornului-de-Aur.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

de multă vreme la Bulgari şi căsătorit cu sora lui Krum, şi de fiul acestuia. In curând, o corabie aduse pe basileus, cu vr'o câţiva. Luând jurăminte de credinţă, aceştia se coboară la ţărm. Hanul descălecă atunci şi, încredinţându-şi calul, cu şeaua pe dânsul şi cu frâul în gură, nepotului său, se aşează pe pământ. Pe când vorbiau, unul dintre ai lui Leon, Exabules, făcù semn, descoperindu-şi capul; dar Krum observă gestul: ca o nălucă, el sări de odată, încălecă şi porni în galop. Poporul, îngrămădit pe ziduri, strigă atunci: „Crucea a biruit!" (σταυρὸς ἐνίκησεν!). Cei înarmaţi se repeziseră din ascunzătoare, în goană, după Han, slobozind asupră-i săgeţi. El isbuti însă a ajunge, neatins, la ai săi. Insoţitorii nu putură scăpà: Logothetul fu ucis pe loc, Constantin şi fiul său prinşi vii.[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Hanul se răsbună cumplit. El porunci, a doua zi, să se înceapă pârjolul. Bulgarii arseră bisericile şi mănăstirile de dincolo de ziduri, palatele şi casele; la Sf. Mamàs nimiciră de asemenea palatele, sfărâmară columnele, luând cu dânşii statuile de metal şi plumbul, şi măcelăriră populaţia. Prădară apoi oraşele pe ţărmul Propontidei, emporiile toate. La Selymbria dărâmară până la pământ castrul, arseră bisericile şi casele; acelaş lucru îl făcură la Daonium, iar la Heracleia, neputând lua cetatea, arseră toate casele din port şi dela margini. Pârjolul atinse apoi Rhaedestum, Aprum, până în regiunea Ganos. Aflând acolo, în munţi, lume multă ascunsă şi aproape toate turmele Traciei, măcelăresc o bună parte din oameni, luându-i pe ceilalţi robi. Pe urmele lor, până la Adrianopole, rămase numai o pustie. Inconjoară, apoi, şi acest oraş, lovindu-l cu maşini de asediu. Istoviţi,

1. *Incerti auct. Vita Leonis,* 1017 şi urm.

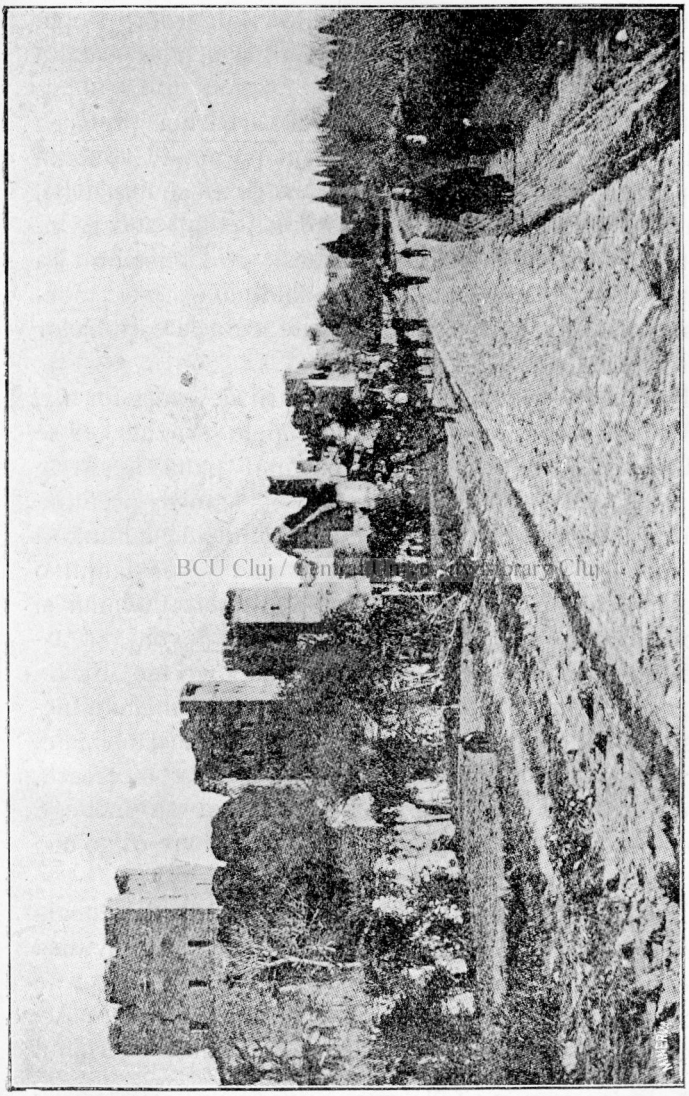

Porțiune din Zidul lui Theodosios. (A. Van Millingen, *Byz. Constantinople*, p. 46.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ne mai având ce mânca, locuitorii dau cetatea şi, cu dânsa, o pradă imensă în mâinile Bulgarilor. Populaţia fu târâtă în captivitate, în Bulgaria, „de cealaltă parte a Istrului".[1]

Pe când furioasa deslănţuire a barbarilor prefăcea astfel în ruine Ţinuturi întregi, în preajma Capitalei, împăratul nu făcù nici o încercare de a i se împotrivi. La adăpostul zidurilor, el încoronà pe fiul său Symbatios, dându-i numele împărătesc de Constantin şi împărţia cu munificenţă daruri mulţimei, ce se îndeletnicia, ca în bune vremi liniştite, cu aclamaţia celor doi Augusţi.

In faţa incuriei bizantine, Bulgarii deveniră tot mai agresivi. Iarna fiind uscată şi apele scăzute, ei se ridică iarăşi, vr'o 30.000, şi pătrund până la Arcadiopolis, trecând cu mii de captivi, smulşi pretutindeni cu dânşii, dincolo de fluviul Rheginas. Până să se retragă, cu numeroasa lor pradă, se deslănţui o ploaie, care ţinu opt zile, umflând apele fluviului şi făcându-l „ca o mare". Bulgarii fură nevoiţi să aştepte 15 zile pe loc. In toată această vreme, Bizantinii nu făcură nimic pentru a scăpa din mâinile neîmpăcatului duşman, atât de aproape de dânşii, nefericita populaţie târâtă în robie. Ploaia încetează, apele scad şi Bulgarii, punând captivii să închege pod peste fluviu, trec, cu toată prada, vre-o 50.000 de oameni, în Ţinuturile lor.[2]

Izbânzile uşoare de până acum măriră îndrăzneala lui Krum. El se hotărî a da, în primăvară, o lovitură energică, spre a cuceri Capitala. Pregătiri uriaşe se făceau în vederea campaniei. Hanul adunase, la Arcadiopolis, 30.000 de oameni, asigurându-şi sprijinul

1. *Ibidem*, 1020 – 1. Cf. N. Iorga, *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, An. Ac. Rom. XXXV, pp. 8-9.

2. *Ibidem*, 1021—4.

Arabilor. Sclavinii din Tracia, nemulţumiţi din pricina contribuţiilor, încă se ridicau cu dânsul.[1] Maşinile de asediu erau gata şi mii de boi aşteptau în staule, pentru transportarea imensului aparat de războiu.

Leon al V-lea fusese înştiinţat despre această nouă mişcare. Atacul avea să se dea dinspre Apus, dela Blachernae. Acesta era de altfel punctul cel mai slab al fortificaţiei Bizanţului. Impăratul trimete iscoade şi se încredinţează despre seriositatea pregătirilor. El adună atunci, în grabă, mulţime de lucrători şi meşteri şi începe a ridica încă un zid la Blachernae, apărat printr'un nou şanţ. Nu se încheiase însă bine lucrul, când, pela Joia-Mare, în ziua de 13 April 814,[2] viforosul Krum pieri de o mână nevăzută (ἀοράτως σφαγιασθείς): vărsând şuvoaie de sânge pe gură, pe nas şi pe urechi, el îşi dete grabnic sfârşitul.[3]

Leon îşi adunase, cu mari silinţe, o oaste capabilă de acţiune. Fără a mai pierde vreme, porneşte deci către Mesembria şi, printr'o stratagemă, isbuteşte a-şi lua asupra Bulgarilor o răsbunare desăvârşită. El tăbărî anume într'un loc aproape de acel oraş şi se întări bine, lăsându-şi putinţa de a se aproviziona dela ai săi. După o bucată de vreme, asigurându-se că Bulgarii duc mare lipsă de provizii, se hotărî a-i lovi. Intr'o noapte, părăsi, în tăcere, locul taberii şi se retrase pe o înălţime, organizându-şi atacul. Când se făcu ziuă, Bulgarii constatară cu surprindere dispariţia Bizantinilor. Crezându-i plecaţi, se lăsară mai fără grijă în privinţa pazei. Dar, în noaptea următoare, Leon se coborî de pe înălţime şi se năpusti, din toate părţile, cu trupele, asupra lagărului lor. Surprinşi, în mare parte adânciţi în somn, ei pieriră în număr co-

1. HOPF, *Griechenland.*, Encykl. Ersch-Gruber, 85 Bd., p. 98.
2. *Ibidem.*
3. *Incerti auctoris Vita Leonis*, 1024.

vârşitor. De atunci, scrie Continuatorul lui Theophanes, colina aceia ce chiamă „a lui Leon" (ὁ βουνὸς Λέοντος) şi de câte ori trec Bulgarii pe acolo, clătinând din cap, o arată cu degetul, neputând uită tragica lor păţanie.[1]

Impăratul pătrunse apoi cu oastea înlăuntrul Ţinutului bulgar, pe care-l pustii ca odinioară Krum pe cele bizantine. După această mare biruinţă, ceva mai târziu, un armistiţiu de 30 de ani se încheiă cu Omortag, noul Han al Bulgarilor.

II.

Puterea primejdioşilor vecini fusese atât de sleită, în cât ei fură nevoiţi să rămână mulţi ani în pace. Imperiul avù prin urmare linişte către Nord.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In Apus, influenţa impăratului, deşi micşorată prin cuceririle lui Carol cel Mare, prin autoritatea neatârnată a Papei şi prin întemeierea celor două Regate arabe în Africa şi Spania, continuă totuşi a se păstra prin întinsele relaţii comerciale bizantine. Certurile Aglabizilor şi Ommiazilor îngăduiră apoi lui Leon al V-lea să-şi unească puterile navale cu ale Veneţiei şi să atace pe Arabi în Spania. In sfârşit, turburările ce stăpâniră în Răsărit, în timpul Califatului lui Almamun, asigurară liniştea şi despre frontiera asiatică a imperiului.[2]

Imprejurările externe permiteau prin urmare acum împăratului a-şi întoarce atenţia înlăuntru. El puse pretutindeni ordine, şi meritele sale în administraţia imperiului nu fură întunecate de cât de politica sa faţă de Biserică. Leon redeschise arzătoarea chestie a icoanelor, care împărţia încă în tabere vrăjmaşe

1. *Theoph. Cont.*, p. 25.
2. FINLAY, *History of Greece,* II p. 116.

lumea bizantină şi, ori cât s'a silit a afla o soluţie împăciuitoare,[1] patima ce se aducea de obiceiu în această delicată chestie religioasă, îl făcu impopular în Bizanţ.

Se ştie cu câtă greutate se potolise lupta pentru icoane, care zguduise, mai bine de o jumătate de veac, imperiul. Irena izbutise a pune capăt iconoclasmului (787) şi, dacă toată lumea n'a putut fi mulţumită, se adusese însă liniştea în sânul majorităţii ortodoxe a populaţiunii.

Scriitorii bizantini ne explică toţi în acelaşi chip, cu nelipsita intervenţie a elementului de superstiţie, politica bisericească a lui Leon al V-lea Armeanul.

Acesta îşi aduse anume aminte de călugărul ce-i proorocise mărirea şi se gândi să-l răsplătească. In acest scop, trimise la Philomelion pe unul din credincioşii săi, încărcat de daruri, — vase de argint, de aur, aromate rare, aduse din Indii. Când trimisul împărătesc ajunse la depărtata mănăstire a Phrygiei, el nu mai află acolo pe călugăr: acesta murise de mult şi, în chilia sa, se adăpostia unul, Sabbatios, partisan al eresului iconoclaştilor. Trimisul îi oferă acestuia darurile, cerându-i să se roage pentru sănătatea împăratului şi să-i dea carte către dânsul. Dar Sabbatios respinge cu indignare darurile şi spune omului împărătesc să ducă stăpânului său răspuns că

B.C.U. Cluj / Central University Library Cluj

1. Un ms. grec al Bibl. Naţionale din Paris (No. 1250) cuprinde scrierea principală a patriarhului Nikephoros: combaterea doctrinei iconoclastice, reeditate cu prilejul Sinodului întrunit de Leon la 815. Daniel Serruys a putut reface, cu ajutorul acestei scrieri, care citează întotdeauna părerile eretice, documentul Sinodului iconoclast al lui Leon şi constată dintr'însul „mai multă circumspecţie şi mai multă moderaţie" de cât în Sinodul dela 754. V. *Acad. des inscriptions et belles-lettres,* Comptes rendus 1903, séance du 22 Mai. Menţionat întâi de L. BRÉHIER, *La querelle des images*, p. 33, nota 3.

nu e vrednic de purpură, ca unul ce se închină la idoli şi se ţine de hotărârile Irenei, pe care o numeşte „Bacchantă şi Menadă", şi de ale patriarhului Tarasios, pe care-l gratifică de asemenea cu titlul de „infam". Să ştie bine, adaugă dânsul, că-şi va pierde şi tron şi viaţă, dacă va stărui în rătăcirea sa.[1]

Auzind acestea, împăratul se sperie şi consultă îndată pe Theodotos, care, duşman al icoanelor, află prilejul binevenit, pentru a lucra în folosul ideilor sale. El sfătueşte prin urmare pe împărat să meargă să consulte un vestit călugăr, făcător de minuni, care se adăposteşte în mănăstirea Dagisteu.[2] Theodotos se repède apoi îndată la acel călugăr, prevenindu-l despre visita împăratului, care trebuia să aibă loc în noaptea următoare şi îndemnându-l să sfătuiască pe basileus a osândi cultul icoanelor şi a decreta dogma celuilalt Leon, a Isauricului, dacă vrea să aibă viaţă şi domnie îndelungată.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Inscenarea izbuteşte. Venind împăratul, travestit, la călugăr, dela primele sale cuvinte, acesta îi aruncă apostrofa: „N'ai făcut bine, Despote, umblând să ne amăgeşti cu haine particulare, ascunzându-ne într'însele pe împărat. Ci făcând chiar aşa, Duhul Sfânt nu ne-a lăsat păcăliţi de tine!".[3] Împăratul, crezându-se astfel descoperit, fu cuprins de o religioasă frică şi nu se mai îndoi de spiritul divin al călugărului. El se lăsă prin urmare târât de sfaturile-i viclene şi puse atunci la cale prigonirea icoanelor.

Mai întâi începe a-şi pregăti terenul, împărtăşind celor de un gând cu dânsul îndoiala ce-i răscolia sufletul, în privinţa adorării icoanelor. Leon era aplecat a pune pe seama acestei „idolatrii" necontenitele

1. *Genes.*, p. 13.
2. In Bizanţ. V. DUCANGE, *Const. Christ.*, I, 27.
3. *Cedrenus*, II pp. 55-6; *Genes.*, p. 15.

înfrângeri ale creştinilor de către păgâni. Şi el venea cu un argument *ad rem:* „Căci observaţi", zicea, „câţi împăraţi primiră şi adorară icoanele, toţi s'au prăpădit, unii alungaţi, alţii căzând în războiu. Numai cei cari nu le adorară au murit de moarte bună, în domnie, şi s'au îngropat cu cinste în mormintele împăraţilor, la S-ţii Apostoli".[1]

El îşi află apoi un instrument într'un lector (ἀναγνώστης) Ioan, „care din copilărie avea demonul într'însul", scrie anonimul ortodox, şi pe care lumea îl numia Hylilas, adecă, pe ebreeşte, „ajutor al Diavolului". Făgăduindu-i patriarhia, îl pune la lucru. Asociindu-şi pe Antonius, Episcopul de Sylaion, Hylilas cercetează cărţile sfinte şi adună materialul în potriva cultului icoanelor. Când armele de luptă fură gata, Leon puse chestia patriarhului. Argumentul său era că Sf. Scriptură nu cuprinde nimic în această privinţă. Patriarhul respinge aserţia împăratului cu citate din Apostol şi adaogă că se adoră icoanele cum se adoră Crucea şi Evanghelia. Biserica le-a primit dela Apostoli şi nu trebue căutat de e scris ori ba; multe din adevărurile sale s'au primit doară nescrise, prin mijlocirea Duhului Sfânt.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Lupta fu lungă între cele două partide, puse de basileus la discuţie contradictorie.[2] Alături de patriarhul Nikephoros, se găsiau, sprijinind icoanele, Euthymios, Mitropolit de Sardes şi Theodoros, vestitul Egumen dela Studion.[3] Acesta, una din cele mai strălucite figuri ale vieţii monastice a Bizanţului, ireductibil în privinţa dogmelor dreptei credinţe, pe care

1. *Incerti auct. Vita Leonis,* 1024.

2. Pentru amănuntele întregii desfăşurări a desbaterii v. Ignat. Diac. *Nicephori Vita,* la Migne, *Patr. gr.,* 100, cap. V, VI şi VII.

3. *Sym. Magister,* ed. Bonn, pp. 608–9.

ştiù să le apere cu un straşnic aparat de erudiţie teologică, se împotrivi energic şi nu se sfii a tăgădui împăratului dreptul de a se amesteca în Biserică. In plin senat, unde se adunaseră, din ordin împărătesc, reprezentanţii Bisericii, pentru acest memorabil proces, Studitul spune lui Leon al V-lea că lui i s'a încredinţat Statul (ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις), nu Biserica, fiind-că zis-a Apostolul; „Şi alţii a pus Dumnezeu în Biserică: mai întâi pe Apostoli, apoi pe profeţi, al treilea pe păstori şi pe doctori". *Nu* a zis pe Regi.[1]

Cultul icoanelor era foarte răspândit în lumea bizantină. Adorarea lor dusese la exagerări ca aceia a Spatarului Ioan, care-şi lua de naş pe Sf. Dumitru; un om atât de luminat ca Theodoros Studitul îl felicita pentru fapta sa.[2] Lupta care se relua însă acum, cu atâta patimă, şi dintr'o parte şi din cealaltă, avea un alt caracter. Cuvintele de mai sus ale Studitului ne-o învederează în deajuns: era, deoparte, aducerea deplină a Bisericii sub autoritatea puterii civile, — şi ea venea acum şi ca o reacţiune în potriva a tot-puterniciei partidului religios, sub Mihail I Rhangabè, — de cealaltă parte, afirmarea dreptului Bisericii de a hotărî singură despre sine.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Studitul era în privinţa aceasta neînduplecabil. El mergea până acolo, în cât, în lumea sa ortodoxă atât de geloasă de sine, nu cunoştea autoritate mai înaltă decât a Papei, Biserica Romei fiind întâia biserică a lui Dumnezeu, ca una în care cel d'intâi a stat apostolul Petru (ἧς Πέτρος πρωτόθρονος), pe când a Bizanţului era numai o „parte eretică" (αὐτὴ γὰρ ἡ Βυζαντιαία τμῆμα αἱρετικόν).[3]

1. *Georgios Monachus*, ed. Bonn, p. 767.
2. MARIN, *Les moines de Constantinople*, Paris 1897, p. 322.
3. V. S. SALAVILLE, *La primauté de Saint Pierre et du Pape*

Cu toată marea popularitate a cultului icoanelor, interesul superior al Statului şi de data aceasta birui. Patriarhul Nikephoros fu ridicat noaptea din Patriarcheion şi aruncat în mijlocul pieţii, doar de-l va ucide vr'un iconoclast, cum era de slab, după boală, şi nu se putea mişca din loc. Intunerecul singur îl protege şi atunci, spre ziuă, e luat de acolo, dus în fortăreaţă, de unde, într'o barcă, e trecut peste Strâmtoare, la Chrysopolis. A doua zi, Leon, „fiul pierzării", pretinde, dinaintea poporului, că Nikephoros a fugit din Scaun şi arată nevoia de a pune pe altul în loc. El voia anume să ridice patriarh pe faimosul Hylilas, dar se împotriviră patricii, sub cuvânt că e prea „tânăr şi ignobil", şi n'ar putea să i se închine ei, oameni bătrâni. Atunci înalta demnitate a Bisericii fu dată, la 1 April 815, lui Theodotos Melissenòs, care îndeplinea încă funcţia de Spatarocandidat.[1]

Puritanul care a fost anonimul „Vieţii lui Leon" ne înfăţişază puţin măgulitor pe noul şef al Bisericii. Un om cu puţină ştiinţă, fără nici o evlavie, care înşelă credinţa oamenilor numai prin blândeţea lui. De altminterea, laicul de ieri îşi reclamă îndată drepturile; el schimbase numai costumul. Cum se instală patriarh, începù a da ospeţe strălucite, a se îmbuibà de carne şi a sili pe călugări şi Episcopi, cari din tinereţă nu gustaseră carnea, a părăsì abstinenţa şi a se hrăni peste măsură. „Şi unde erà mai înainte multă cucernicie şi renunţare şi virtute, se văzù acum numai rîs şi jocuri şi întreţineri ruşinoase".[2]

Nikephoros nu fu singurul ispăşitor al dreptei cre-

d'après Saint Théodore Studite, în „Echos d'Orient", 17e année, No. 104 (janvier-février 1914), pp. 23—43.

1. L. BRÉHIER, *La querelle des images,* p. 33.

2. 1033—1036.

dinţe. Mitropolitul Euthymios pierì, ucis în lovituri, iar Studitul fu surghiunit în Bithynia.[1]

Leon Armeanul adună apoi, în acest an (815), după Paşti, un sinod la S-ta Sofia, presidat de noul patriarh şi de Symbatios-Constantin, cetindu-se Tomul pe care-l numiră „Decretul Sinodului al VII-lea din Blachernae" şi în care se proclamà „eresia" lor. Se deslănţuì apoi prigonire împotriva icoanelor, sfărîmate şi arse pretutindeni, în biserici; vasele, odoarele împodobite cu chipuri sfinte fură de asemenea nimicite. Recalcitranţii faţă de măsurile luate erau surghiuniţi, smulgându-li se uneori limba, pentru ca să nu mai protesteze. In sfârşit, Leon provocase în imperiu vechea urgie iconoclastă, ca un „alt Antichrist", — ἄλλος Ἀντίχριστος γενόμενος.[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

III.

Leon al V-lea Armeanul lăsă, în lumea bizantină, amintirea unui om crunt. Atitudinea sa faţă de Biserică a contribuit, în mare parte, la aceasta. In lupta ce deschisese în potriva icoanelor, s'au întrebuinţat adesea mijloace de represiune severă: cruzimea era ceva caracteristic administraţiei civile bizantine şi n'avea numai decât nevoie de îmboldul fanatismului religios;[3] apoi, integru în administraţia lucrului public, în totdeauna pedepsea cu asprime neorînduielile. El era prin urmare urât de cei mai mulţi dintre înalţii demnitari ai Statului, cărora nu le venea, de bună seamă, la socoteală a fi ţinuţi din scurt.

Succesele militare în potriva duşmanilor imperiului îl făcură, — mărturisesc izvoarele — mai îndrăzneţ

1. BRÉHIER, *o. c.*, p. 34.
2. *Incerti auct. Vita Leonis*, 1036—7.
3. FINLAY, *o. c.*, II, p. 121.

şi mai crud faţă de supuşi. Genesios ni-l arată straşnic „şi la înfăţişare şi în faptă". Mijloacele sale de represiune nu cunoşteau gradaţia: cele mai mici abateri aflau aceiaşi mare pedeapsă. Pentru toate, reţeta sa era una singură: ciuntirea. Unora la tăia mâinile, altora picioarele, pe alţii îi schilodea într'altfel, şi toate aceste părţi ale trupurilor ciuntite le spânzurà apoi în pieţe, făcându-se odios.[1]

Intr'o astfel de situaţie, lumea era obişnuită, la Bizanţ, a-şi căuta un mântuitor. Ochii tuturora se îndreptau, pe vremea aceia, către Mihail din Amorion. Prin locul înalt ce ocupa, în calitate de *comes excubitorum* şi prin însuşirile sale de energie, acesta ajunsese la multă consideraţie publică. Era firesc prin urmare să atragă bănuiala împăratului. Acuzat de crimă împotriva maiestăţii imperiale, abia putu scăpa de execuţie. Leon se mulţumi, de data aceasta, a-l trimite la rosturile sale militare, în „thema Orientului". Unii îi atribuiau împăratului intenţia de a se scăpa, prin vicleşug, de dânsul. Dar Mihail unea la îndrăzneala sa o mare libertate de vorbă. El nu se ferea niciodată de a profera insulte şi chiar ameninţări la adresa împăratului. Acestuia îi ajunsese toate la urechi, nădăjduia însă a-l face să-şi potolească îndrăzneala, „căci îl ştia cât este de vorbareţ şi de neruşinat".[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In cele din urmă, Leon puse observatori de încredere pe urmele lui Mihail şi, când se convinse că acesta nu-şi moderează limbagiul şi continuă cu atitudinea sa cutezătoare, orîndui împotrivă-i anchetă. Acuzatul fu cercetat, în presenţa suveranului, în ajunul Naşterii-Domnului. Dovedindu-se vinovat de rebeliune, împăratul porunceşte sateliţilor să-i ferece

1. *Genes.*, p. 17; *Theoph. Cont.*, p. 26.
2. *Ibidem.*

mâinile şi, legându-l de un stâlp, să-l arză de viu, în baia Palatului.[1]

Ceva mai târziu, Leon porni într'acolo, ca să se asigure de execuţie. Basilissa Theodosia îi iese atunci în cale şi începe a-l certa, pentru sălbateca lui cruzime. Ea se aprinde, îl învinovăţeşte de nelegiuire, stăruie a-l abate dela o crimă ce ar pătă curăţenia zilei Mântuitorului; îi atrage în sfârşit atenţia asupra impietăţii ce ar săvârşi când, cu mîinile mânjite de sânge, ar îndrăzni să primească împărtăşenia. Inima impresionabilă a femeii pioase află nouă argumente: osânda, n'are pentru ce fi atât de pripită, vinovatul poate fi ţinut închis, ca să se cerceteze încă odată faptele, să se descopere eventual complicii şi numai atunci să fie executat. Contrariat, împăratul porunci să se amâne execuţia; dar, presimţind cât de neoportună era intervenţia scţiei sale, zise către aceasta: „Femeie, mi-ai mântuit astăzi sufletul de păcat şi în curând ai să mă lipseşti, poate, de viaţă; dar tu şi copiii noştri veţi vedea ce are să se întâmple!“ [2] El chemă apoi pe Portar (Marele-Papias) şi-i încredinţă pe Mihail, în cătuşe, a căror cheie, pentru mai multă siguranţă, o luă însuşi, purtând-o în sân.[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cuvintele lui Leon fură profetice. El avea, dela o vreme, presimţiri sinistre. Semnele cobitoare îl urmăreau, vedenii înfricoşătoare tulburau somnul său agitat. Cronicarii au întregistrat toate aceste prevestiri ale morţii împăratului.

În biblioteca imperială se păstra o veche carte de oracole, împodobită cu figuri în colori. Intr'un loc al acestei cărţi era zugrăvit un leu, pe spinarea căruia se desemna, până sub pântece, litera X (chi);

1. *Genes.*, pp. 20—1.
2. *Ibidem; Sym. Magister,* p. 610.
3. *Theoph. Cont.,* p. 35.

dindărăt, un om înfigea din fugă leului lancea în spate, prin mijlocul literii. Oracolul, obscur, fu tălmăcit numai de Questor: „Un împărat, Leon, în ziua Naşterii-Domnului, va pieri de o moarte silnică".[1]

Împăratul îşi amintea apoi de un vis groaznic al mamei sale. I s'a părut acesteia că, mergând în biserica Maicii-Domnului din Blachernae, a întâmpinat o fecioară, escortată de bărbaţi în haine albe şi că vedeà templul umplându-se de sânge. Fecioara a poruncit unuia din cei în alb să umple o oală cu sânge şi să o dea mamei lui Leon s'o bea. Aceasta, prelungindu-şi multă vreme văduvia, s'a abţinut, în tot acest timp, dela carne şi dela orice mâncare cu sânge şi, în chipul acesta, nu s'a atins nici de oala ce i se oferise. „Şi cum", — îi zise, înciudată, Fecioara, — „fiul tău nu încetează de a se umple de atâta sânge şi de a mă jicni, ca atare, pe mine şi pe fiul meu Dumnezeu"?[2]

Babeş-Bolyai University Library Cluj

Icoana aceasta o avu totdeauna în minte mama lui Leon, silindu-se mereu a-l întoarce dela eresia iconomahilor.

Împăratul însuşi avuse odată o vedenie tragică. Văzuse anume, în vis, pe Tarasios, patriarhul drept credincios, care trecuse de mult din lumea aceasta, chemând pe nume pe unul Mihail şi îndemnându-l să izbească de moarte pe Leon.[3]

Scormonind mai adânc în trecut, el află iarăşi amintiri, care întăreau bănuelile sale cu privire la Mihail. Prezicerea călugărului din Philomelion era încă proaspătă în memoria sa şi, cât despre dânsul, ea se împlinise întocmai. Scena din Triclinium-de-aur, când Mihail îmbrăcase pe dată haina desbrăcată de

1. *Cedrenus*, II p. 63; *Theoph. Cont.*, p. 36.
2. *Cedrenus*, II, p. 64.
3. *Ibidem*; *Genes.*, p. 22; *Theoph. Cont.*, p. 37.

dânsul, venea de asemenea în închipuirea sa; şi, mai departe, nu uitase nici clipa când, în drum spre Capelă, căpătâiul mantiei împărăteşti fusese călcat în picioare de către acelaş.

Toate aceste amintiri, apropiate de funebrele prevestiri ce i se făcuse, obsedau acuma închipuirea tulburată a împăratului. De când bănuitul se afla atât de aproape de dânsul, ele îi chinuiau cu deosebire lungile ceasuri ale nopţii. Somnul nu se mai lipeà de Leon. In asemenea clipe de insomnie, el se scoală de odată din pat, în miezul nopţii, sfărâmă, cu mâinile sale puternice (καὶ γὰρ ἦν εὐσθενὴς τὼ χεῖρε),[1] uşile care duceau la Portar şi pătrunde în camera acestuia. Un moment, Leon rămâne încremenit de ce i se înfăţişa ochilor: Mihail dormea în patul Portarului, iar acesta jos, pe duşumea. Se apropie apoi de condamnat, îl pipăie cu mâinile, ca să constate dacă are somn agitat or nu şi, când se convinse că Mihail dormea dus, se umplù de mânie, faţă de atâta linişte a osânditului, clătină din cap şi ieşi, ridicând mâinile, ameninţător, spre dânsul şi, în acelaş timp, spre Portar.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Norocul îl trădă însă şi de data aceasta. Un copil eunuc, care dormea acolo, jos, se trezise din somn. Recunoscând, după coturnii de purpură, pe basileus, el se trase, încet, sub pat şi observă, în tăcere, totul. După ce împăratul se duse, copilul povestì lui Mihail şi Portarului cele văzute.[2] Înspăimântaţi, aceştia se sfătuiră cum să scape de o moarte pe care o socoteau atât de apropiată. Prin mintea înfiorată a osânditului trecu atunci un gând. El ceru, a doua zi, să i se îngăduie a-şi descărca unui preot sufletul, prin mijlocirea lui Theoctistos, un credincios al său. Fata-

1. *Theoph. Cont.*, ibidem.
2. *Cedr.*, II pp. 64–5.

litatea părea a împinge grabnic pe Leon, spre ceasul nenorocirii sale. Amăgit, el consimte a mulţumi dorinţa închisului.

Mihail spuse atunci lui Theoctistos să dea de veste tuturor complicilor săi că, de vor zăbovi o clipă, îi va denunţa pe toţi, înainte de a pieri. Complicii, spăimântaţi, se hotărăsc la faptă.

Pe atunci, preoţii cari făceau rugăciunile în Capela Palatului nu locuiau înăuntru; ei steteau în oraş şi, dimineaţa, la a treia veghe a nopţii, veneau pe Poarta-de-fildeş, în Palat. Conjuraţii, cu arme pe dedesubt, se amestecă deci cu preoţii: din pricina întunerecului şi fiind-că se îmbrăcaseră în haine preoţeşti, nu fură observaţi. Ei pătrund înăuntru şi se ascund, la pândă, într'un loc întunecos. Împăratul obişnuia a lua parte la cântările serviciului divin, având o voce frumoasă. El venea prin urmare, cu preoţii, întonând imnul de dimineaţă. Conjuraţii se reped asupră-i, lovind. Nimeresc însă pe căpetenia preoţilor, induşi în eroare de statura sa, ce aducea cu a lui Leon, ori de acoperământul identic al capului. Frica morţii inspiră preotului un gest mântuitor: el îşi descopere iute capul, arătându-şi chelia. In clipa aceasta, Leon se refugiè în altar, înşfăcă lanţul unei cădelniţe sau, după alţii, o cruce, şi, cum era voinic, se găti a-şi vinde scump viaţa. Conjuraţii năvălesc însă toţi deodată asupra lui, lovindu-l din toate părţile. Leon se ţinu bine o vreme, sărind „ca o fiară" şi parând loviturile cu crucea; în cele de pe urmă însă, obosit, copleşit de răni, văzând pe unul, de o statură uriaşă, gata a-i trimete o lovitură straşnică, îl jură să-i lase viaţa. „Nu e vremea de jurăminte", îi replică, scurt, uriaşul, „ci de omor"! In acelaş moment, îl izbeşte puternic şi-i retează mâna din claviculă, luând, cu lovitura, şi o bucată din cor-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

nul crucii. Nenorocitul se prăbuşeşte atunci la pământ; unul îi taie îndată capul.[1]

IV.

Astfel sfârşi Leon al V-lea Armeanul, în Decemvrie 820, la ora a zecea a nopţii de Crăciun, după şapte ani şi cinci luni de domnie, „mai crud decât oricare şi mai nelegiuit decât cei d'inaintea sa", scrie, nu fără ură, Cedrenus, un adorator al icoanelor. El îşi oferi astfel, spune un altul, „prin sabia propriilor săi sateliţi, în mijlocul sfântului altar, capul încoronat în potriva Bisericii şi mâna întinsă spre surparea adevăratelor dogme".[2] O voce s'a coborît atunci din cer, vestind lumii peirea crudului eretic. Corăbieri, auzind această voce, au însemnat exact noaptea şi ora, verificând apoi adevărul.[3]

Biblioteca / Central University Library Cluj

Cadavrul lui Leon fu tărît de asasini în Circ. Soţia sa a fost îndată surghiunită în insula Protî, vechiu asil de ispăşire al marilor nefericiţi. I se lăsă mângâierea de a avea cu dânsa pe cei patru fii, acum eunuci. Unul dintr'înşii, Theodosios, muri de cruda operaţie şi fu îngropat la un loc cu tatăl său.

Asasinii scot numai decât pe Mihail din ascunzătoare. Cu picioarele în cătuşe, — cheia se află încă în sânul lui Leon, — acesta se urcă pe tronul împărătesc şi e aclamat, de către oficiali, basileus. La amiază, vestea se răspândi peste tot, în oraş. Mihail, după ce-şi sfărâmă cătuşele cu ciocanul, „fără să-şi spele mâinile", scrie acelaş cronicar drept-credincios, „fără vre-o teamă de Dumnezeu în suflet, fără a face nimic din cele de nevoie, intră în biserica Sfintei-Sofii, doritor a se înco-

1. *Cedrenus*, II, p. 67; *Theoph. Cont.*, p. 39.
2. IGNAT. DIAC., *Vita Nicephori*, p. 144.
3. *Cedrenus*, ibidem; *Theoph. Cont.*, p. 40.

rona de mâna patriarhului şi a fi proclamat de poporul întreg, încrezându-se numai în tovarăşii conjuraţiunii sale". Cu toată pornirea lui în potriva prigonitorului icoanelor, Cedrenus află aspre cuvinte pentru a veşteji nelegiuirea lui Mihail, neştiind dacă trebue să se mire mai mult de „perversitatea" lui Leon, care n'a putut afla un apărător între atâţia linguşitori, ori de a lui Mihail, care se duse în biserică, nu ca un criminal, spre a se pocăi, dar ca biruitor, slăvindu-se de fapta sa, de sîngele ce vărsase nu într'un loc ori-unde, „ci în sfântul altar, unde în fiecare zi se varsă sângele Domnului, pentru iertarea păcatelor noastre".[1]

Bizanţul pierdea în Leon al V-lea un şef energic şi un administrator de mâna întâi. O recunoscură chiar duşmanii „ereticului".

In scurta sa domnie sbuciumată, el a restaurat disciplina în armată, a reprimat conrupţia în tribunale, printr'o atentă revizuire a deciziilor judecătoreşti şi a stabilit un echitabil sistem de percepere a contribuţiilor; a reparat apoi fortăreţele distruse de Bulgari, a pus toate frontierele imperiului într'o bună stare de apărare. Lăsă, într'un cuvânt, după câţiva ani, o moştenire tare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cel mai mare omagiu ce s'a adus memoriei sale vine dela un adversar. Patriarhul Nikephoros, pe care îl depusese, auzind vestea asasinării lui Leon al V-lea, exclamă: „Imperiul a pierdut un mare sprijin, deşi nelegiuit".[2]

---

1. II, p. 69.
2. *Genes.*, p. 17.

V.

O FIGURĂ A TEOLOGIEI BIZANTINE:

TEODOR STUDITUL

(759—826)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În viaţa religioasă a Bizanţului, Teodor Studitul ocupă un loc din cele mai mari.

Numele de „Studitul" îi vine dela vestita mănăstire *Studion,* din Constantinopole, în fruntea căreia a stat ca egumen îndelungată vreme, dându-i o vază cum n'a avut nici un alt lăcaş religios din Capitala imperiului.

Teodor Studitul a desfăşurat, prin graiul şi prin scrisul său, o neobosită şi rodnică activitate, atât înăuntru cât şi afară din mănăstirea pe care o conduse. În împrejurările grele prin care trecea atunci Biserica, în luptă cu iconoclaştii, el fu apărătorul dârz al drepturilor ei; tendinţelor despotice ale împăraţilor faţă de Biserică, egumenul dela Studion le opuse în totd'auna cu energie adevărurile credinţei, mai presus de care nu recunoştea altă autoritate. Cesaropapismul, — cum s'a caracterisat politica religioasă a Bizanţului, — află într'ânsul un adversar

ireductibil. Prin ascetismul său riguros, Studitul a fost o mare pildă pentru cei ce renunțau la bunurile vieții pământești; prin activitatea sa pastorală, un călăuzitor de conștiințe pentru contemporani.

Născut la Constantinopole, în a. 759, Teodor avù în mama sa, Theoctista, un model de virtute creștină, care contribui puternic la determinarea vocațiunii sale. El îi va păstra în totdeauna o amintire duioasă. Când Theoctista se stinse din viață, în a. 802, fiul îi compuse cuvântarea funebră, Ἐπιτάφιος εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, datorită căreia putem cunoaște bine viața acestei femei pioase, una din cele mai caracteristice figuri ale burgheziei bizantine.

Născută din părinți de neam bun, Theoctista rămase de timpuriu orfană, împreună cu o soră, despre care știm prea puțin, și un frate, Plato, care avea să exercite asupra ei o mare înrîurire. Una din acele grozave molime, atât de obișnuite pe atunci în orașele Orientului, se deslănțuise în zilele împăratului Constantin V Kopronymos, în Constantinopole, nimicind populația: „Plângerile răsunau în toate părțile" — ne spune Studitul, evocând icoana acelor tragice zile, — „groparii se răreau, casele se închideau, cartierele se goleau și se umpleau cimitirele".[1] Amândoi părinții Theoctistei pieriră atunci deodată. O rudă se îngriji de creșterea copiilor. Băiatul era menit să se pregătească, după obiceiul de atunci, pentru funcțiunile publice, și fu educat în acest sens. El se distinse îndată, și mulți dintre cei nobili și bogați îl invitau la dânșii, dorindu-l de ginere. Dar, de timpuriu, el arăta o vădită repulsiune pentru viața zgomotoasă. Ridicându-și ochii minții la contemplația celor veșnice,

1. Ἐπιτάφιος εἰς Πλάτωνα, MIGNE, *Patr. gr.*, 99, col. 805.

— cum spune Studitul — Plato, „însufleţit de iubirea vieţii de dincolo, stinse într'însul dorinţa celor pământeşti".[1] Imitând pe Sf. Anton, el îşi vândù averea părintească, împărţi banii, în cea mai mare parte, săracilor, puse în libertate pe servi, dete surorilor ce-i mai rămânea şi se retrase din lume, într'o mănăstire din Olympul Bithyniei.

Theoctista a fost căsătorită cu un funcţionar de Finanţe, numit Photeinos. Fire modestă şi pioasă, ea se închină cu totul grijilor casei şi operilor de binefacere, supraveghiând de aproape instrucţia copiilor săi. Băiatul atrase, firește, mai mult atenţia mamei. Teodor era un copil tăcut, pe care jocurile, obişnuite vârstei sale, nu-l atrăgeau. Îi plăcea să se retragă singur, departe de camarazi, să se cufunde în cetirea cărţilor. Sub conducerea înţeleaptă a mamei, el îşi făcu o instrucţie solidă, izbutind a-şi însuşi de timpuriu limba greacă în chip desăvârşit. Din filosofie, băiatul adânci mai cu seamă partea privitoare la adevărurile etice şi dogmatice, câştigându-şi astfel, pe lângă elementele culturii generale de atunci, solide cunoştinţe teologice.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In atmosfera curată a familiei se formă sufletul său, pentru marea misiune ce-l aştepta. Mama dedea cea dintâi exemplul nobilei chemări a vieţii, exercitând cu evlavie pe copii în practica faptei bune, trezind în sufletele lor tinere puterea cea mare a credinţii. Chipul său de sfântă se întipări adânc în inima copilului. Mulţi ani în urmă, acesta va afla duioase accente pentru a o mângâia în suferinţele sale, pe patul morţii: „Căci cu adevărat" — îi scrie dânsul — „multă osteneală a ieşit din mâinile tale sfinte şi ne-a adăpostit şi ne-a încălzit, nu numai pre noi, ci pe toţi

1. *Ibidem*, col. 809.

fraţii, cari, avându-te ca o mamă sufletească şi venerându-te, te plâng, ca şi noi, şi te invoacă".[1]

Biserica ortodoxă trecea, în vremea aceia, printr'una din crizele sale mari. Leon al III-lea Isaurianul deschisese lupta în potriva icoanelor. Urmaşul său, Constantin V Kopronymos, decretase, în sinodul de la Hieria (Februarie 753), condamnarea cultului icoanelor. El deslănţuise în acelaş timp o violentă prigonire în potriva călugărilor, adversari fanatici ai măsurii sale. Fiul şi urmaşul său, Leon IV Chazarul, îndulci măsurile aspre, dar o adevărată potolire a furiei iconoclaste veni numai după moartea sa (780), când frânele imperiului trecură în mâinile regentei Irena. Partisană devotată a cultului prigonit, ea readuce, după şapte ani, pacea în sânul Bisericii. Sinodul adunat de dânsa la Niceia (Septemvrie 787), condamnă definitiv hotărîrile iconoclaste din 753.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Regimul de toleranţă inaugurat de Irena avu un mare răsunet în lumea călugărimii. Împrăştiaţi în toate părţile, de furia primilor iconoclaşti, fanaticii credinţei prigonite începură a se întoarce la Constantinopole. Mănăstirile risipite se înfiripează din nou.

Fratele Theoctistei, Plato, egumen la mănăstirea Symbola, pe Olympul Bithyniei, vestit prin lăcaşurile sale dumnezeieşti, veni acum şi dânsul în capitala imperiului, ca să-şi vadă rudele. Vestea sosirii sale se răspândi în tot oraşul, şi toţi îl chemau şi-l primeau cu iubire, „căci era peste măsură de dulce la vorbă, de o înfăţişare de schivnic şi bogat în învăţătură".[2] Predica sa făcea o adâncă impresie în public. Sub influenţa marelui ascet, în sufletul Theoctistei încolţi atunci hotărîrea de a se închina, cu toţi ai săi,

1. Θεοκτίστῃ τῇ ἑαυτοῦ μητρί, la MIGNE, *o. c.*, col. 928.
2. „Elogiul lui Plato", col. 820.

vieţii de rugăciune. Autoritatea mare pe care o exercita în familie, impuse hotărîrea sa fără nici o împotrivire. Ea determină până şi pe fraţii soţului s'o urmeze în hotărîrea ce luase. Şi atunci se văzu la Constantinopole privelişte extraordinară a unei întregi familii, bogate, respectate de toţi, renunţând de bună voie la bucuriile vieţii, rupând până şi legăturile firesti dintre membrii săi, pentru a se retrage departe de zgomotul şi ispitele lumii. Studitul ne-a descris această scenă memorabilă, care făcu o profundă impresie în capitala imperiului. Ea aruncă o lumină curioasă asupra simţirii ce stăpânea o parte a societăţii bizantine din acel timp şi pe care anevoie o putem înţelege noi astăzi. In această împrejurare, gravă şi dureroasă tot deodată, Theoctista, năbuşind în inima ei simţirea duioasă de mamă, conduse, în toate amănuntele, măsurile de executare:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„In ziua hotărîtă pentru a-şi părăsi casa" — povesteşte, în Cuvântarea-i funebră, Studitul, — „ea strînse, ca pentru o sărbătoare, pe toţi ai familiei. Bărbaţii erau trişti, femeile plângeau, la această neobişnuită privelişte a unei despărţiri de bună voie; şi, simţind în sine măreţia misterului, proslăveau fapta ce se săvârşea. Căci îi vedeau pe amândoi, pe tatăl ieşind din casa lui, pe mama, care, mai rămânând puţin, pleca la mănăstire, după ce-şi vindea casa şi împărţea totul la săraci... Ea se schimbă de schimbarea frumoasă, îmbrăcând, cea mult împodobită, haina îngerească. Lacrămile curgeau la această întâmplare pe feţele multora din câţi se adunaseră în acea zi, unii chiar nechemaţi, numai pentru a vedea misterul săvârşit. Şi eram de faţă şi noi, cu părintele nostru, — ce să spun, pentru a ne înveseli sau pentru a plânge? Şi ne uitam la mama noastră, ne mai vorbindu-i şi ne mai apropiindu-ne de dînsa

cu aceiaşi libertate ca mai înainte; gândindu-ne la despărţirea de dânsa, inima ni se strângea de durere. Şi când trebui, după o bucată de vreme, să mergem ca să ne consacrăm şi noi împreună cu tatăl, eu, ca unul care păşeam pragul adolescenţii, suportam cu greu şi dureros (şi cum nu?) suferinţa; dar unul din cei doi fraţi, de tot tânăr, când veni momentul plecării şi se schimbau cuvintele de adio şi chemările şi plângerile şi îmbrăţişările, alerga şi se ghemuia la sânul mamei, ţinându-se încleştat de dânsa, ca viţelușul care nu se lasă despărţit, şi se ruga să mai rămână puţin cu mama şi făgăduia că în urmă îi va împlini voinţa. Dar s'a înduioşat oare acea inimă de oţel, ori s'a înmuiat şi s'a zdrobit la plângerile copilului? Nici de cum. Care a fost strigătul ei pios? Biruind, cu oare care întristare, cel mai puternic sentiment al inimii sale de mamă: — Dacă nu te duci, fiule, zise, de bună voia ta, te voi arunca cu mânile mele în corabie.[1] Copilul se supuse şi ne despărţirăm unii de alţii".[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Toată familia părăsi astfel capitala şi se retrase la o proprietate, pe care o avea în Bithynia, — Boskytion, în apropierea căreia era locul numit *Sakkudion,* minunat de potrivit vieţii de meditaţie şi rugăciune. După descrierea, pe care ne-o face biograful Studitului, locul acesta înalt era acoperit sus de arbori, cari-l închideau de toate părţile, în formă de Craiu-nou, lăsându-i, într'o singură parte, o intrare. La picioarele lui se desfăşura o admirabilă câmpie, răcorită de adierea vânturilor dulci, udată de o apă limpede, liniştită şi bună de băut. Dar cea mai mare dintre toate priveliştile — μέγιστον θεαμάτων ἁπάντων —

1. Se îmbarcau pentru a trece Bosforul, în Asia, la Sakkudion.
2. Ἐπιτάφιος, ap. MIGNE, *Patr. Gr.,* 99, col. 892.

era aici liniştea stăpână, care supunea simţurile şi făcea pe oameni să se afle singuri cu Dumnezeu.[1]

Biserica, ridicată prin îngrijirea Studitului, în această măreaţă singurătate, era, după mărturisirea aceluiaşi biograf, un monument strălucit. Totul fermeca ochii, în această clădire, împodobită de minunile artei. Dar atenţia era mai cu seamă oprită de pardoseala lucrată în felurite colori, în mosaic, şi împrăştiind o vie strălucire.

La rugăciunile Theoctistei, vestitul Plato veni aici, spre a organiza şi conduce lăcaşul de rugăciune al familiei. El îşi îndeplini această misiune cu austeritatea sa cunoscută.

Mănăstirile erau în genere sau numai de femei, μοναὶ γυναικῶν, sau numai de bărbaţi, μοναὶ ἀνδρῶν. Dar existau încă din vremuri vechi şi mănăstiri mixte, în potriva cărora se ridicase, cu toată energia sa, în veacul IV, Sf. Ioan Chrysostom. Plato rupse hotărât cu această tradiţie plină de neajunsuri. El excluse din mănăstirea sa sclavii şi femeile, ba chiar animalele de sex feminin; excluse de asemenea toate meşteşugurile menite a aduce un câştig. Până la clădirea unei mănăstiri pentru călugăriţe, Theoctista însăşi se despărţi de ai săi, locuind cu fiica sa şi cu o femeie dintre rudele sale, într'o celulă deosebită. Reforma lui Plato întâmpină multă resistenţă, după mărturisirea Studitului. Ea birui în cele din urmă şi află imitatori. Teodor o va impune la Studion, şi de acolo va trece în toate mănăstirile Orientului, organisate după modelul Studiţilor, şi mai cu seamă la Athos, unde se păstrează până azi.[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ τοῦ Θεοδώρου τοῦ τῶν Στουδίων ἡγουμένου, συγγραφεὶς πρὸς Μιχαήλου μοναχοῦ, MIGNE, *Patr. gr.*, 99, col. 121.

2. MARIN, *Les moines de Constantinople*, Paris 1897, p. 43.

La Sakkudion, sub conducerea austeră a egumenului Plato, se formă tânărul Teodor, pentru greaua sa misiune religioasă. Plato avù într'ânsul un sprijinitor preţios. Teodor îşi îndeplinea cu mult devotament toate serviciile cu care era însărcinat. Pretutindeni cel d'intâi la lucru, era cel din urmă la odihnă. Pe lângă marele exemplu ce avea sub ochii săi, Teodor căuta încă mijlocul desăvârşirii sale în scrierile părinţilor, pe care zi şi noapte le studia. Scrierile ascetice ale Sf. Vasile îl atrăgeau în deosebi. Lectura sa de predilecţie o formau apoi Sf. Ioan Chrysostom şi Sf. Grigore din Nazianza, dar mai presus de toţi Sf. Scriptură.

In a. 787 sau 788, la îndemnul unchiului său, el fu sfinţit preot, în Constantinopole, de patriarhul Tarasios.[1]

In a. 794, Plato căzù greu bolnav şi, crezându-şi sfârşitul apropiat, adună călugării, vr'o sută la număr, şi le cerù să aleagă pe urmaşul său. Alegerea căzù asupra lui Teodor. Plato îi trecù bucuros demnitatea de egumen, care, la bătrâneţele sale, apăsa greu asupra lui. Când pe urmă se însănătoşi, el rămase simplu călugăr la Sakkudion şi mai apoi la Studion, ţinând însă şi mai departe locul întâi, prin marea sa autoritate morală.

Teodor era de 35 de ani când luà conducerea mănăstirii Sakkudion, dar avea toate însuşirile cerute îndrumătorului spiritual. Evenimentele veniră în curând s'o dovedească.

Anul 795 aduse la Curtea bizantină un scandal, care provoacă un mare conflict între împărat şi Bi-

1. G. A. SCHNEIDER, *Der Hl. Theodor v. Studion* (Kirchengeschichtliche Studien, V Bd. III Heft) Münster i. W. 1900, pp. 19–20.

serică. Pe tronul Bizanţului se afla, de câţiva ani, Constantin VI, împreună cu ambiţioasa Irene, mama sa. Aceasta, în marea ei pasiune pentru domnie, căută, prin toate mijloacele, să compromită pe Constantin, înstreinându-i simpatiile. Intre altele, ea încurajă atunci slăbiciunea fiului său pentru una din doamnele Curţii, *Thcodote*. Înrudită cu Plato şi Teodor, ea avea pe lângă împărătească rangul însemnat de *cubicularia*. Constantin VI se hotărî a-şi repudia soţia, pe Maria de Paphlagonia, şi a se căsători cu Theodote. Invinuind-o de încercare de a-l otrăvi, o denunţă patriarhului, cerând desfacerea căsătoriei. Patriarhul Tarasios se împotrivi, legea necunoscând această causă de divorţ. Toate stăruinţele împăratului de a-l convinge rămaseră zadarnice. El îndepărtă atunci cu forţa pe Maria într'o mănăstire, şi se căsători cu Theodote. Tarasios refuză a-şi da acestei căsătorii binecuvântarea; dar, prudent, nevoind să împingă lucrurile la extrem şi să expună Biserica, îngădui subalternului său, economului Iosef, săvârşirea actului religios.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Faptul acesta produse o mişcare de indignare în lumea călugărilor. La Sakkudion, cu toată înrudirea cu Theodote, Plato şi Teodor veştejiră energic purtarea împăratului. Sub conducerea lor, călugării dela Sakkudion tunau în potriva împăratului nelegiuit; ei refuză comuniunea religioasă cu patriarhul, care tolerase această crimă.

Impăratul făcu toate încercările, pentru a potoli opoziţia lor. Theodote merse acolo în persoană, ca să-şi convingă rudele. Silinţele sale rămaseră zadarnice: cei doi egumeni puneau mai presus de ori ce sfinţenia căsătoriei creştine şi integritatea moralei evangelice. Constantin VI se duse însuşi în ţinutul acela, sub pretextul căutării apelor calde dela Sakku-

dion, în realitate însă pentru a se înțelege cu cei doi egumeni și a-i întoarce la sentimente mai bune. Dar și încercarea sa rămase fără efect. Infuriat, împăratul recurge atunci la violență. Ostași fură trimeși la Sakkudion,[1] pentru a ridica pe recalcitranți. Plato fu adus la Constantinopole și închis într'o celulă, în palatul imperial; Teodor, împreună cu alți călugări de seamă, printre cari tatăl și fratele său, Iosef, fură bătuți cu vergi și trimeși, sub escortă, în exil la Tesalonic. In acelaș timp împăratul interzise tuturor, chiar mănăstirilor, de a oferi asil proscrișilor.

In această tristă împrejurare, Theoctista arată o mare tărie de suflet. Cu toată durerea-i firească, ea află cuvinte de mângâiere și încurajare pentru cei prigoniți. După ce se despărțiră, găsi mijlocul de a-i întâmpina în drumul exilului, și de a se întreține cu dânșii, în coliba unui sărac. Se întoarse apoi la Constantinopole, unde Plato zăcea în închisoare, iar fiul ei mai mic, Euthymios, fusese biciuit. Theoctista suferi însăși închisoarea, pentru interesul ce le arăta.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Criza aceasta nu dură multă vreme. In a. 797, împărăteasa Irene dedea lovitura, care făcea dintr'însa singura stăpână a imperiului. Constantin VI fù prins și orbit din ordinul său. Cu aceasta, liniștea se întoarse iarăși pentru călugării prigoniți. Plato fu îndată scos din închisoarea sa, Teodor și tovarășii săi de suferințe rechemați din exil. Tarasios se împăcă și dânsul cu prigoniții, depunând pe economul Iosef. Sakkudion își refăcu viața risipită. Dar nu trecù mult, și năvălirile Arabilor ajunseră în a. 798 până în preajma sfântului lăcaș. In fața primejdiei, călugării se retraseră la Constantinopole. Prezența lui

1. *Theoph.*, ed. de Boor, 470, 29.

Teodor aici fu salutată cu multă bucurie de împărăteasă şi de patriarh. Irene îi propuse a lua conducerea mănăstirii *Studion,* pustiită din vremea prigonirii lui Constantin. Teodor stete mult la cumpănă faţă de această propunere, temându-se a se aşeza atât de aproape de Curte. In cele din urmă, la insistenţele împărătesei, primi.

Mănăstirea aceasta fusese ridicată, în a. 463, de un patrician roman, consulul *Studius,* în cartierul *Psamathia,* în partea de Apus a Propontidei şi aproape de Poarta-de-Aur a cetăţii.[1] De şi închinată Sfântului Ioan Botezătorul, ea e în genere pomenită de scriitori sub numele de *Studion,* ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου. Călugării săi erau din cei numiţi ἀκοίμητοι, „neadormiţi", fiind că slujeau şi cântau toată ziua şi toată noaptea[2].

Prezenţa lui Teodor în fruntea acestei mănăstiri atrase într'însa lume din toate clasele societăţii; ea se ridică îndată în rândul celor mai considerate mănăstiri ale timpului. Numărul călugărilor ajunse în curând la o mie. Mănăstirea, atât de vestită în veacurile trecute, este azi, după mărturisirea lui Paspatis,[3] o ruină. Distrusă în 1489 de Turci, locul său e însemnat de moscheia *Murakhor Giami,* între staţiile Psamathia şi Yedi-Cule.

După câţiva ani dela aşezarea sa în mănăstirea Studion, Teodor ajunse în nou conflict cu autoritatea imperială. O revoluţie doborîse, în toamna a. 802, de pe Tron pe Irene, surghiunită la Lesbos, şi ridicase împărat pe Logothetul general Nikephoros. In Fe-

1. A. VAN MILLINGEN, *Byzantine Constantinople,* London 1899, p. 463.

2. Theophanes ne spune că au fost aduşi de fondator dela măn. τῶν Ἀκοιμήτων.

3. Βυζαντιναὶ μελέται, Constantinopole, 1877, pp. 349—350.

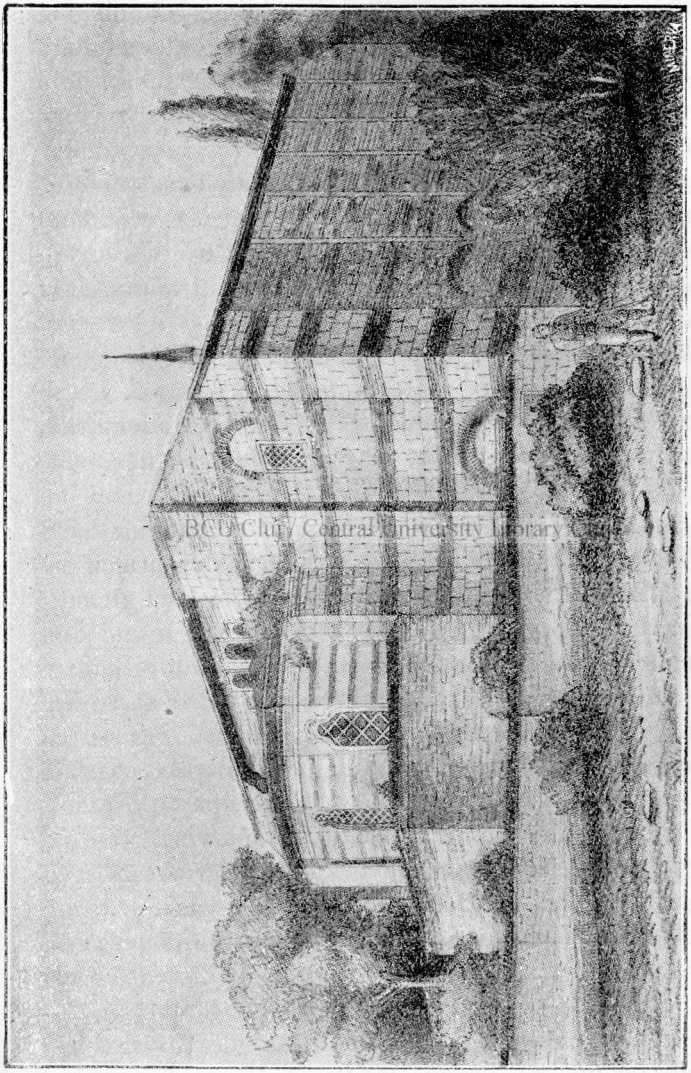

Mănăstirea Studion azi Mirakhor-Giamisi. (A. G. Paspatis, Βυζαντιναὶ Μελέται, p. 343.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

bruarie 806, muri şi patriarhul Tarasios. Împăratul înalţă atunci pe scaunul patriarhatului pe Nikephoros, un fost demnitar laic al imperiului. Studiţii nu voiră să-l recunoască. Prin stăruinţele împăratului, noul patriarh reabilitase pe economul Iosef, şi aceasta stârni şi mai mult resistenţa călugărilor dela Studion. Fratele lui Teodor, Iosef, episcop al Tesalonicului, somat a se explica, răspunse hotărît că economul fusese depus după canoane, ca unul care binecuvântase o căsătorie nelegiuită. Împăratul îl alungă din Scaunul său.

Egumenul dela Studion protestează energic în potriva acestor încălcări ale drepturilor Bisericii. Împăratul recurge la represiuni. Un sinod se adună, din porunca sa, în a. 809, şi condamnă pe nesupuşi. Plato, Teodor şi fratele său, Iosef, sunt exilaţi într'una din insulele Prinţilor (la Halki).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Teodor dela Studion se adresează, descurajat, papei Leon III, cerându-i intervenţia în această chestie, în care „credinţa, moravurile, Evanghelia însăşi sunt atacate". Este însemnat, în această împrejurare, faptul că Teodor Studitul se adresează papei ca adevăratului cap al Bisericii, urmaş al lui Petru. Scrisoarea îi e adresată: „Prea sfântului, prea marelui părinte al părinţilor, stăpânului meu Leon, papă apostolic". Şi el zice către dânsul: „Pentru că marelui Petru i-a dat Hristos Dumnezeul cheile împărăţiei cerurilor şi demnitatea de şef al turmei, lui Petru, *adecă urmaşului său* trebuie să-i supunem tot ce se inovează în Biserica universală de cei cari se îndepărtează dela adevăr".

Această atitudine a Studitului faţă de Biserica Romei, socotită de dânsul căpetenia Bisericii creştine, este ceva caracteristic, în ortodoxia geloasă a Bizanţului, care niciodată nu s'a dat biruită în faţa preten-

ţiilor de supremaţie ale papei. Intr'o altă scrisoare, adresată împăratului Mihail Rhangabè, urmaşul lui Nikephoros, Studitul învită pe acesta să nu şovăiască de a solicita hotărîrea vechei Rome, căci „ea este, împărate imitator al lui Hristos, *cea dintâi între Bisericile lui Dumnezeu,* al căreia tron l-a ocupat cel d'întâi Petru". Acest punct de vedere îl exprimă Studitul hotărît, în întreaga sa corespondenţă cu papii.[1]

In vara a. 811, Nikephoros împăratul cade într'o luptă sângeroasă cu Bulgarii lui Krum. Succesiunea imperiului o ia Mihail I Rhangabé. Cu dânsul iau sfârşit prigonirile în potriva Studiţilor. Economul Iosef fu din nou suspendat şi exilaţii rechemaţi la Constantinopole.

Domnia acestuia fu însă de scurtă durată. Luptele nefericite cu Bulgarii stârnesc revolta trupelor conduse de strategul Leon, supranumit Armeanul, şi acesta urcă, în Iulie 813, tronul Bizanţului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Se cunoaşte reacţiunea violentă a lui Leon V Armeanul în potriva cultului icoanelor. După ce-şi asigură liniştea în afară, el convoacă, în 815, ambele partide la discuţie. Prelaţii apărători ai icoanelor, în frunte cu Nikephoros patriarhul, îşi susţinură punctul lor de vedere. Teodor Studitul se deosebi între toţi prin energia şi îndrăzneala sa. El merse până la a tăgădui împăratului dreptul de a se amesteca în afacerile religioase. Afacerile bisericeşti aparţin preoţilor şi doctorilor, împăratului i s'a încredinţat numai administrarea Statului, ἡ τῆς πολιτείας κατάστασις. Căci zice Apostolul: „Dumnezeu a pus în Biserică mai întâi pe Apos-

1. S. SALAVILLE, *La primauté de saint Pierre et du pape d'après saint Théodore Studite,* în *„Échos d'Orient"*, XVII (1914), p. 32. Cf. MARIN, *o. c.,* p. 218.

toli, apoi pe profeţi şi pe doctori", niciodată însă el nu pomeneşte de împărat.

Armeanul renvie atunci violenţele înaintaşilor săi iconoclaşti. Patriarhul Nikephoros e trecut într'o noapte dincolo de Bosfor şi înlocuit în Scaun; Studitul fu şi dânsul, curând după aceia, surghiunit în Asia, mai întâi la Metopa, la hotarul dintre Phrygia şi Bithynia, apoi mai înăuntrul ţării, la Bonita şi, în cele din urmă, la Smyrna, unde fu dat în grija episcopului iconoclast de acolo, care-l ţinu într'un aspru regim de închisoare. In tot acest timp, de grele prigoniri pentru călugări, Studitul întreţine o vie corespondenţă cu oameni de toate condiţiile, cu Episcopi şi călugări, bărbaţi şi femei, învăţând, mângâind şi îmbărbătând. Ca şi altă dată, el se adresează şi acum către Scaunul Romei, zugrăvind papei Pascal I prigonirile împotriva dreptei credinţe şi cerându-i sprijinul, căci el este „izvorul limpede şi nealterabil al ortodoxiei".[1]

B.C.U. Cluj / Central University Library Cluj

Dar tronurile erau nesigure în vremile acelea aspre. Leon V Armeanul cade, la rândul său, în noaptea de Crăciun a anului 820, ucis de o conspiraţie, care pune în fruntea imperiului pe Michail II din Amorion. Acesta se arătă, în materie de credinţă, tolerant. El dete ordin să se pună în libertate toţi cei închişi pe urma persecuţiei iconoclaste. Teodor nu mai avù însă voie să intre în Constantinopole. El petrecu, împreună cu soţii săi, o bucată de vreme, în mănăstirea Crescentius (la ţermul golfului Nicomediei), de unde invasia Arabilor îi alungă în insula Prinkipo. De aici trecură apoi, un timp, în peninsula Akrita, pe ţărmul asiatic, pentru a se întoarce iarăşi în Prinkipo, unde îl ajunse pe Studitul moartea, în ziua de 11 Noemvrie a anului 826. In mijlocul câtorva dintre călugării săi, în cântările zi-

1. SALAVILLE, articolul citat, p. 39.

lei sfântului mucenic Mena, bătrânul își dete, după o scurtă suferință, sufletul obosit.[1] La restabilirea definitivă a cultului icoanelor, sub împărăteasa Teodora, rămășițele sale au fost transportate, cu solemnitate (26 Ianuarie 844), la Constantinopole și așezate în mănăstirea care-i datorește gloria sa, alături de rămășițele lui Plato și ale lui Iosef.

Studitul a fost mai cu seamă un luptător în slujba dreptei-credințe. Scrisul său se aplică prin urmare mai mult pe tărâmul teologiei practice. Cele mai însemnate din scrierile sale sunt ascetice.

Mai întâi, colecția așa ziselor *Catechese,* cuvântările rostite de Teodor în mănăstirea sa, de trei ori pe săptămână, asupra vieții spirituale. In această colecție intră și cuvântările ținute de egumen la marile sărbători, precum și cele două cuvântări funebre, la moartea Theoctistei și a lui Plato. El ne-a lăsat apoi, pe lângă două scrieri, interesante pentru cunoașterea vieții lăuntrice a mănăstirii Studion, cuvântările sale în potriva iconoclaștilor, care ne dau concepția sa dogmatică asupra icoanelor. In sfârșit, vasta lui colecție de scrisori, foarte însemnate, din punct de vedere istoric și literar. Dar Studitul s'a exercitat și în poesie, lăsându-ne epigrame și imnuri religioase, care-l fac a fi socotit între cei mai buni melozi ai Bizanțului.

Activitatea spiritului său practic rămâne legată de mănăstirea, în fruntea căreia a stat ca egumen. Monahismul era pentru dânsul idealul vieții creștine. De

1. S'a admis, în genere, că Teodor Studitul a murit la Akrita, de unde a fost transportat la Prinkipo, pentru înmormântare. R. JANIN, *Les îles des Princes* („Échos d'Orient", 27—1924) a stabilit definitiv că moartea marelui ascet a avut loc în insula Prinkipo.

aceia grija-i de căpetenie a fost întocmirea vieţii lăcaşului său corespunzător acestei înalte meniri.

Când luă conducerea mănăstirii Studion, multe din vechile întocmiri erau părăsite. Pe lângă propria-i experienţă, el se folosi în această împrejurare de prescripţiile S-tului Vasile, pentru care în totdeauna avù o mare predilecţie. Totul fu orânduit cu precisiune în viaţa călugărilor: hrană, îmbrăcăminte, rugăciune, lucru, somn. Pentru abateri dela regulele stabilite, el prevăzù pedepse, şi întrecù, în severitatea sa, pe Sf. Vasile.[1] Constrângerile corporale erau însă excluse.

Mănăstirea îşi avea atelierele sale, pentru toate trebuinţele, şi fiecare din călugări îşi găsea întrebuinţare într'unul din aceste ateliere: erau brutari, bucătari, cismari, croitori, ţesători, fierari, dogari. Alţii erau întrebuinţaţi la lucrările câmpului. Studiţii aveau întinse pământuri, grădini şi vii. Tot ce prisosea din producţia acestei activităţi, trebuia împărţit săracilor, cari în totd'auna găsiau la Studion uşile deschise. Unii din călugări aveau, în sfârşit, servicii casnice, erau portari şi îngrijitori de bolnavi. Economul îngrijea de bucătărie şi de pivniţe.

Alături de această viaţă de muncă, o vie activitate intelectuală stăpânea în mănăstire. Teodor Studitul primise, de tânăr, o bună instrucţie. Lectura cărţilor sfinte, în care se cufunda cu pasiune, întregise necontenit această instrucţie şi dase spiritului său o pregătire teologică din cele mai serioase. El preţuia mult utilitatea acestor întinse cunoştinţe, indispensabile celui chemat a apăra adevărata doctrină şi a lupta în potriva ereticilor. Pentru aceia, Studitul întemeiè în mănăstirea sa o şcoală, în care, pe lângă regulele disciplinei monastice, se învăţau şi artele liberale: gra-

1. MARIN, *o. c.*, p. 152 urm.

matica, filosofia, teologia. Ea-şi avea biblioteca şi, în zilele de sărbătoare, călugării erau chemaţi, prin toacă, în sala acelei biblioteci, unde fiecare primea o carte, în cetirea căreia trebuia să se cufunde până seara.

Pentru nevoile acestei biblioteci, mănăstirea îşi avea şcoala ei de copişti, şi egumenul a prevăzut regule anume, pe care trebuiau să le observe caligrafii săi.

De trei ori pe săptămână — Miercurea, Vinerea şi Dumineca, — egumenul ţinea călugărilor câte o cuvântare (κατήχησις).

Prin această bună întocmire, care orânduia totul în cele mai mici amănunte şi care dete mănăstirii Studion o nouă viaţă spornică, numele Studitului ajunse vestit în lumea Răsăritului. Reforma sa trecu de aci, în toate mănăstirile Orientului şi avù o puternică înrîurire asupra vieţii religioase bizantine.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VI.

BIZANTINI ŞI RUŞI LA SILISTRA

(a. 972)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Impăratul Nikephoros Phokàs deschisese, în anul 967, războiul cu Bulgarii. Petru, urmaşul marelui Ţar Simeon, era un om slab, şi aceasta determinase pe *basileus* să mântuie pentru totdeauna cu un duşman atât de apropiat şi primejdios.

O armă dintre cele mai obişnuite ale diplomaţiei bizantine erà de a arunca pe barbari unii asupra altora. Urmând această tradiţie, Nikephoros chemă în potriva Bulgarilor pe Ruşii dela Chiev. Un ambasador iscusit, Kalokyres, fiul guvernatorului din Cherson (în Crimeea), fusese trimis în acest scop la Sviatoslav, şi Marele Prinţ rus venise, în vara anului 967, cu năvalnicele sale trupe de Varegi, peste Dunăre, în Dobrogea noastră de astăzi. In câteva zile numai, el cucerise toată partea de Nord a Bulgariei lui Petru.

Dar solul bizantin era un ambiţios, care se gândi a se folosi de acest prilej, pentru a-şi deschide drumul la domnie. El convinse pe Sviatoslav a se aşezà

definitiv în ţinuturile dunărene şi a-l ajută să urce tronul Bizanţului, făgăduindu-i mari avantagii. O incursiune a Pecenegilor îl rechemase pe şeful barbar în patrie. Indată ce puse ordine acasă, atras de bogăţia locurilor dela Dunăre, de siguranţa pe care i-o oferea aici mai bine ţinutul, el se întoarse, în vara anului 969, în Bulgaria, hotărât a rămânea aici pentru totdeauna. Toată ţara, până în Balcani, căzu repede în mâinile sale; cei doi fii ai lui Petru — acesta murise la începutul anului, — Boris II şi Roman, fură luaţi prizonieri.

La Constantinopole se urzeà, în acest timp, conspiraţia, care puse capăt domniei glorioase a lui Phokas. Ioan Tzimiskes, Armean de origine, se încoronă, în ziua de Crăciun, basileus.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

În primăvara anului următor (970), Sviatoslav treceà, în fruntea viguroaselor sale bande, Balcanii, şi luà cu asalt Philippopolis, înnecându-l în sânge: douăzeci de mii de locuitori fură înfipţi în pari, ne spune Leo Diaconus, istoricul acestei epoci. Tzimiskes încercă a negocia cu barbarul. O solie fu trimeasă de la Constantinopole, invitându-l a-şi primi plata pentru serviciul ce făcuse imperiului şi a se retrage în locurile sale, părăsind „Moesia", „care e stăpânire a Romanilor, fiind, din vremuri vechi, parte integrantă a Macedoniei". Marele Prinţ răspunse, arogant, că nu va părăsi ţara plină de bielşug, până nu i se va vărsà o considerabilă sumă de bani şi nu i se vor răscumpărà oraşele ocupate şi captivii făcuţi în războiu. O nouă ambasadă fu expediată de basileus, invitând pe barbar să iasă din ţara ce nu-i aparţine, cunoscând că, altmintrelea, nu Bizantinii vor fi răs-

punzători de ruperea păcii dintre dânşii. Solia îi atrăgea atenţia că, şi de nu va ieşi din ţară, fără voia lui îl vor scoate dintr'ânsa, amintindu-i soarta lui Igor, care, călcând tratatele, abia scăpase, cu zece corăbii, în Bosforul Cimmerian. Sviatoslav răspunse, furios, că n'are nevoie împăratul să se ostenească a veni în aceste ţinuturi, „căci înşine" — zicea dânsul — „ne vom înfige corturile în faţa Bizanţului şi-l vom împresura cu val puternic. Şi atacaţi, vom arăta prin fapte că nu suntem nişte lucrători cu braţele, ci bărbaţi ai sângiurilor".

Tzimiskes înţelese că numai armele puteau decide între dânşii. El îşi luă grabnic toate măsurile, pentru a preîntâmpina atacul asupra Capitalei. O trupă de elită fu atunci creiată, numită „nemuritorii" şi recrutată dintre tinerii cei mai bravi, având menirea de a sta pe lângă basileus, sub ordinele sale directe. In acelaş timp, o armată e expediată îndată la hotarele „Moesiei", cu ordinul de a iernă în acele părţi, de a se exercita în continuu şi a cutrierà ţinutul, spre a împiedeca năvălirile de pradă. In locurile ocupate de duşman, împăratul porunceà să se trimeată oameni cari cunoşteau amândouă limbile (διγλώσσους ἄνδρας), deghizaţi în haine „schitice", pentru a spionà şi a-i aduce ştiri.[1] Comanda acestei armate fu încredinţată celui mai bun general, lui Bardas Skleròs, fratele soţiei dintâi a împăratului, ajutat de Petros Patrikios, eunucul, luptător încercat.

Aflând de mişcarea oştilor bizantine, Sviatoslav porni o parte a bandelor sale întru întâmpinarea lor. Un însemnat contingent de Pecenegi şi Maghiari se asociase Ruşilor. La Arcadiopolis, mai jos de Adrianopole, cele două armate se ciocniră. Încăierarea fù

1. *Leo Diac.*, pp. 107—8.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

din cele mai crunte. Dibăcia tactică a lui Sklerós biruì. O parte a trupelor sale, ascunse, pe flancuri, în păduri, fù aruncată în luptă în momentul hotărâtor. Multe scene dramatice s'au desfăşurat în teribila încleştare de oşti. Istoricul bizantin ne-a înregistrat câteva. Unul dintre „Schiţi" — cum le zice Ruşilor — vestit prin dimensiunile trupului său uriaş, se năpusti cu calul asupra lui Bardas, aplicându-i o straşnică lovitură de sabie peste coif. Dar sabia se îndoi şi alunecă în lături. In clipa aceia, Constantin, fratele lui Bardas, un tânăr încă imberb, de o putere atletică, trăgându-şi sabia, se aruncă asupra uriaşului. Ferindu-se de lovitură, „Scitul" se lăsă pe spatele calului, şi sabia, căzând năprasnic, izbì în gâtul animalului, retezându-l. Prăvălindu-se, cu calul, la pământ, barbarul e îndată ucis de Constantin. Un altul, tot atât de neobişnuit prin mărimea staturii sale puternice şi distins prin strălucirea armelor, izbit cu vigoare de Bardas în cap, fù despicat în două, din creştet până la centură. Privelişte cruntă înfioră pe barbari, cari luară fuga, urlând desnădăjduiţi. „Urmărindu-i până seara târziu, Bizantinii îi măcelăriră nemilos", afirmă istoricul, numărând, cu o vădită exagerare, 55 de morţi de partea imperialilor, pe lângă mulţi răniţi, şi peste 20.000 de morţi de partea Ruşilor. Resturile armatei zdrobite se retrag în grabă la Miază-Noapte şi Sviatoslav trece înapoi Balcanii.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Timp de doi ani luptele se suspendă în aceste ţinuturi, prădate totuşi, uneori, de bandele năvălitorilor. Anul 971 fù absorbit de crâncenul războiu, purtat în Asia în potriva rebelului Bardas Phokas, nepotul împăratului asasinat. Dar îndată ce răscoala fù înăbuşită, Tzimiskes se pregăti a porni din nou în potriva duşmanului dela Dunăre.

La sfârşitul lui Martie 972 pregătirile erau gata. Hotărât a înlătura cu orice chip primejdia atât de apropiată de capitala sa, împăratul caută a'şi asigura, în această grea luptă, protecţia divină. Urmat de suita strălucită a demnitarilor, el se duse în biserica Mântuitorului dela *Chalkè,* rugându-se dinaintea icoanei venerate; trecù apoi la biserica Înţelepciunii divine, la Sfânta Sofia, şi de acolo la aceia a Fecioarei dela Blachernae, în fundul Cornului-de-Aur, invocând ajutorul adoratei patroane a oraşului.

Sfârşind rugăciunile, Tzimiskes se urcă sus, în palatul din aceiaşi parte a golfului, pentru a asista la plecarea flotei imperiului. Condusă de Marele-Drungarios (Amiralul suprem) Leon, ea avea să străbată Bosforul, îndreptându-se către gurile Dunării, cu porunca de a păzi ieşirea din fluviu şi a face ca nici una din corăbiile barbare să nu poată trece, în caz de retragere, spre Chiev. Flota împunătoare, — peste 300 de vase, printre care vestitele corăbii incendiare *(pyrphoroi),* — defilă astfel pe sub zidurile cetăţii, strecurându-se din Cornul-de-Aur în largul Bosforului.

În ultimele zile ale lui Martie, Tzimiskes ieşi, în fruntea trupelor de uscat, din capitala imperiului. La Adrianopole, el se uni cu oştile ce iernase în Thracia. Informat că trecătorile Balcanilor, vestitele *clisuri,* ce păstrau amintirea multor înfrângeri, erau în acel moment cu totul fără pază, împăratul porneşte înainte şi, fără a întâlni cea mai slabă rezistenţă, străbate în câmpia Bulgariei. Aproape de Preslav, vechea capitală întărită a ţarilor bulgari, se opreşte. O bună parte a armatei ruseşti de invazie era închisă în cetate.

Când se lumină de ziuă, aşezându-şi oştile în falange adânci, Tzimiskes le aruncă asupra cetăţii, po-

runcind să se sune aprig din trâmbiţe şi cimbale şi să se întoneze cântecul de războiu. O larmă îngrozitoare zgudui deodată aierul. Surprinşi de acest atac neprevăzut, Ruşii apucă scuturile lungi şi năvălesc afară din cetate, „mugind ca fiarele şi scoţând urlete monstruoase". Cele două oşti se'ncaieră crâncen, şi multă vreme lupta rămase nehotărâtă. Intervenţia „nemuritorilor", aruncaţi de basileus în clipa supremă, decide soarta bătăliei. Ei năvălesc cu caii, vijelios, izbind din lănci. Ruşii, pedeştri, nu le pot rezistà şi o rup îndată la fugă, măcelăriţi din urma. Ei se închid în cetate. Întunerecul nopţii desparte pe luptători. A doua zi, Tzimiskes îşi asvârlă oştile la asalt. Conduşi de Sphengel, unul din şefii de frunte, Ruşii se apără furios. O ploaie de proiectile — săgeţi, lănci şi pietre — cade neîncetat de pe întărituri. Bizantinii răspund cu energie, trăgând de jos din arcuri, din prăştii şi baliste. Nimeni nu se mai putea ţineà pe înălţimi. Împăratul strigà puternic la ai săi, poruncea să se arunce scările, înteţind, prin strigătul său, furia asaltului. Un tânăr, Mesonyktes, acoperindu-se cu scutul, se avântă în sus, pe scară. Un Rus îi iese înainte, plecându-se asupră-i. Tânărul îl izbeşte în gât astfel în cât îi retează capul, ce se prăvăleşte, cu coif cu tot,

Ioan Tzimiskes.

Miniatură, Ms. S. 5. 5. Biblioteca Estense (Modena).

în afară. Un chiot de însufleţire străbate rândurile de asalt, la vederea înfricoşatei scene. Bizantinii se avântă, pătrund de toate părţile în cetate, măcelărind pe barbari. Boris II, fiul Ţarului Petru, cu soţia şi doi copii, fură aflaţi înăuntru şi aduşi dinaintea împăratului. Acesta îi primeşte cu cinste şi asigură pe prinţ că a venit să răzbune pe Bulgari de câte au suferit din partea „Schiţilor".

Şi acum se desfăşoară scena cea mai sângeroasă din acest asediu. Covârşiţi de Bizantini, Ruşii îşi caută scăparea în „curtea regească" (βασίλειος αὐλή), o incintă înconjurată de palisade tari. Inchizându-se de toate părţile, ei lasă o singură deschidere mică, în faţa căreia se strâng, în apărarea lor desperată. Câţi dintre imperiali pătrund prin această portiţă sunt ucişi, rând pe rând. Tzimiskes observă greşeala, porneşte în goana calului, urmat de ai săi, la locul fatal şi opreşte avântul nesocotit al ostaşilor. El îşi dete numai decât seama ce trebuia de făcut aici şi porunci să se pună foc curţii de toate părţile. Flacările începură îndată a mistui interiorul. Zădarnic încearcă Ruşii a-şi deschide drum de mântuire. Ei pier într'o eroică apărare, prinşi între flacările incintei şi armele trupei furioase a lui Sklerós.

Istoricul bizantin aduce un meritat omagiu vitejiei lor, declarând că nici unul nu întoarse spatele duşmanului. Singur Sphengel se putù strecura prin flacări, cu o mână de oameni, luând fuga către Dorostolon (Silistra), pentru a duce lui Sviatoslav vestea acestui desastru.

II.

Astfel căzu capitala vechilor Ţari bulgari, după două zile de lupte sângeroase. Tzimiskes îşi răsplăti trupele şi le dete repaos. El rămase câteva zile în

cetate, îi repară întăriturile sparte, îi puse numele său *Ioannùpolis,* şi serbători într'însa ziua Învierii Domnului. Lăsând apoi o garnizoană de pază, porni, cu întreaga oştire, spre Dorostolon (Silistra).

Acolo se întărise Sviatoslav, cu toate forţele sale. La apropierea oştilor bizantine, el iese din cetate, aşteptându-le la douăsprezece mile de Dorostolon.[1] În ziua S-tului Gheorghe, cele două oşti se ciocniră, cu mare înverşunare. „Urlând ca apucaţi de furie" se năpustesc Ruşii, năvalnic, „cu sălbătecia lor obişnuită", asupra Bizantinilor. Aceştia li se împotrivesc „cu experienţa şi ştiinţa lor militară". Cavaleria, aruncată de basileus la timp în luptă, în larma asurzitoare a trâmbiţelor de război, decide biruinţa: barbarii se închid în cetate.

În zorii zilei următoare, Tzimiskes construeşte, pe o înălţime ce domina câmpia, lagărul trupelor sale, trăgând în juru-i şanţ şi val puternic. Astfel începu memorabilul asediu, care, timp de trei luni, va ţintui pe Ruşi în Silistra. Mari şi sângeroase lupte au de acum loc, necontenit, sub zidurile puternicei cetăţi dunărene. Episoadele lor dramatice au fost înregistrate de izvoare.

În curând, flota imperială îşi făcea apariţia pe Dunăre, pentru a tăia orice putinţă de retragere barbarilor. Ea trezeşte o mare spaimă în rândurile lor, căci, după câte ne asigură Leo Diaconus, „ei auziseră de la cei mai bătrâni din neamul lor cum Rhomeii aprinseseră, prin focul grecesc, flota considerabilă a lui Igor". Ruşii îşi adună îndată micile lor corăbii, scobite în trunchiuri de copaci, — vestitele *monoxyla* — şi le trag la ţărm, în faţa zidurilor, pentru a le pune la adăpost. De acum cercul de fier se strânse com-

1. *Cedrenus,* II. 398, 20.

plect în jurul Silistrei. Toate încercările barbarilor de a zdrobi acest puternic cerc rămân zadarnice.

În zori de zi, ei năvăleau pe porţi în câmpie, se încleştau la luptă cu trupele lui Tzimiskes şi, până seara târziu, soarta bătăliei rămânea de multeori nehotărâtă. Intervenţia energică a împăratului, un soldat eminent, decidea atunci biruinţa şi Ruşii se închideau în cetate. Noaptea „plângeri sălbatice şi înfricoşătoare" se ridicau din mijlocul lor, pentru cei căzuţi în luptă. Cedrenus, care trebuie să-şi fi luat informaţia dintr'un izvor pierdut, declară că, auzind aceste plângeri, „le-ai fi crezut nişte ragete şi mugete de fiare, nu plângeri şi vaiete de oameni".[1] Odată, după o luptă crâncenă, care ţinu toată ziua şi în care barbarii lăsară mulţime de morţi, Bizantinii putură vedea noaptea, la lumina lunei pline, o privelişte impresionantă. Ruşii îşi adunară de pe câmpie morţii, îi îngrămădiră pe ruguri, în faţa zidurilor, şi le deteră foc. Numeroşi captivi, bărbaţi şi femei, fură ucişi, „după o datină strămoşească", peste cadavrele celor arşi. Celebrând apoi vechile rituri funebre, barbarii aruncară în valurile Dunării copii de ţiţă sugrumaţi şi cocoşi.[2]

Femeile luau parte, alături de bărbaţi, la epicele lupte. O mulţime fură descoperite, în haine bărbăteşti, printre morţi, pe câmpul de bătaie.[3]

Tăierea oricărei comunicaţii cu cetatea împresurată făcuse pe barbari să ducă lipsă de provizii. Sviatoslav încercase odată o ieşire norocoasă pe fluviu, în căutarea proviziilor. Pe o noapte furtunoasă, când o ploaie violentă, însoţită de puternice descărcări electrice, se deslănţuise asupra ţinutului, el se putù strecura neobservat, cu 2000 de oameni, pe corăbii, strânse de

1 II, 401, 10 şi urm.
2. *Leo Diac.*, 149, 20.
3. *Cedrenus*, II, 406, 22.

Flota. Tzimiskes. Cavaleria bizantină. Ruşii se închid în Silistra.

Luptele din preajma Silistrei. (Miniatură, Ms. Skylitzes, Bibl. naţională din Madrid.)

BCU Central University Library Iași

unde putu provizii şi se întoarse înapoi, după ce surprinse, pe cellalt mal, o trupă de soldaţi inamici, ce-şi adăpau caii şi strângeau lemne şi nutreţ. Acest incident stârni mânia împăratului. El întări şi mai mult, sub ameninţare cu mortea, paza în jurul Silistrei.[1]

Situaţia ajunse tragică pentru Ruşi. Faţă de pierderile încercate, de foametea ce bântuia pe ai săi, ne putând spera de nicăieri vr'un ajutor, Sviatoslav ţinu sfat cu şefii, pentru o hotărîre supremă. Unii propun atunci să se îmbarce şi să se strecoare, în puterea nopţii, pe apele fluviului, spre a se întoarce în ţară, căci nu pot să înfrunte călărimea cea grea a imperiului, vestiţii *cataphractari;* alţii sfătuesc pacea, socotind cu neputinţă o retragere, supraveghiaţi de aproape de flota bizantină. Dar Sviatoslav respinge cu tărie amândouă aceste păreri. Pentru dânsul, nu rămânea decât una din două: biruinţa sau moartea. „Căci nu avem obiceiu să ne întoarcem în patrie fugari" — strigă dânsul — „ci sau învingători să trăim, sau să murim cu glorie, dovedindu-ne bravi".[2] Istoricul bizantin înregistrează tradiţia după care Ruşii niciodată nu s'au dat învinşi. Când nu mai au putinţă de mântuire, — zice dânsul — ei îşi deschid pântecele cu sabia, în credinţa că „cine cade în luptă de mâna duşmanului, e osândit, după moarte şi după despărţirea sufletului de trup, a sluji pe lumea cealaltă omoritorului".

Cuvintele hotărâte ale şefului trezesc curajul trupelor sale, pentru încercarea supremă. Ieşind toţi din cetate, porţile se închid în urma lor, spre a se lua orice nădejde de retragere. Era în ziua de 24 Iulie. Lupta fu dintre cele mai înverşunate. Anemas, fiul Emirului din Creta, târît în captivitate de Phokas, după glorioasa-i cucerire, şi acum în rândurile oştirii

1. *Ibid.*, II, 403, 3.
2. *Diaconus* 151, 18.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

bizantine, se aruncă îndrăzneţ asupra lui Sviatoslav şi-l izbeşte viguros în grumaz, doborându-l de pe cal. Ruşii se năpustesc de toate părţile asupră-i şi, covîrşit de lăncile lor, cade eroic, după ce ucide pe mulţi. Bizantinii sunt puşi pe fugă. Dar Tzimiskes se aruncă la timp, cu ai săi, şi-i întoarce înapoi. Ei văd atunci, în fruntea lor, un bărbat îmbrăcat în alb, conducându-i la atac. Era Sf. Teodor, pe care împăratul obişnuia a-l chema într'ajutor în luptele sale. Încurajaţi de această viziune, ei luptă cu îndârjire, fugărind pe Ruşi în cetate. Numai întunerecul nopţii împiedecă pe Sviatoslav de a cădea în mânile lor. Peste cincisprezece mii de barbari rămân pe câmpul de bătaie. Bizantinii culeseră 20000 de scuturi şi un mare număr de săbii.

După această nouă şi dureroasă încercare, Sviatoslav se convinse că toate silinţele sale sunt zadarnice. El se hotărăşte pentru pace. În zorii zilei de 25 Iulie 972, o solie se înfăţişă, în acest scop, lui Tzimiskes. Sviatoslav preda cetatea, punea în libertate captivii, părăsea „Moesia" şi cerea să i se lase liberă retragerea în patria sa, să i se aprovizioneze cu grâu trupele istovite, şi să li se păstreze legăturile de comert cu Bizanţul, „cum era de demult obiceiul".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Împăratul primi toate propunerile şi dete câte două medimne de grâu (1 hectol.) de fiecare ostaş.

Înainte de a părăsi locul dezastrului său, Marele Prinţ de Chiev ceru o întrevedere cu împăratul. Acesta coborî atunci călare, la ţermul apei, în strălucita sa armură de aur, însoţit de o numeroasă suită de călăreţi în arme aurite. Sviatoslav se apropie, la rândul său, de ţărm, într'una din corăbii, vâslind la rând cu ceilalţi. Iată portretul său, schiţat de istoricul bizantin: „Era de statură potrivită, nici peste măsură de înalt, nici prea scund. Avea sprâncenele stufoase,

ochii albaştri, nasul turtit, barba rară, mustăţile groase şi lungi. Capul aproape ras, de cele două părţi numai atârna câte o şuviţă de păr, semn al nobleţei; gâtul puternic, pieptul lat, trupul bine legat. Figura sa avea o înfăţişare încruntată şi feroce. De una din urechi îi atârna un cercel de aur, împodobit cu două mărgăritare, despărţite printr'un rubin. Purta un vestmânt alb, întru nimic deosebindu-se de al celorlalţi decât că era mai curat". Diaconus, care ne-a păstrat acest portret, nu ne relatează nimic din convorbirea celor doi aprigi adversari. Ne spune numai că barbarul a schimbat, de pe puntea corăbiei, câteva cuvinte cu împăratul, în privinţa păcii, şi s'a retras.

Sviatoslav porni, cu cei 22000 de oameni, — atâta-i rămăsese din 60000 luptători, — pe corăbiile sale, ieşi prin gurile Dunărei şi luă calea, pe Dnipru, către patrie. Dar, la cataractele fluviului, îl păndeau Pecenegii, „popor nomad şi numeros, mâncător de insecte, făcându-şi viaţa în care". Ei nimiciră nefericitele resturi ale oştirii ruseşti, foarte puţini izbutind a scăpa din măcel. Sviatoslav căzu în acest atac; din tidva sa îşi făcu o cupă şeful peceneg.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Astfel se nimici visul de o clipă al vajnicului fiu al lui Igor. După patru luni de lupte supraomeneşti, Tzimiskes scoase pentru totdeauna din regiunea Dunării pe robuştii năvălitori ai Nordului, cari, biruitori, ar fi schimbat cu totul soarta istorică a Balcanilor.

Împăratul anexă Bulgaria danubiană la imperiu, schimbă numele cetăţii cucerite în Theodorùpolis, după numele mucenicului luptător, lăsă într'ânsa un strateg şi o garnizoană puternică şi se întoarse la Constantinopole.

Patriarhul, sinodul, senatul, înalţii demnitari şi poporul îi ieşi înainte dincolo de zidurile oraşului, ofe-

rindu-i coroane şi sceptre de aur şi pietre nestemate.

Un car de aur, tras de cai albi, fusese adus, pentru intrarea-i triumfală în capitală. Impăratul primi bucuros coroanele şi sceptrele, dar refuză să se urce în carul de triumf. El aşeză într'ânsul, pe tronul de aur, icoana Maicii-Domnului, luată din Bulgaria, aşternând înlăuntru haine de purpură şi coroanele aduse dela Bulgari. Dânsul porni în urma carului, călare, cu diadema pe cap, cu coroanele şi sceptrele în mâni. Alaiul triumfal trecu, în mijlocul aclamaţiilor generale, prin ulita ce tăia în două Bizanţul — vestita *Mese* — aşternută, pe tot parcursul, cu ramuri de lauri şi scoarţe ţesute în fir de aur. El se opri în Forum, unde Tzimiskes, aclamat de mulţime, aduse mulţumiri Maicii-Domnului, iar Boris al Bulgariei depuse, în faţa tuturor, insemnele domniei: coroana de aur, tiara de in şi coturnii de purpură. De aici alaiul trecu la Marea Biserică a Înţelepciunei divine, la S-ta Sophia, unde împăratul ridică rugăciuni de mulţumire lui Dumnezeu, închinându-i cea mai splendidă dintre coroanele bulgare.

Boris intra în rândurile nobilimei bizantine, cu rangul de *magister*, iar Bulgaria dunăreană înceta de a mai fi un Stat.

VII.

MIHAIL PSELLOS

(1018—1078).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Prin uimitoarea activitate a spiritului său, Mihail Psellos e figura dominantă a vieții intelectuale bizantine din veacul al XI-lea. El a fost un poligraf fecund, un spirit curios de tot ce era știință în epoca sa, un cuvântător elegant și un artist al frazei, un „filosof" — cum i-au zis contemporanii. Activitatea sa îmbrățișază toate domeniile științii de atunci: teologie, filosofie, științe naturale, fizică, medicină, matematici, astronomie, jurisprudență, antichități, istorie, gramatică; a compus un mare număr de cuvântări, exerciții retorice, opuscule asupra celor mai felurite subiecte, poesii de tot soiul și ne-a lăsat un număr însemnat de scrisori — vre-o cincisute — prețioase prin amănuntele ce ne dau asupra stării politice și culturale a epocii. Allatius, întâiul său biograf, l-a putut numi, fără nici o exagerare, *omnium* πολυγραφώτατος (cel mai poligraf dintre toți), afirmând că n'a fost știință pe

care să n'o fi ilustrat prin note, să n'o fi resumat sau să n'o fi descurcat cu cea mai bună metodă.

Pentru această uriaşă activitate literară, Rambaud l-a comparat cu Voltaire. Ca şi marele scriitor francez, Psellos a atins toate domeniile. A avut aceiaşi vervă caustică, aceiaşi curiositate universală.

Dar pe lângă activitatea sa de cărturar, Psellos a fost şi un om de Stat, ocupând, sub patru împăraţi, pe rând, unul din locurile de frunte în conducerea trebilor publice. Şi, dacă strălucita sa activitate literară i-a păstrat locul întâi între spiritele vremii, acţiunea sa de om politic ni-l înfăţişază într'o lumină scăzută. La înaltele însuşiri ale spiritului, el uneşte o moralitate dubioasă, o lipsă de caracter din cele mai triste.

I.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Constantin Psellos, — căci numele de Mihail şi-l luă mai târziu, intrând în mănăstire -- s'a născut în anul 1018. Data aceasta e sigură; ne-o indică însuşi, în mai multe rânduri, în istoria sa. Asupra locului său de naştere e îndoială. După Sathas,[1] s'ar fi născut în Constantinopole; dar Attaliates ne spune că se trăgea din Nicomedia. Asupra familiei sale şi a educaţiunii pe care a primit-o dela părinţi, scriitorul ne dă însuşi preţioase informaţiuni, în Elogiul funebru al mamei sale, tipărit de Sathas.[2]

Tatăl lui Psellos era un om de neam, care număra între strămoşii săi consuli şi patricieni. Dar, lipsit de avere, se ocupa cu negoţul. Era un om simplu şi nobil, blând şi netulburat în ori şi ce lucru. Psellos ne afirmă că nu l-a văzut niciodată mâniindu-se, că n'a lovit vreodată pe cineva cu mâna şi nici pe altul

1. Editorul operii lui Psellos.
2. *Bibl. gr. medii aevi,* vol. V. pp. 3–61.

n'a pus ca să lovească. Avea sufletul întotdeauna senin şi nu era prea îndemânatec la vorbă. Era foarte muncitor, făcându-şi treburile singur.[1] Ca fizic, era înalt „ca un chiparos bine crescut". Privirea sa era veselă, „respirând o grație iubitoare", umbrită de sprâncene care n'aveau nimic trufaş, ci „bine desemnate şi drepte, mărturisind caracterul său bun". Numai după simpla-i înfăţişare, acei cari ştiu să ghicească sufletul după semnele exterioare ale trupului ar fi descoperit — adaugă Psellos —, înainte de a-l fi auzit ori de a-l fi văzut la lucru, însuşirile sale ascunse, ar fi recunoscut într'însul „ca o scânteie a simplicităţii antice". Psellos ne declară, făcând acest portret al tatălui, că el însuşi se oglindeşte într'însul; „căci, — zice dânsul — m'am depărtat tot mai mult de modelul matern, dar sunt pe lângă tatăl meu ca puiul de vultur pe lângă vultur, sau, mai bine, îi samăn ca umbra". O singură trăsătură trebue să adaogăm la cele ale tatălui: nasul său coroiat, ca un plisc de vultur, ἐπίγυπος, de care-şi băteau joc duşmanii săi. Un amănunt particular pe care ni-l dă însuşi este apoi părul său blond. Când s'a dus, la bătrâneţe, în Philadelphia, locuitorii cari-l cunoscuseră, cu mult înainte, un copilandru, se mirau văzând, în locul părului său gălbiu de odinioară, capul argintat de acum.[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dacă Psellos semăna, ca fizic, cum o afirmă însuşi, tatălui său, el datorea însă însuşirile sale intelectuale mai mult mamei.

Theodote avea toate calităţile de energie şi iniţiativă care lipseau soţului. Fiul ne-o mărturiseşte în monumentul de caldă recunoştinţă ce i-a închinat la moartea ei, în Elogiul funebru, din care scoatem aceste preţioase informaţii. „Din voia lui Dumnezeu,

1. *Ibid.*, p. 19.
2. *Ibid.*, p. 460, Scris. 180.

— spune dânsul — ea a fost tatălui meu nu numai un colaborator şi un auxiliar, ci şi un îndrumător în cele mai bune lucruri şi un iniţiator". Această femeie, „cu suflet bărbătesc", cum o numeşte Psellos, a fost o mamă admirabilă. Cu toate că era frumoasă, ea se ţinu departe de lume. Luxul, strălucirea toaletelor o lăsau indiferentă. Plină de atenţie pentru rude, ea se închină cu totul grijilor familiare. Pioasă, obişnuia să cetească Sfânta Scriptură, să se cufunde adesea, cu toată ardoarea, în rugăciuni. Miloasă faţă de cei săraci, îi primea adesea la masă, cu bunăvoinţă, servindu-i însăşi, tratându-i cu toată distincţia, pentru a nu-i face să se simtă umiliţi de binefacerile sale.[1]

În mijlocul acestor ocupaţiuni, Theodote a dat o deosebită atenţie educaţiei copiilor săi. Ea avusese două fete, dintre care una murise tânără, şi un singur băiat, pe Constantin. Toate grijile sale s'au concentrat mai cu seamă asupra băiatului, în care-şi pusese mari speranţe, interesându-se de aproape de educaţia lui. O mărturiseşte, cum vom vedea îndată, cu înduioşare, însuşi Psellos. Şi nu poate fi, în cuvintele sale, o exagerare, explicabilă din datoria sa firească de recunoştinţă faţă de o mamă iubitoare. Ana Comnena, vestita fiică a împăratului Alexios I., scriind, câteva decenii mai în urmă, istoria închinată domniei acestuia, ne spune acelaş lucru, când afirmă că Psellos a ajuns „la culmile întregii înţelepciuni" (εἰς ἄκρον σοφίας ἀπάσης) nu umblând la şcoala dascălilor învăţaţi, ci prin dispoziţiile şi pătrunderea spiritului său, aflând încă şi ajutorul divin, prin rugăciunile aprinse ale mamei sale, care veghia adesea dinaintea icoanei venerate a Născătoarei, în biserica Kyrhos, rugându-se cu lacrimi fierbinţi pentru fiul său.[2]

1. *Ibid.*, p. 24.
2. Ed. Reifferscheid, I, 178, 10.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

După ce, în vârstă de opt ani, sfârşi învăţământul primar, părinţii şi rudele, adunaţi într'un fel de consiliu de familie, fură de părere ca băiatul să înveţe de acum un meşteşug, care să-i asigure mai repede mijloacele de existenţă. Theodote singură se ridică energic în potriva acestor consideraţiuni atât de mioape, invocând dispoziţiile minunate ale copilului, care, atât de mic, înţelegea şi reţinea tot ce auzea în juru-i, silinţa şi dragostea lui de studiu, neobişnuită la o asemenea vârstă. Psellos, care nu se jenează a ne vorbi adesea despre sine, afirmă că, după spusele celor mai mulţi din familia sa, el încă de copil îşi întipărea în suflet ori ce cuvânt, că învăţătura îi era nu numai uşoară, ci plăcută, că studiul era pentru dânsul joc şi jocul era studiu[1] Dar ea invoacă mai cu seamă visurile ce-i preziceau viitorul strălucit al copilului, şi acestea vor fi contribuit poate mai mult la determinarea familiei în favoarea părerii sale.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În faţa acestor argumente, băiatul fu lăsat să-şi continue studiile. El făcu progrese uimitoare. Învăţă, după cum ne spune însuşi, întreaga Iliadă pe dinafară, şi „nu numai epopeia, dar şi forma şi tropii şi stilul şi metaforele". Mama sa urmărea cu multă atenţiune această pregătire. Când copilul se întorcea dela şcoală, ea îl asculta regulat, stetea cu dânsul până noaptea târziu, picând de oboseală, pentru a-i face lecţiunile. Cu duioasă recunoştinţă evoacă Psellos, în Elogiul mamei, această admirabilă scenă a vieţii de familie:

„O, mamă! — exclamă dânsul —, tu nu erai lângă mine numai o înţeleaptă sfătuitoare, ci şi colaborai la învăţătura mea şi mă inspirai, când mă întrebai, după ce mă întorceam dela şcoală, ce învăţasem dela profesori, în ce ajutasem conşcolarilor mei, sau ce

1. Elogiul citat, p. 12.

câştigasem dela dânşii. Apoi mă puneai să-mi spun pe dinafară lecţiunile şi te făceai că asculţi cu plăcere, când spuneam ceva despre ortografie, despre poezie, şi de unde fiecare cuvânt derivă şi cum se acordă, ce este comun între dânsele şi ce le deosebeşte. Mai ştiu încă, şi foarte mult te-am admirat, când vegheai cu mine, cetind lecţiunile, până la miezul nopţii, adormind de oboseală în aşternut, insuflându-mi stăruinţă şi curaj mai mult decât îi insufla lui Diomede zeiţa Athene".[1]

Iar când cultura ei redusă nu putea răspunde dificultăţilor ce ofereau asemenea studii, această femeie pioasă se îndrepta către icoană, rugându-se lui Dumnezeu ca să lumineze mintea copilului. Psellos a putut simţi astfel o „îndoită datorie" către mama sa, care nu numai l-a născut, ci l-a şi „iluminat de frumuseţea ştiinţii".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

După studiile corespunzătoare liceului, băiatul trecu în învăţământul superior. Universitatea din Constantinopole, vestită odinioară, era acum în decădere. Statul se interesa puţin de dânsa, şi profesorii erau plătiţi de studenţi, pentru lecţiile lor. Mijloacele modeste ale familiei siliră pe Psellos a-şi întrerupe învăţătura, intrând în funcţiune pe lângă un judecător, într'o provincie din Apus. El era atunci de şaisprezece ani.

II.

O împrejurare dureroasă îl aduse însă în curând înapoi. Sora sa murise pe neaşteptate. Nemângâiaţi, părinţii, temându-se să nu i se întâmple ceva, aflând nenorocirea, se grăbiră a-l chema acasă. În scrisoarea trimeasă, ei pretextară studiile; despre sora lui îi

1. *O. c.*, p. 21.

deteră, ca de obiceiu, veşti bune, gândindu-se a-l prepara pentru dureroasa lovitură.

Cei doi copii crescuseră, în adevăr, legaţi printr'o mare afecţiune, „ca două vlăstare ieşite din aceiaşi tulpină, deosebindu-se şi nedeosebindu-se". Erau, după expresia lui Psellos, pentru întreaga familie „o pereche strălucită şi aleasă". Fata, deosebit de frumoasă, avea un suflet distins. Ea moştenise toate însuşirile mamei. Era nespus de duioasă cu fratele său, îi împărtăşia hotărîrile şi gândurile, îl făcea, cu multă autoritate, să-şi înfrâneze pornirile rele. Psellos se apropia de dânsa cu sfială şi o asculta în totul.[1]

Dacă la acestea adăogăm firea feminină, impresionabilă a băiatului, pe care ne-o mărturiseşte însuşi, înţelegem bine precauţiunile luate de părinţi, când îi tăinuiau nenorocirea, scriindu-i să se întoarcă numai decât acasă. Dar întâmplarea oarbă dejucă toate aceste precauţiuni.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Îndată ce primeşte scrisoarea, Psellos îşi părăseşte slujba şi se grăbeşte a porni. Intrând în oraş, el trecu pe lângă cimitir şi văzu, cu mirare, o mulţime din rudele sale adunate în jurul unui mormânt, de unde se ridicau, dureros, plângeri funebre. Era a şaptea zi dela înmormântarea fetei şi, după un obiceiu ce se păstrase de veacuri, familia se strânsese la locul odihnei de veci, pentru a aduce tributul durerii sale. Uimit de priveliştea neaşteptată, tânărul se apropie de una din rude, ce sta mai la o parte şi o întreabă despre părinţii săi, pe care nu-i văzuse. Ruda, un om simplu, neştiind nimic de tăinuirea părinţilor, îi răspunde, fără nici un înconjur: „Tatăl tău aduce fiicei sale plângerile funebre, iar mama ta e alături de dânsul, nemângâiată, cum ştii, de nenorocirea sa".

1. *Ibidem*, p. 26.

La aceste cuvinte, Psellos, ca izbit de trăznet, căzù în nesimţire de pe cal. Zgomotul ce se făcù atunci în jurul său ajunse la urechile părinţilor, şi o altă plângere izbucni, cu privire la dânsul, mult mai violentă de cât cea dinainte. „Ca ieşiţi din fire, ei alergară la mine" — povesteşte Psellos, căci el însuşi ne-a redat această scenă — „şi pentru întâia oară mama mea îşi descoperi faţa, fără a mai ţinea seamă de privirile bărbaţilor. Plecându-se asupră-mi, unul mă apuca dintr'o parte, altul din alta, şi se sileau a mă readuce la viaţă prin plângerile lor. Apoi, ducându-mă pe jumătate mort, mă transportă lângă mormântul sorei mele".[1] Şi atunci se desfăşură o scenă, care ne arată cât de vii se păstraseră, în mijlocul civilisaţiei cosmopolite a Bizanţului, vechile obiceiuri populare ale Greciei. Trezindu-se la mormântul sorei iubite, Psellos izbucneşte de odată într'una din acele plângeri funebre, care ne amintesc atât de bine cunoscutul *threnos* al anticei Hellade, cântecul de jale la morţi, de care răsună epopeia şi tragedia greacă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Când, deschizând ochii" — istoriseşte însuşi, în Elogiul mamei sale — „văzui mormântul sorei şi înţelesei nenorocirea şi-mi adunai minţile, deodată aruncându-mă, vărsai asupra moartei, ca libaţiuni funerare, râurile lacrimilor mele: O, dulcea mea, — zicându-i nu numai soră, ci cu orice alt nume mai apropiat şi mai iubit, — o, frumuseţe minunată, fire incomparabilă, virtute fără seamăn, statuie însufleţită, putere a convingerii, sirenă a discursurilor, graţie neînvinsă! O, tu care eşti totul pentru mine şi mai mult decât sufletul meu! Ci cum te-ai dus, părăsind pe fratele tău? Cum te-ai smuls dela acela cu care ai crescut? . . . Ce lăcaş te-a primit? Ce adăpost te odihneşte? Ce

1. SATHAS, *o. c.*, V, pp. 29–30.

livezi, ce graţii? Ce grădină te farmecă? ... Ce floare te încântă, ce roze, ce pârâiaş şerpuitor? Ce privighetori, ce greieri, făcând să se audă cântecul lor plăcut?" Cu asemenea cuvinte şi cu altele „mai impresionante decât acestea" îşi plânge Psellos durerea, la mormântul scumpei lui surori. În jurul său părinţii se jelesc amar, „vărsând aproape picături de sânge din ochii lor" şi, împreună cu dânşii, toţi cei adunaţi. Cu multă greutate fratele fu zmuls dela mormânt de către părinţi, cari-l implorau să aibă milă de dânşii.

Plângerea sa izbucneşte apoi din nou, la vederea mamei în veşmânt de mănăstire. Nenorocirea schimbase îndată viaţa familiei lui Psellos. Mama sa, care de multă vreme se simţea atrasă către liniştea mănăstirii, în faţa loviturii teribile, îndată ce închise pleoapele fiicei adormite la sânul său, se hotărîse a se închina de acum lui Dumnezeu. Pentru a-şi putea plânge durerea, ea se retrăsese într'un lăcaş din apropierea mormântului iubit, ducând o viaţă austeră, chinuindu-şi trupul şi „trăind numai în spirit". Soţul îi urmase exemplul, retrăgându-se şi el într'o mănăstire, unde petrecea netulburat şi senin, simţindu-se „într'aripat şi liber".

Băiatul îşi reluă studiile părăsite. El îşi vizita regulat părinţii, căutând mai cu seamă sfaturile mamei, care se interesa, ca şi mai înainte, de viitorul său.

Nu trecu multă vreme şi Psellos fu chemat, într'o zi, lângă tatăl său. Intrând la dânsul, acesta îi spune că nu se mai simte acum prea senin şi o negură i-a învăluit deodată sufletul. Filosofând, nedumerit, asupra acestui lucru, Psellos, întrebuinţând cunoscuta lui uşurinţă de vorbă (εὐγλωττία), îl linişteşte, şi părintele îl reţine la masă cu dânsul. Soarele apusese de mult

când băiatul ieşi din mănăstire. El lăsase pe tatăl său senin, dar era tulburat şi simţi nevoia de a se duce la mama sa, pentru ca să-şi uşureze suferinţa. Mama îl primi cu deosebită bucurie şi-l opri să doarmă acolo.[1]

Dar, înainte de miezul nopţii, li se aduce vestea că tatăl, apucat de seara de o febră violentă, zace greu. Deteră numai decât fuga la căpătâiul său şi, spre marea lui desnădejde, Psellos, care se ocupa cu medicina, pipăindu-i pulsul, se convinse că desnodământul fatal e apropiat. Tatăl, înţelegându-i emoţia, îl prinse de mână, zicându-i: „Eu mă duc, copilul meu, pentru călătoria hotărîtă de Domnul; tu însă îndeamnă-te să nu plângi şi fii mângâiere mamei tale!"[2] Câteva momente mai în urmă el îşi dete sufletul. Psellos se aruncă la pieptul său, strigându-l şi jelindu-se, până ce mama îl smulse, dojenindu-l că zădarnică îi e învăţătura, dacă nu înţelege că toată silinţa noastră nu este aici decât să ne liberăm sufletul din legăturile lui materiale, pentru a ne uni cu Dumnezeu, şi asigurându-l că tatăl său a realizat acum această năzuinţă, că „acum întâia oară sufletul său s'a liberat desăvârşit".[3]

În urma acestei nouă nenorociri, Theodote se cufundă în ascetismul cel mai sever. Ea se abţinea „nu numai dela cele plăcute, ci chiar dela cele necesare". Pe urma acestui aspru regim, dela care încercă zădarnic a o abate bătrânul ei tată, partea materială a fiinţii sale se mistui cu totul, trupu-i ajunse uşor, „aerian". În curând, — mărturiseşte Psellos, — „nici mâinile nu se mai mişcau, nici picioarele nu-şi mai îndeplineau funcţiunea naturală". Sprijinită de două

1. *o. c.*, p. 37.
2. *Ibid.*, p. 38.
3. *Ibid.*, p. 40.

servitoare, se mişca anevoie până la altar, pentru a-şi face rugăciunile.

Într'o zi, în urma unei presimţiri, se hotărî a se consacra solemn lui Dumnezeu, căci se socotise până acum nevrednică de o asemenea cinste. Slujba se săvârşi cu tot ceremonialul impunător şi, ceia ce uimi pe toţi, Theodote veni de-astădată singură în biserică, nesprijinită ca mai înainte. Senină, voioasă, ea părea transfigurată. După săvârşirea ceremoniei, se aşeză pe un scăunaş, ca să se od hnească. Deodată văzu ca o arătare într'o parte şi, după ce stete o clipă, cu ochii fixaţi într'acolo, ca în extas, cerù să vie iute fiul său. Repetă de mai multe ori aceste cuvinte şi, până să sosească Psellos, ea îşi dete sfârşitul. Ne putem închipui durerea tânărului, care veni prea târziu, ca să-şi fi putut lua rămas bun dela dânsa. El căzu în nesimţire pe trupul neînsufleţit şi cu multă greutate fu readus la viaţă de cei de faţă. Vestea morţii acestei femei, socotită drept sfântă, făcu o profundă impresie în Constantinopole. Din toate părţile oraşului alergă lumea la sicriul său: „bărbaţi şi femei, bătrâni şi tineri, de tot neamul şi de toată vârsta." Şi, lucru caracteristic pentru credinţa superstiţioasă a acestei mulţimi, toţi se îngrămădiau să se atingă de moaştele trupului martirizat. La urmă a fost o adevărată luptă pentru a-şi împărţi veşmântul răposatei, rupt de asistenţi pe apucate.[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

III.

Să vedem acum ce s'a ales de tânărul extraordinar, de o sensibilitate feminină, crescut în această admirabilă familie burgheză.

1. *Ibid.*, p. 50.

Viaţa sa cade în perioada cea mai tristă a istoriei Bizanţului. Dinastia macedoneană dase imperiului o putere şi o strălucire impunătoare. Basilios II, distrugătorul Bulgarilor, fusese cel din urmă din marii împăraţi ai acestei dinastii. Cu moartea fratelui său, Constantin VIII, linia bărbătească se stinge, şi domnia trece asupra femeilor. Principiul eredităţii monarhice era acum fixat, şi împărăteasa Zoe, o femeie frumoasă, cu toată vrâsta ei de cincizeci de ani, şi o mare ambiţioasă, putu înalţa la tron, rând pe rând, patru împăraţi. Cu domnia sa, cu aceia a sorei sale, Teodora, se întronează un regim de intrigi şi favoritism. Psellos ne-a zugrăvit, în istoria sa, în trăsături adesea crude, tabloul Curţii decăzute, în mijlocul căreia a trăit. Un senior din Thesalia, Kekaumenos, care cunoscuse de asemenea Curtea, cu seducţiunile şi primejdiile sale, ne-o înfăţişază în aceleaşi trăsături, în cartea sa de sfaturi pentru fiii săi. „Dacă slujeşti pe împărat", zice într'un loc, „ia bine seama să ai totdeauna dinaintea ochilor tăi imaginea căderii tale; nu ştii tot ce se urzeşte în spatele tău!" Lucrul cel mai bun, sfătueşte dânsul, e să trăieşti departe de capitală şi de Curte.

Firea impresionabilă a lui Psellos nu putu rezista ispitelor unei asemenea Curţi. Fondul său sufletesc era o vanitate copilărească, şi el alunecă repede în viaţa de seducţii ce măguleau strălucitele sale talente.

După pierderea mamei, el îşi reluase studiile. Dar nevoile vieţii îl silesc a şi le întrerupe iarăşi, însoţind pe un perceptor de imposite în Mesopotamia. Multă vreme nu stete totuşi acolo. Se întoarse în capitală, atras de dorinţa sa de învăţătură şi de gândul de a-şi face o situaţie, conştient de puterile sale mari.

Cei mai vestiţi profesori ai vremii îl iniţiară în studiile obişnuite ale învăţământului superior, în retorică şi filosofie. Psellos socotea ca indispensabilă pentru

o cultură temeinică îmbinarea acestor două discipline. Căci — după cum afirmă însuşi odată — retorica singură produce „elocvenţa fără spirit" (γλῶττα ἄνους), iar filosofia, fără sprijinul celei d'intâi, formează „spiritul lipsit de elocvenţă" (νοῦς ἄγλωττος).[1] Dar pe lângă retorică şi filosofie, care dedeau atunci ştiinţa la care putea râvni un tânăr, Psellos simţi nevoia de a studia şi Dreptul, fiind-că acesta numai deschidea, în acel timp, perspectivele carierii publice. Situaţia sa materială nu-i îngăduia să-şi plătească lecţiunile. El află atunci un mijloc practic, pentru a ajunge la scop. Unul din conşcolarii săi, Ioan Xiphilinos, pe care dorinţa de învăţătură îl adusese din Trapezunt, făcuse bune studii de drept şi dorea să înveţe şi filosofia. Era însă tot atât de sărac ca şi Psellos. Se înţeleseră atunci a-şi preda unul altuia lecţiunile de care aveau trebuinţă. Astfel se iniţiază Psellos în ştiinţa legilor, începându-şi apoi rentabila carieră de avocat, care-i dete prilej a-şi manifesta însuşirile sale mari.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Psellos intră în viaţa publică în timpul domniei lui Mihail IV Paphlagonianul (1034—1041), când e trimes judecător la Philadelphia. Numirea aceasta se datorea, poate, prietenului şi fostului său coleg de şcoală Constantin Lichudes, un om eminent, după Elogiul ce-i închină Psellos. Lichudes ajunsese în această domnie membru al Senatului şi se bucura de mare influenţă. Psellos nu va fi stat mult în provincie, căci în curând îl aflăm la Curte, la Constantinopole, unde se pare că îndeplinea o funcţie; căci, după felul în care se exprimă, făcându-ne portretul împăratului, în *Istoria* sa, trebue să admitem că se găsea într'un serviciu la Curtea acestuia.

1. SATHAS, Μεσ. Βιβλ., V., scrisoarea 188, pag. 480.

Mihail V Kalaphates (1041—1042) ridică pe Lichudes la înalta demnitate de prim sfetnic. Psellos intră atunci şi dânsul în cancelaria imperială, ca secretar (ὑπογραμματεύς). În această calitate, el fu martor ocular la tragedia care puse capăt scurtei domnii a lui Mihail V. Crezându-se destul de puternic, împăratul se hotărî să scuture tutela supărătoare a împărătesei Zoe, care, adoptându-l, îl înălţase pe tron. Izgonind-o din palat, Kalaphates ridică însă împotriva sa populaţia Capitalei. Psellos ne-a descris, în pagini dramatice, răzbunarea acestei mulţimi, pe care gloria Casei macedonene o obişnuise a respecta drepturile urmaşilor săi legitimi. Cele două nepoate ale Bulgaroctonului erau, pentru populaţia fanatică, unicele depositare ale drepturilor dinastice. Mihail V e smuls din altarul, unde căutase zădarnic un asil, împreună cu faimosul *nobilissimus*, unchiul său, amândoi sunt orbiţi, iar Zoe şi Teodora restaurate în drepturile lor.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ambiţia nepotolită a Zoei, doritoare a monopoliză pentru dânsa puterea, o îndeamnă a-şi căuta iarăşi un soţ, cu toate că trecuse de 60 de ani. Psellos laudă, e drept, armonia trupului ei svelt, care, la această vârstă înaintată, păstrase toată frăgezimea tinereţii, în cât se putea dispensa de ori şi ce podoabă. Constantin Monomachos, surghiunit de Mihail IV în insula Lesbos, e adus atunci cu alaiu la Constantinopole, unde, oferindu-i mâna, această femeie, „pornită la ori şi ce vroià", făcu dintr'însul stăpânul imperiului.

Sub Constantin IX Monomachos ajunge Psellos la cele mai mari onoruri; de aceia admiraţia sa pentru dânsul merge până la hiperbolă. Βασιλεῦ ἥλιε! (Împărate-Soare!) începe unul din discursurile sale encomiastice, în care epitetele şi comparaţiile se îngrămă-

desc fantastic.[1] Mai târziu, caracterisând, în Istoria sa, domnia acestui împărat, care n'a fost de loc dintre cele mai bune, Psellos va simţi oare care jenă, trebuind să constate atâtea evidente scăderi. Monomachos, cum o spune de câteva ori istoricul, socotea domnia ca un liman fericit, în care se adăpostea în sfârşit, după atâtea zbuciumări ale vieţii. El se lăsa prea mult dominat de slăbiciunile sale, ruinând pe încetul opera săvârşită de dinastia macedoneană. Cele două Auguste, împreună cu favorita împăratului, frumoasa Sklerena, adusă cu consimţimântul împărătesei în palat şi ridicată la rangul de σεβαστή, risipeau pe întrecute, pentru capriciile lor, bogăţia tesaurului imperial, „adunată cu sudoare şi trudă de Basilios II."

Lichudes îşi păstrase sub Monomachos locul său de prim sfetnic. El inspiră, de sigur, împăratului reforma însemnată, care se face acum în administraţie. Monomachos rupse hotărât cu tradiţia ce stăpânise în această privinţă. Funcţionarii cei mai înalţi ai Statului erau luaţi din aristocraţie, fără să se ţină seamă de merite. Împăratul decide acum ca înaintarea să nu se mai facă după naştere (μὴ κατὰ γενεαλογίαν) şi senatul şi serviciile publice să nu se mai împlinească numai din cele dintâi familii (ἀπὸ τῶν πρώτων μόνον γενῶν), ci să se aleagă pentru dânsele şi din cealaltă clasă oameni încercaţi şi mai corespunzători acestor servicii.[2] Psellos recunoaşte partea însemnată pe care Lichudes a avut-o în această reformă, când, în Elogiul ce-i închină, afirmă că dânsul „a chibzuit foarte bine asupra viitorului şi a înaintat pe cei mai buni în funcţiuni".[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. SATHAS, *O. c., V,* p. 106 urm.

2. Elogiul la moartea lui Xiphilinos, ap. SATHAS, *o. c., IV,* pp. 430—1.

3. SATHAS, *o. c., IV,* p. 401.

In jurul tronului se strâng acum, pe urma acestei reforme, toți oamenii de talent. Psellos fu ridicat la rangul de *protoasecretis,* șeful cancelariei imperiale, și *vestarches,* demnitate însemnată la Curte; Xiphilinos primi titlul nou creat de *nomophylax,* însărcinat cu administrarea justiției; Mauropus ajunse consilier intim al împăratului. Între astfel de consilieri, Monomachos trebui să dea însuși atenție literelor, și Psellos a putut povesti cum împăratul îl așeza adesea pe tron, ascultându-l cu cea mai mare atenție și luându-și însemnări după spusele sale. Când s'a prezentat întâia oară lui Monomachos, care auzise despre faima vorbirii sale elegante, Psellos a făcut asupra acestuia o impresie puternică, de și nu și-a dat nici o osteneală spre a obține acest efect. Împăratul — mărturisește dânsul — a fost atât de mișcat, în cât era aproape să-l îmbrățișeze.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Aceste distinse personalități intelectuale, asociate la conducerea imperiului, trebuiau să aducă o schimbare și în domeniul vieții spiritului. La îndemnul lor, Constantin Monomachos redeschide Universitatea din Constantinopole.

Reorganizată de Cesarul Bardas, cu două veacuri mai înainte, în palatul Magnaurei, această înaltă școală decăzuse cu totul de vre-o sută de ani încoace. De la Constantin VII Porphyrogennetos, promotorul marei mișcări intelectuale de care se leagă mai cu seamă numele său, împărații au fost necontenit absorbiți de războaiele uriașe, ce puneau pe atunci în cumpănă existența imperiului. Nu e de mirare deci, că, în vremea lui Monomachos, Arabii puteau lua în râs știința Grecilor. Psellos constată cu întristare că glorioasa moștenire a Greciei „s'a strămutat la Asirieni, la Mezi și la Egipteni." Și atât de mult se schimbaseră lucrurile, afirmă dânsul, „în cât Grecii iau firea

barbarilor, iar barbarii pe a Grecilor" (ὡς βαρβαρίζειν μὲν τοὺς Ἕλληνας, ἑλληνίζειν δὲ τοὺς βαρβάρους). Un Grec, care se duce acum la Susa, la Ecbatana sau la Babylon, va auzi acolo lucruri pe care nu le-a auzit în limba greacă. Această tristă situaţie se oglindeşte în cuvintele ironice ale acelui barbar fanfaron (ἀλαζών τις βάρβαρος), care, venind în imperiu şi intrând în relaţii cu cei din Grecia şi din tot continentul, declară că n'a găsit aici nici cel puţin catâri, ci de-a dreptul măgari, „căci cei mai mulţi nu cunosc nici pe jumătate natura, nici ce e mai presus de dânsa".[1]

Intr'o scrisoare nedatată, plină de amărăciune, explicând starea abătută a spiritului său inactiv — „căci albinele care compun fagurii vorbirii mele au sburat"—, Psellos se aseamănă cu Atena, în care apusese acum trist lumina şcolilor vestite de pe vremuri: „căci şi acolo — zice dânsul — Academia şi Porticul lui Chrysippos sunt în umbră şi Lyceul numai cu numele".[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Situaţia aceasta de inferioritate culturală nu putea lăsa indiferenţi pe nouii consilieri ai tronului, oameni de litere toţi. Ei îndeamnă pe Monomachos a restaura cursurile părăsite ale şcolii odată celebre. Învăţământul se deschide atunci nu în palatul Magnaurei, ci în biserica S-tului Petru, clădită pe vremea lui Justinian de bogatul şi influentul patrikios Petru Barsymes.

În momentul acela, o discuţie aprinsă s'a încins în privinţa caracterului ce trebuia să se dea învăţământului reînviat. Psellos a înregistrat cu imparţialitate lupta ce a frământat atunci pe intelectualii Constantinopolei.

1. SATHAS, *o. c., IV,* XLVII—XLVIII.

2. Scris. 186, la SATHAS, *o. c.,* V, 472. Cf. *ibid.,* Scris. 33 către judecătorul Peloponesului şi Helladei.

Din timpuri vechi, spune dânsul, erau în capitala imperiului şcoli pentru ştiinţă şi arte, „tronuri respectabile“ — σεμνοὶ θρόνοι —, cum le zicea catedrelor, cu expresia cunoscută a epocii de strălucire a sofiştilor; şi nu numai pentru poesie, dar şi pentru retorică şi pentru „prea minunata filosofie“. Legilor li se dase în genere mai puţină atenţie. Timpurile au adus însă decăderea, şi flacăra chiar a elocvenţii începuse a se stinge. Trupa (ὁ θίασος), — continuă, în limba sa colorată —, era încă numeroasă; dar, lipsită de un „corifeu“, îşi pierduse simţul de armonie. În momentul acesta hotărîtor, în care se reînviau atât de strălucit tradiţiile clasice, Psellos reprezintă ştiinţa, în înţelesul larg al cuvântului, iar Xiphilinos dreptul. In jurul lor se grupează în tabere adverse aderenţii. Unii, împinşi de dorinţa de „a împodobi administraţia“ (κοσμεῖν τὴν πολιτείαν), voiau ca şcoala restaurată să fie o şcoală de drept; alţii, iubitori ai „ştiinţelor mai respectate“ (τῶν σεμνοτέρων μαθημάτων), cereau învăţământul filosofic.[1]

Faţă de aceste desbateri aprinse, împăratul căută să împace amândouă curentele şi făcu loc, la Universitate, atât retoricei şi filosofiei cât şi ştiinţii legilor. Învăţaţii, cari onorau demnităţile de frunte ale imperiului, se coborâră atunci pe catedrele universitare, dând o nouă strălucire, din nefericire de scurtă durată, învăţământului superior din Constantinopole. Psellos fu numit profesor de filosofie, Xiphilinos de drept, Ioan Mauropus de retorică.

Între toţi, locul de frunte îl avu însă Psellos, care, stăpân pe o vastă ştiinţă, se sili a răspândi în mijlocul contemporanilor săi comoara uitată a cugetării elenice, acea ἑλληνικὴ σοφία, pomenită adesea cu en-

1. *Elogiul lui Xiphilinos,* la SATHAS, vol. IV, p. 433.

tusiasm de dânsul şi ostracisată de literatura teologiei creştine. Un profund cunoscător al Bizanţului, caracterisând Evul-Mediu grecesc, spune că el a subordonat filosofia teologiei, elenismul ortodoxiei, că a fost o renegare a marilor străbuni păgâni.[1] Adevărat precursor al Renaşterii, Psellos a întreprins, în veacul XI, reabilitarea geniului elenic, desfigurat de anatemele Bisericii. Toţi acei iluştri păgâni, cufundaţi în uitare, sunt scoşi din nou la lumină şi înfăţişaţi ca adevăraţi profeţi ai creştinismului. Psellos îi interpretează cu elocvenţă, îi comentează cu pasiune, silindu-se a descoperi într'înşii principiul şi adevărul (τὸν τύπον καὶ τὴν ἀλήθειαν), „zdrobind" — cum se exprimă însuşi — „litera, ca o coajă, spre a strânge dintr'însa, ca mărgăritarele, spiritul ascuns". El încearcă astfel a concilia concepţiile vechii lumi elenice cu ideile creştine. Aceasta îl duce, înainte de toate, la idealismul curat al filosofiei lui Plato.

Aristoteles a fost în totdeauna studiat şi comentat de Bizantini; el e adevăratul filosof al Bisericii. Admiraţia lui Psellos merge însă întreagă spre Plato, care „singur între toţi oamenii, în curgerea vremii, calcă pe culmile filosofiei şi retoriciei".[2] Într'însul află el atâtea principii ale dogmelor creştine; dintr'însul îşi ia materialul cugetării sale filosofice. Pentru aceia, de şi învinuit de renegare a credinţii, nu se sfieşte a se numi Πλατωνικὸς φιλόσοφος şi a-şi mărturisi cultul său pentru divinul gânditor al antichităţii şi, după acesta, pentru Chrysippos stoicul. În opera lor caută, după propria sa expresie, „o poartă şi un

1. A. RAMBAUD, *Études sur l'hist. byzantine*, Paris, 1912, p. 146.

2. Comentariu asupra Sf. Grig. Teologul, ap. SATHAS, vol. IV, LII.

mijloc de înălțare la cele superioare (θύρα πρὸς τὰ κρείττονα καὶ ἀνάβασις).[1]

Învățământul lui Psellos făcù mult zgomot și, din regiunile cele mai îndepărtate, de peste frontierele imperiului, lumea alergà în jurul catedrei sale, pentru a se instrui. Împăratul, sensibil la această glorie revărsată asupra tronului său, îl distinge cu rangul înalt de ὑπέρτιμος, de „Consul al filosofilor" — ὕπατος τῶν φιλοσόφων — căpetenia școlii superioare. Intr'o scrisoare polemică, adresată mai târziu trufașului patriarh Kerularios, Psellos a putut acentua, cu ostentația sa cunoscută, faima universală legată de numele său: „Pe Celți și pe Arabi i-am făcut sclavii noștri. Pentru gloria mea s'au coborît aici oameni din cellalt continent. Nilul udă într'adevăr pământul Egiptenilor, dar sufletul lor îl adapă elocvența mea; și, dacă ai întreba pe Persi, pe Etiopieni, îți vor spune că mă cunosc, că m'au admirat și mă caută. Acum de curând a sosit unul dela hotarele Babylonului, mânat de nestăpânita dorință de a se adăpa la izvoarele cunoștințelor mele". Din toate părțile maestrul e proclamat „lumina înțelepciunii" (λύχνον σοφίας, φωστῆρα προσονομάζει). Dacă patriarhul se poate lăuda cu înțelepciunea mistică, ce ține de sacerdoțiul său, dànsul e însă stăpân pe comoara științii ce vine din arta cuvântului și speculațiune, în care se proclamă tot atât de suveran:

„Și eu am aici un tron înalt, nu mai mic decât al tău, — afirmă, cu o vădită satisfacție, Psellos; și nu vei discuta asupra divinității, nici nu vei expune canoane, nici alta din cele mai sacre nu vei săvîrși, fără a te folosi de elocvența mea... Iar dacă vei pluti în corabia ta ușoară, pe vasta și adânca mare

1. Scris. către Xiphilinos, *ibidem*, V. p. 450.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

a teologiei, îţi voi spune, figurat, că te vei izbi de stânci ivite în calea ta şi vei ancorà la ţărmuri fără liman".[1]

Spiritul polemic al învăţatului îl aduse în curând în conflict cu Xiphilinos, căruia i se părea că prea mult se afundă în filosofia lui Plato. Intr'o scrisoare către dânsul, Psellos se explică. Ἐμὸς ὁ Πλάτων — „al meu e Plato" — repetă, cu insistenţă, prietenului său, tălmăcindu-i adevăratul înţeles în care se adapă din izvoarele marelui filosof. Ţine mult la Plato şi la Chrysippos, dar din dogmele lor a primit pe cele ce vin în sprijinul ideilor creştine, cu care le-a amestecat, aşa cum au făcut şi Grigore Teologul şi Sf. Vasile, „acele mari făclii ale Bisericii".[2]

Aceasta nu era singura luptă literară a lui Psellos. El ducea, în acelaş timp, o polemică vie cu ceata favoriţilor, cari, jigniţi a se vedea aruncaţi pe planul al doilea, îndreptau infame atacuri împotriva învăţaţilor. Şeful pleiadei răspunde prin epigrame muşcătoare şi violente discursuri.

Universitatea făcea prea mult zgomot. Monomachos începu a se nelinişti. După câţiva ani, el recheamă pe profesori de la catedrele lor, şi cursurile ce învioraseră scurtă vreme învăţământul încetează.

Întorşi la Curte, eruditii constatară, cu durere, că o schimbare însemnată se îndeplinise acolo, în acest timp. Partidul linguşitorilor îşi recăpătase influenţa nefastă asupra împăratului. Vistieria imperiului se risipea în cheltuelile încurajate de favoriţi. Lichudes nu putu înfrâna aceste rele porniri[3] şi, în cele din

1. SATHAS vol. V, pp. 508—9.

2. *Ibid.*, vol. V, p. 447.

3. PSELLOS ni-l zugrăveşte ca un om „de caracter liniştit şi statornic". Elogiul funebru, la SATHAS, vol. IV, p. 403.

urmă, el fu silit a-şi părăsi postul, înlocuit printr'un om de nimic.

Psellos a înregistrat cu indignare, în Istoria sa, schimbarea dureroasă, care puse cele mai mari puteri ale Statului în mâinile unor oameni triviali, pecetluiţi de dânsul cu epitetul de Spartacus.[1] Această slăbiciune a împăratului o prinde sciitorul într'o caracteristică figură, când spune că Monomachos, luând sceptrul imperiului, „ca şi cum de pe marea cea largă ar fi acostat la limanurile împărăteşti, a socotit că trebue să se odihnească".[2]

Ioan Mauropus şi Xiphilinos urmează în curând pe Lichudes, căutându-şi amândoi refugiul în viaţa monahală. Cel d'intâi ajunse arhiepiscop de Euchaïta (în Asia); al doilea se retrase într'o mănăstire de pe muntele Olympos, în Bithynia

Retragerea lui Xiphilinos (1054) produse o adâncă mâhnire împăratului, care încearcă a-l întoarce de la hotărîrea sa. El însărcină pe Psellos a-i aduce la îndeplinire dorinţa. Dar acesta, legat, mai d'inainte, prin jurăminte cu prietenul ca să-l întovărăşească în noua sa viaţă, departe de a primi o atare misiune, îşi mărturiseşte împăratului gândul. În Elogiul pronunţat la moartea lui Xiphilinos, el ne-a descris desnădejdea ce a cuprins pe basileus la auzul acestei destăinuiri, după ce pierduse, prin retragerea lui Xiphilinos, „mâna dreaptă a domniei".

Psellos aştepta numai un pretext, pentru a se retrage. Căzând bolnav, câtva timp mai în urmă, el ceru voie să plece la mănăstire. Împăratul întrebuinţă toate mijloacele spre a-l opri: rugăminţi, promisiuni, plân-

1. SATHAS, vol. IV, p. 168.

2. *Ibid.*, p. 188. Cf. p. 135: „După multă furtună, ancorând la ţărmurile liniştite şi în porturile fără zgomot ale domniei, el voia să nu mai pornească iarăşi în larg."

geri, scrisori „scrise mai mult cu lacrimi decât cu cerneală", în sfârşit ameninţări. După o vreme, dorinţa arzătoare a lui Psellos biruì într'însul toate consideraţiunile. Cu puţin înaintea morţii lui Monomachos, învăţatul îşi închină viaţa lui Dumnezeu şi îmbrăcă rasa de călugăr.[1] Lucrul ajunse la urechile împăratului, care se mâniè tare, dar, ne mai având ce face împotriva faptului împlinit, se mulţumi a păstra lângă sine pe Psellos. Acesta nu putu părăsi capitala, decât după moartea lui Monomachos. El se retrase atunci la Olympos, lângă prietenul său.[2]

Impresia pe care i-o făcù muntele, supranumit de Greci „livada cerească" (οὐράνιος λειμών), cu frumuseţile sale de paradis, cu viaţa liniştită a lăcaşurilor, în care gândul se ducea numai către Dumnezeu, a fost din cele mai fermecătoare. Psellos a putut spune, cu entusiasm, că cine ar merge să locuiască între schimnicii de acolo, „ca între îngeri", ar crede că află însăşi „fericirea rezervată celor vrednici".[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar entusiasmul nu ţinù multă vreme. Mai întâi, trupul său plăpând nu se putea deprinde cu rigorile vieţii mănăstireşti. Liniştea monotonă a singurătăţii nu se putea împăca apoi cu vioiciunea spiritului său dialectic. Gusturile sale fine, plăcerea discuţiilor filosofice, care făcuseră farmecul vieţii sale, erau contrariate de grosolănia sihaştrilor inculţi, cari fugeau de zgomot, se închideau în chiliile lor şi, la auzul numelui filosofului adorat de dânsul, îşi făceau cruce, ca la ispita Satanei. Xiphilinos înşelă şi dânsul aşteptările lui Psellos. Acesta îl află mai puţin comunicativ, închis în meditaţiile sale religioase.

Psellos nu-şi dase seama cât de puternice erau

1. Istoria, ap. SATHAS, IV, pp. 204–5.
2. Elogiul lui XIPHILINOS, pp. 440–1.
3. *Ibid.*, pp. 442–4.

legăturile ce uneau sufletul său bogat cu viaţa de strălucire a Bizanţului, de care crezuse că se poate scuti. Acea viaţă agitată, cu societatea rafinată a Curţii, chemau, cu glasuri de Sirene, pe acela care o fermecase atâta prin puterea geniului său. Psellos se convinse în curând că nu era croit pentru „viaţa mai bună" (ἡ κρείττων ζωή). Folosindu-se de chemarea ce-i adresează basilissa Teodora, care, după Monomachos, luase în mânile sale bătrâne frânele imperiului,[1] el se întoarce astfel în lumea pe care o părăsise.

Faptul acesta stârni un adevărat scandal printre schimnicii din Olympos. Un călugăr, cu numele Iacob, îl batjocureşte într'o epigramă în care, comparându-l cu Zeus tunătorul, îi spune că n'a putut suporta nici pentru scurtă vreme Olympul, pentru că n'a aflat acolo zeiţele sale.[2] Psellos îi răspunde printr'o lungă satiră, compusă în forma canonului slujbei (8 cântece). Iniţialele versetelor dedeau acrostihul: „Voi cânta în cadenţă pe beţivul Iacov." E o compoziţie de o neobişnuită violenţă, în care călugărul e zugrăvit ca un butoiu fără fund: setea lui de vin nici Nilul, nici marea n'o pot stinge.[3]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IV.

Teodora, prea bătrână spre a putea face act de energie, domnea numai cu numele. Imperiul era de fapt condus de eunucii atotputernici ce o încunjurau. Aceştia, temându-se de isteţimea lui Psellos, îl ţinură departe de tron, cu toate că basilissa recurgea adesea la sfaturile lui.

În 1056, Teodora îşi dete sfârşitul. Miniştrii, ca să-şi

1. ZOE murise mai înainte.
2. SATHAS, *o. c., V,* p. 177.
3. *Ibid.,* pp. 177—181.

asigure mai departe puterea, îi luară pe patul de moarte consimţimântul pentru proclamarea urmaşului în persoana unui om şters, Mihail Stratioticos. Acesta le jurase ascultare. În curând generalii din Asia se ridicau împotriva puterii civile. Proclamând pe Isaac Comnenul, ei înaintau, în fruntea armatelor, asupra capitalei, tăbărând pe malul Bosforului. In acest moment critic, Stratioticos, la sfatul lui Psellos, se hotărăşte a trata cu rebelul.

Împăratul recurge la talentul lui Psellos, care, însoţit de alţi doi ambasadori, se duce în tabăra răsvrătiţilor. Rebelul îi primi prieteneşte, fără ceremonial, schimbă cu dânşii cîteva politeţe şi-i trimese în corturi. A doua zi însă îi chemă dinaintea sa, în mijlocul unui aparat extraordinar, pentru a da acestor tratative un caracter semnificativ. Resumăm scena, după descrierea impresionantă a solului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Trupele, înarmate cu săbii şi lănci, aşezate în ordine unele lângă altele, în cerc, steteau neclintite, cu ochii ţintă la uşa cortului imperial. Solii sunt aduşi aproape de cort. Comandantul gărzii întră înăuntru, iese, aşteaptă o clipă, fără a spune nimic. De odată perdeaua e trasă la o parte, lăsând să se vadă o privelişte „cu adevărat imperială şi plină de înfiorare". Aclamaţii puternice porniră în rândurile oştirii, nu deodată, ci pe rând, trecând de la o grupă la alta; iar când ele ajunseră la capăt, răsunară încă-odată, ca un tunet, de pretutindeni, înmărmurind pe soli. Împăratul sta pe un tron înalt, cu totul de aur, cu picioarele pe un scăunaş, cu trupul acoperit de o haină sclipitoare. El ţinea capul sus şi pieptul înainte, iar privirea fixă, în meditaţie. Jur împrejurul său un Stat-major de eroi, ofiţeri, sub-ofiţeri; apoi, în cerc, trupele, auxiliarii, Italieni şi Taurosciţi, înfiorători la vedere. Acoperiţi de scuturi, purtând securi ascuţite

pe umeri şi lănci întinse de ambele părţi, formau ca o boltă la mijloc.[1]

La un semn făcut de basileus solii se apropie. Psellos fusese desemnat a vorbi. Emoţia îl făcu să-şi uite adesea ideile, să-şi strice tehnica discursului compus după toate regulele artei. Oratorul, adesea întrerupt, căută să convingă pe Comnen a primi rangul de Caesar şi a participa la domnie. Isaac se declară mulţumit, şi solii se întorc, cu scrisorile sale, la Constantinopole.

Ei vin încă odată, cu răspunsul împăratului. În vremea aceasta, în capitală izbucneşte revoluţia înteţită de patriarh. Stratioticos e silit a depune coroana, şi alţi ambasadori sosesc în tabăra Comnenului, oferindu-i Tronul.

Psellos petrecù atunci o noapte îngrozitoare. Amintindu-şi de vorbele îndrăzneţe ce pronunţase, de ameninţarea trupelor ce-l ascultase, el aştepta, în fiecare clipă, să vadă apărând călăul. Cel mai mic zgomot, în jurul cortului său, îl făcea să îngheţe. Noaptea i se părù un veac. Mirarea lui fù mare când, a doua zi, chemat de împărat, fù consultat de acesta, prieteneşte, cum ar putea mai bine rivaliza cu cei mai buni împăraţi.

Alaiul împărătesc îşi face, triumfal, intrarea în capitală. Psellos fù, în tot timpul, alături de biruitor. Următorul dialog s'a schimbat atunci între dânşii.

— Mi se pare, filosofule, — îi zise împăratul, — că această mare primire e plină de primejdii şi nu ştiu dacă se va sfârşi cu noroc.

Psellos găsea că pune o gravă problemă de filosofie şi începù a disertà asupra ei, „după cele mai înţelepte cărţi", cerând împăratului să-şi încerce vir-

1. Istoria, p. 221—2.

tutea cu dânsul, şi să uite câte i-a spus ca sol. Cu ochii în lacrămi, viteazul Comnen îi replică:

— Dar mi-a plăcut mai mult vorbirea ta aspră de atunci, decât cea care mă aclamă şi linguşeşte acum. Şi voi începe, cum ai spus, de la tine şi te fac cel d'intâi dintre prietenii mei: iată, te numesc president al Senatului!

Psellos a fost un consilier devotat al noului basileus. În termeni deosebit de elogioşi ne-a schiţat domnia de energie a primului Comnen, care, intrând seara în palat, „înainte de a-şi scutura praful din luptă şi de a-şi schimba hainele", se adânci în afacerile militare şi politice, stând la lucru „tot restul zilei şi noaptea toată".

Isaac Comnenul, pe o monetă.
(C. Paparrhegopulos, Ἱστ. τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ed. Carolides, 1925, vol. IV, partea II, p. 9.)

În cursul domniei, Psellos îl felicită regulat pentru biruinţele sale, în scrisori ce ni s'au păstrat. Într'o împrejurare gravă, când Kerularios a fost scos din scaunul patriarhal, el a servit pe împărat, compunând actul de acuzaţie.

Mihail Kerularios a fost un mare ambiţios. Trufia sa a dus la consacrarea definitivă a schismei celor două Biserici (1054). L-am văzut conducând revolta în Constantinopole, în potriva lui Stratioticos şi deschizând lui Isaac Comnenul calea Tronului. Atâtea izbânzi crescură năzuinţele sale de stăpânire. El se credea în Orient un fel de suveran spiritual, ri-

valizând cu împăratul, şi nu se sfiia a încălţa, ca acesta, coturnii de purpură.

Psellos avuse cu dânsul relaţii prieteneşti, pe care le măturiseşte în scrisorile sale. Un conflict se iscase însă între dânşii, determinat de ideile ce-i însufleţeau şi de caracterul lor pasionat. Într'o scrisoare adresată patriarhului şi care nu poate fi decât din vremea acestui conflict,[1] Psellos fixează, cu o fină ironie, deosebirea care-i desparte. Afinităţile sale cu lumea de sus fac din patriarh o adevărată graniţă despărţitoare între firea umană şi cea divină. Zădarnic ar încerca prin urmare cineva să-i semene. „Eu — declară Psellos — mărturisesc că sunt om, animal schimbător şi nestatornic, suflet logic sălăşluit în trup, amestec bizar de nepotriviri strânse la un loc . . . Tu singur dintre toţi eşti imuabil, veşnic acelaş". Ştiinţa sa întreagă şi-a câştigat-o Psellos pe încetul, cu vârsta, cetind cu sârguinţă: lui Kerularios i-a fost inspirată de sus, căci nici cu înţelepţii n'a avut a face, nici în cetirea cărţilor nu s'a cufundat. Mai departe, după ce pune în cumpănă ştiinţa lui Kerularios cu a sa, scoţând în evidenţă necontestata-i superioritate, Psellos formulează neted acusaţiuni faţă de atitudinea aceluia ce deschidea conflictul între sacerdoţiu şi imperiu:

„N'ai venit s'aduci pacea, ci lupta" — îi strigă filosoful; „tu singur dintre toţi înfrunţi cele sacre cu suflet senin şi buze zâmbitoare". Apoi, precisând: „De aceia şi pe împăraţi îi nesocoteşti şi asupra tutulor puterilor te ridici". În sfârşit, firea lui neînfrântă, spiritu-i revoluţionar transpiră din această caracterisare: „Tu, fiind democrat, suporţi cu nerăbdare monarhia; mie însă îmi răsună adesea vechiul

1. Bruno Rhodius, *Beiträge zur Lebensgeschichte und zu den Briefen des Psellos*, Program Plauen 1892, p. 17.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

cuvânt homeric şi apoi aristotelic: „un singur şef să cunoască, un singur rege!“ [1]

Kerularios împinse atitudinea aceasta până la ameninţări în potriva Comnenului. Se spune că adesea repetă, la adresa acestuia, cunoscutul proverb popular:

Εὐ σὲ ἔκτισα, φοῦρνε, ἐὼ ἵνα σὲ χαλάσω.
(Eu te-am zidit, cuptorule, eu am să te dărâm!)

Împăratul nu era om care să îngădue o asemenea purtare. El îndepărtează pe patriarh într'o insulă şi-l trimete apoi în judecata unui sinod, afară din Constantinopole. Psellos compuse actul de acusaţie. Mândria neînduplecată a lui Kerularios se vădi şi în această împrejurare, atât de dramatică pentru dânsul. El păstră o tăcere tragică, în tot timpul procesului. Sinodul, impresionat, nu îndrăzni a-şi publica sentinţa. Moartea îndată a patriarhului aduse o schimbare generală a opiniei în favoarea sa. Împăratul cel d'intâi îl plânse, căindu-se de severitatea cu care îl tratase. Noul patriarh, vestitul Lichudes, institui aniversarea morţii sale, iar Psellos se reabilită, pronunţând, după moartea Comnenului, elogiul funebru al marelui patriarh.[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

După doi ani de domnie, Isaac Comnenul, bolnav şi desgustat de lume, se hotărăşte a se retrage şi alege de urmaş pe Constantin Ducas, păstrându-şi însă atributele imperiale. Simţindu-se în urmă mai bine, părea că stă la cumpănă asupra hotărîrii ce luase, şi Ducas se afla în mare nelinişte şi teamă, neştiind ce să facă. În această situaţie încurcată, recurge la sfatul şi ajutorul lui Psellos, prietenul său de copilărie. Acesta făcù atunci un act de curaj. În vreme ce Comnenul zăcea pe patul său de suferinţă,

1. Scris. 207, la SATHAS, V, pp. 505—513.
2. Tipărit la SATHAS, *o. c.*, IV, pp. 303—387.

dânsul, adunând pe cei mai însemnaţi membri ai Senatului, îl aşează pe Ducas pe tron, îi pune încălţămintea de purpură, îi dă celelalte insemne ale puterii imperiale şi aduce corpurile constituite ale Statului, pentru aclamarea obişnuită. Astfel Ducas fù consacrat basileus. În urma faptului împlinit, Isaac Comnenul se tunde, îmbracă rasa de călugăr şi se retrage la Studion, unde-şi petrece zilele din urmă.

Psellos ajunge acum consilierul intim al lui Constantin X Ducas (1059—1067). El fu, în acelaş timp, educatorul fiului său, Mihail, destinat a-i urma în Scaun. Capitolul istoriei sale, închinat acestei familii, ia, firește, tonul panegiricului, chiar dacă autorul e silit a-i recunoaşte slăbiciunea politică.

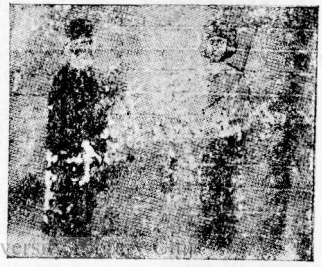

Mihail Psellos şi Mihail Ducas.
Miniatură (Sp. Lambros, Νέος Ἑλληνομνήμων, 12, p. 482).

Constantin X lăsă tronul fiului său, sub tutela împărătesei Eudokia Macrembolitissa, o femeie cultă, care şi-a lăsat numele în literatura bizantină. Pentru a asigura această succesiune, împăratul luase soţiei sale declaraţia scrisă că nu se va recăsători. Situaţia imperiului era atunci desnădăjduită. Turcii selgiucizi înaintau puternic în Asia, şi împărăteasa, cu tot legământul său scris, avù pretextul de a da, prin noua sa căsătorie, un apărător imperiului. Privirile sale se opriră asupra lui Romanos Diogenes. General distins, acesta ridicase steagul revoltei şi, adus la Constantinopole, fusese condamnat. Eudokia îl graţiază şi-i oferă mâna.

Domnia lui Diogenes a fost o îndârjită ofensivă

împotriva duşmanului asiatic. Ostaş viteaz, el bate pe Arabi în Siria, pe Turci în ţinuturile Pontului şi în Cappadocia. În vremea aceasta, la Constantinopole se urzia conspiraţia, care avea să-l zdrobească. Cesarul Ducas, fratele fostului împărat, era instigatorul acestei laşităţi. Psellos nu lipsea dintre conspiratori. Nici odată duplicitatea sa nu s'a manifestat mai desgustător decât faţă de nefericitul erou. După fie care biruinţă, el îi adresează scrisori panegirice; la întoarcerea din prima expediţie îi ţine encomiul solemn, în numele Bizantinilor; regulat îl salută în calea sa către nouă sforţări eroice, aflând nesecate izvoare de elocvenţă a genului în care nimeni nu l-a întrecut. Trebue să cetească cineva textul acestor incomparabile compoziţiuni, pentru a-şi da seama de puterea magică a cuvântului la acest maestru fără exemplu al formei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În primăvara anului 1071, Romanos Diogenes face sforţarea supremă, împotriva Turcilor selgiucizi. Ea sfârşeşte cu desastrul dela Mantzikiert. Trădat de Andronicos Ducas, Diogenes, luptând ca un leu, în primele rânduri, cade rănit în mânile Turcilor.

La Constantinopole, trădătorii proclamă regenţa Eudokiei şi a fiului său Mihail. Dar Alp-Arslan, sultanul, cinstind eroismul captivului, îl pune în libertate. La ştirea aceasta neaşteptată, curtenii cer Eudokiei să declare detronarea viteazului. Ne-învoindu-se la actul de laşitate, ea este îndepărtată într'o mănăstire şi Mihail proclamat împărat. Diogenes încearcă a-şi recăpăta tronul cu armele. Biruit, se predă trădătorului Andronicos, renunţând la coroană. Dar cu toate că acesta îi garantase viaţa, cu toate că trei arhiepiscopi întăriseră cu jurământul lor făgăduinţa, din porunca Cesarului Ducas i se ard ochii, interzicându-se ori-ce îngrijire, după operaţia

săvârşită cu o rară cruzime. Nefericitul îşi dete sufletul, curând după aceia, în braţele Eudokiei, care alergase lângă dânsul, în insula Proti.

Psellos nu lipseşte nici de astădată cu retorica sa. După atrocitatea săvârşită, trimete lui Diogenes o scrisoare de mângâiere, în care nu ştie dacă trebue să-l plângă „ca pe cel mai nefericit om", sau să-l admire „ca pe cel mai slăvit mucenic". Declarând că nu cunoaşte om mai încercat şi mai nevinovat decât dânsul, ţine să-l asigure că toate câte se întâmplă în viaţă le chibzueşte pronia divină, că toate le vede „ochiul cel neadormit", care suferinţelor de aici le păstrează marile răsplătiri viitoare. Filosofând pe tema aceasta, aproape îl fericeşte că, „lipsit de luminile ochilor, s'a învrednicit de lumina veşnică" şi se îndârjeşte a-l mângâia cu abilităţile sale teologice. La urmă, îi jură că noul basileus e cu totul nevinovat de nenorocirea sa, că, îndată ce a aflat-o, a încercat o durere nespusă, a plâns, vărsând „siroaie de lacrimi" şi „s'a rugat să-l înghită pământul". În ceia ce-l priveşte, ar fi voit să scrie această scrisoare „cu sângele sau cu lacrimile sale", dar, nefiind cu putinţă, a scris'o plângând şi gemând că, de şi s'a silit şi a dorit să-l apere, nu i-a putut împiedeca nefericirea.[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar, dacă Psellos a fost străin, ca şi Mihail, de orbirea eroului, săvârşită din porunca Cesarului, nu e mai puţin adevărat că dânsul a conspirat pentru a-i zmulge tronul şi singur o mărturiseşte în Istoria sa. Ce e mai mult, ni s'a păstrat scrisoarea adresată lui Andronicos, fiul Cesarului, în clipa în care trădătorul dela Mantzikiert asedià pe Diogenes, părăsit de ai săi şi de soartă. Şi bucuria sălbatecă a lingu-

1. La SATHAS, V, pp. 315–318.

şitorului, la apropierea căderii împăratului, urările ce face pentru biruinţa finală a conspiratorilor, printre cari avù un rol însemnat, aruncă o stranie lumină asupra caracterului său.

În sfârşit, Mihail VII Ducas, produsul educaţiei lui Psellos, rămase stăpân pe imperiu (1071—1078). Domnia sa a fost una din cele mai lamentabile. Toată învăţătura pedagogului nu izbutise a face dintr'însul mai mult decât un mediocru pedant. Psellos n'avù măcar satisfacţia de a rămânea instrumentul acestei domnii. Eunucul Nikephoritzes, marele Logothet al imperiului, fu omul a-tot-puternic. Rapacitatea sa a stigmatizat pe basileus cu epitetul de *Parapinakes*. Monopolisând grâul de pretutindeni, oamenii săi exploatară populaţia redusă la sapă de lemn, vânzând pe preţuri enorme pânea, cu banita falsă. La fiecare măsură, cumpărătorul era furat cu un sfert (πινάκιον), de unde porecla cu care împăratul trecù la posteritate.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În august 1075, patriarhul Ioan Xiphilinos se stinse din viaţă, şi Psellos îi pronunţă elogiul funebru, din amvonul Sfintei Sofii.

De la această dată, nu-l mai întâlnim în viaţa publică. Sathas presupune că, prevăzând sfârşitul domniei lui Parapinakes, căreia o răscoală militară avea să-i pună capăt, el s'a retras în mănăstire, unde-şi petrecu zilele din urmă. Învăţatul grec se întemeiază pe un pasagiu din Anna Comnena, în care se spune că, pe la sfîrşitul domniei lui Parapinakes, Psellos, retrăgându-se din Bizanţ, fu înlocuit în postul de profesor de filosofie de Ioan Italos.[1] În realitate însă el a fost în fruntea afacerilor politice şi la

1. Introducere la vol. IV, p. CVII.

începutul domniei lui Botaneiates, murind în cel dintâi an al acestei domnii (1078). Ne-o spune Attaliates, panegiristul împăratului Botaneiates şi martor ocular al întâmplărilor domniei lui.[1]

Aceasta e, în liniile sale mari, viaţa omului extraordinar, care a stăpânit epoca sa.

Ca învăţat, el a exercitat o adevărată suveranitate intelectuală asupra contemporanilor şi a fost întotdeauna imitat de urmaşi. Ca om, a realisat tipul desgustător al omului de Curte, gata la transacţiile cele mai imorale; a avut în vinele sale, după expresia potrivită a unui istoric,[2] sânge elenic păgân. De aceia, când s'a căutat o caracterisare a vieţii bizantine în ce are ea mai respingător, nu s'a aflat personalitate care s'o întrupeze mai bine decât dânsul: şi osânda posterităţii a căzut greu asupra reputaţiei sale mari.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

1. Pp. 296, 20—297.
2. Carl Neumann. *o. c.*, p. 86.

VIII.

UN DUCE BIZANTIN DE DOROSTOLON (SILISTRA):

KATAKALON KEKAUMENOS

Veacul al XI-lea a fost pentru Bizanţ o epocă de mare criză politică. Războaiele sângeroase, purtate în Balcani de Basilios al II-lea, pentru nimicirea stăpânirii bulgare, ocupaseră primele două decenii ale acestui veac. Îndată după moartea Bulgaroctonului, nouă primejdii mari se abat asupra imperiului. Luptele se reiau, cu înverşunare, la toate frontierele. În Italia meridională Arabii, la Dunăre Pecenegii şi apoi Cumanii, în Asia Turcii selgiucizi dau asalt hotarelor.

În toată această lungă perioadă de criză, până la dinastia Comnenilor, împăraţii, cu foarte puţine excepţii, au fost dintre cei mai slabi. Imperiul s'a păstrat mulţumită numai bravilor săi generali. Niciodată, poate, el n'a numărat în fruntea oştilor sale atâţia şefi iluştri, prin talentul şi curajul lor.

Katakalon Kekaumenos a fost dintre cei dintâi, representant tipic al acestor viteji, cari ştiau să-şi

risce viaţa pentru siguranţa imperiului. Istoriografia epocii e plină de ecoul faptelor sale mari. Ele cad în a doua treime a veacului al XI-lea.

Asupra familiei sale, datele pe care le avem sunt puţine. Ceia ce ştim sigur, e că se trăgea din Koloneia, puternica cetate din părţile muntoase ale Armeniei. Ne-o spune Psellos, un contemporan perfect informat. Originea sa armeană e, de altfel, afară de îndoială. El era o rudă a scriitorului Kekaumenos, care compuse, în veacul al XI-lea, vestita sa lucrare *Strategikon,* foarte însemnată pentru noi, prin ştirile numeroase ce ne dă asupra Românilor din Balcani. Familia acestui scriitor a jucat un rol însemnat în Thesalia, şi se înrudea de aproape cu influenta familie românească Niculiţă, din acele părţi.

I.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Katakalon e amintit întâia oară, în serviciul imperiului, în anul 1038. În acest an, Bizantinii, folosindu-se de disensiunile Arabilor din Sicilia, trimet acolo o puternică oaste, spre a supune insula. In fruntea acestei oşti se afla Maniakes, cel dintâi luptător al epocii, iar printre şefii de sub comanda sa Katakalon Kekaumenos, învestit cu rangul însemnat de *protospatharios* şi având conducerea trupelor „themei" Armeniakòn. El era prin urmare comandantul acestei însemnate provincii asiatice.

Armatele bizantine obţin mari izbânzi, încununate prin strălucita biruinţă de la Traïna, unde amintirea lui Maniakes trăieşte până azi în numele unei fortăreţe. Dar peste doi ani, prin intrigile Curţii, Maniakes e rechemat la Constantinopole şi aruncat la închisoare. Arabii recâştigă îndată toate poziţiile pierdute. Singură Messina resistă, apărată eroic de Ka-

takalon Kekaumenos. Închis în cetate, cu o armată redusă — Cedrenus o socoteşte la 300 de călăreţi şi 500 de pedeştri, — timp de trei zile nu lasă pe nimeni să iasă dintr'însa, făcând pe Arabi să creadă în descurajarea sa. Duşmanii se cufundă în petreceri, siguri de capitulare. În ziua a patra, viteazul aprinde curajul trupelor sale, pune să se oficieze serviciul divin şi, pe la ora prânzului, năvăleşte pe porţi asupra Arabilor în desordine, măcelărindu-i. Şeful insulei cade ucis în cortul său, şi mulţime de duşmani „umplu cu cadavrele lor câmpia şi văile apropiate şi fluviile, în cât prea puţini scăpară din atâtea mii, fugind la Panormon.[1] Lagărul duşman cade în mânile Bizantinilor, cu o pradă imensă.

La începutul anului 1042, Kekaumenos se întorcea la Constantinopole, spre a aduce vestea marii sale biruinţe. El sosea într'un moment critic. Mihail V Kalaphates, ridicat la tron de împărăteasa Zoe, care-l înfiase, crezându-se destul de popular pentru a scutura o tutelă supărătoare, zmulge pe basilissa din palat şi o surghiuneşte in insulele Prinţilor. Purtarea ingrată a parvenitului stârneşte furia populaţiei. În imperiul deselor usurpaţiuni, principiul legitimităţii dinastice fusese implântat de gloria casei macedonene. O revoluţie crâncenă se deslănţue atunci pe uliţele capitalei, în potriva tiranului. Kekaumenos luă parte, în Aprilie, la apărarea îndărătnică a palatului imperial, atacat de furia mulţimei. Dar nu putu ajuta nimic, şi Kalaphates îşi pierdu vederea şi tronul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Curând după căderea acestuia, Katakalon Kekaumenos, înălţat la rangul de *Vestes*,[2] era trimes

1. *Cedrenus*, ed. Bonn, II 525.
2. Demnitar care avea grija garderobei împăratului.

comandant în ducatul de la gurile Dunării, ce corespundea Dobrogei noastre de azi.

Am expus altădată[1] împrejurările care au dus, după zdrobirea ţaratului bulgar al lui Samuel (1018), la organizarea definitivă a acestui ducat de frontieră bizantin, cu reşedinţa la Dristra sau Dorostolon (Silistra de azi).

Primul ţarat bulgar, ridicat la atâta putere de Simeon, fusese nimicit, sub urmaşul acestuia, de Ruşii lui Sviatoslav, aduşi în acest scop de la Kiev de Nikephoros Phokas. În câteva zile numai, Statul bulgar se prăbuşise sub loviturile năprasnicilor barbari ai Nordului. Dar Sviatoslav, atras de poziţia locurilor şi de bogăţia lor, nu mai vroi să plece. Toate silinţele împăratului de a-l convinge să părăsească ţinutul, primindu-şi plata pentru serviciul făcut, rămaseră zădarnice. Un război crâncen avea să decidă între dânşii. Marea faptă de arme a împăratului Tzimiskes a fost zdrobirea acestor barbari (1072). Stăpân pe situaţie, Tzimiskes a anexat la imperiu întregul ţinut, prefăcând Bulgaria în provincie. Garnizoanele bizantine ocupară atunci cetăţile de la Dunăre.

Încercarea de a reface Statul bulgar, pornită din Apusul peninsulei, s'a frânt de resistenţa îndârjită a lui Basilios II. Treizeci de ani de războaie sângeroase au aruncat la pământ noul ţarat al lui Samuel. În timpul acestor îndelungate războaie, Silistra n'a fost smulsă din stăpânirea Bizanţului. La 1016, strategul acestei cetăţi, Tzitzikios, fiul lui Theudat din Iberia, dedea de ştire împăratului despre ridicarea,

1. *Les premiers temoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube,* in Byzantinisch-Neugr. Jahrbüchern, III (1922) 3-4; *Changements politiques dans les Balkans* etc., Ac. Rom., „Bulletin de la section historique" X, 1923.

în aceste părţi, a unei mari oşti bulgare, cu ajutorul Pecenegilor. Deşi luptele grele cu Bulgarii s'au întins şi peste Balcani, către Dunăre, un atac la Silistra nu se menţionează nici odată. Prin urmare, de la alungarea Ruşilor, din 1072, aici a stat neîntrerupt comandantul militar bizantin. În părţile de Apus ale peninsulei, Basilios a pus, la capătul campaniei sale glorioase, autoritatea militară a unui duce, cu reşedinţa la Scoplje (Usküb). Astfel, la moartea Bulgaroctonului (1025), ţinutul Bulgariei danubiene era un teritoriu bizantin, iar cel al Bulgariei lui Samuel, către Apus, se afla sub comanda unui şef militar, cu titlul de „duce al Bulgariei" şi cu reşedinţa la Scoplje.

Îndată după nimicirea totală a stăpânirii bulgare, atacurile Pecenegilor la Dunăre se înteţesc. Locul trecerii lor obişnuite era prin ţinutul păzit de Silistra (Dristra, Dorostolon). Apărarea Dunării a fost în totdeauna pentru Bizantini de un interes capital. De la Iustinian încoace, veac de veac imperiul s'a silit a asigura această apărare. Spre a se opune o barieră barbarilor de dincolo de Dunăre, s'a creiat aici, cu reşedinţa la Dristra, un ducat de frontieră. Începuturile sale se urcă, după cum am spus, la cucerirea lui Tzimiskes. Întitulat „Duce (sau comandant) al oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre (Istros)" — δοὺξ (κατεπάνω s. ἄρχων) τῶν παριστρίων πόλεων καὶ χωρίων — şeful acestui ţinut e numit, mai scurt, *Duce de Paristrion* sau *Paradùnavon* (Paradanubion). Am dovedit că ducatul îşi avea reşedinţa la Silistra, cea mai tare cetate pe linia Dunării. Existenţa lui e documentată pe la 1030. Un sigiliu de plumb ne dă numele unui „catepano" de Paristrion: *Simeon „Vestes"*, demnitar cunoscut pe timpul domniei lui Romanos III Argyros (1028—1034). Am putut stabili,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

în acelaş timp, o serie de şapte duci de Paristrion, între anii 1030 şi 1091—2.

Năvălirile tot mai impetuoase ale barbarilor stepei — Pecenegi şi Cumani — în imperiu sunt întâmpinate energic de Comneni. Puternice oşti vin adesea la Dunăre şi resping pe năvălitori peste fluviu. Nici odată ei nu izbutesc a se aşeza în Paristrion. Imperiul îngăduie odată unora, după vechiul său obiceiu, un lagăr, în părţile Nicopolei de azi; îi aşează însă ca auxiliari, pentru contingentele militare, ce se obligau a da, la nevoie, dar nu ca stăpâni. Dacă prin urmare cronicile bizantine, în genere atât de seci, nu mai amintesc, în veacul al XII-lea, sub Ioan şi Manuel Comnenul, de ducele de Silistra, ele nu ne certifică însă nici pierderea acestei puternice fortăreţe în mânile barbarilor. Trebue deci să admitem că ducatul bizantin de Silistra s'a păstrat până la ridicarea noului Stat al Asanizilor, către sfârşitul veacului al XII-lea. Cu douăzeci de ani mai înainte, Manuel putea ridica din aceste părţi „mare mulţime de Vlahi", pentru luptele sale cu Ungurii.[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În ducatul acesta, bântuit tot mai mult de cetele nomazilor turanici de la Nord, fu trimes, la începutul domniei lui Monomachos, Katakalon Kekaumenos.

Istoricul bizantin Attaliates, un contemporan bine informat, descriind, câteva decenii mai târziu, situaţia acestui ţinut, ne spune că pe ţărmul drept al Dunării se aflau multe şi mari oraşe, cu o populaţie numeroasă, amestecată, vorbind toate limbile şi întreţinând o armată însemnată. Locuitorii din stânga flu-

1. Cf. comunicarea noastră la congresul internaţional din Belgrad: *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în care această dominaţie e documentată pentru tot veacul XII. (Comunicarea va apărea în publicaţiile Academiei Române, 1927).

viului veneau aici adesea, aducând moravurile lor.[1] Constatăm prin urmare aspectul caracteristic oraşelor de frontieră, unde neamurile se amestecă. În zile liniştite, la adăpostul autorităţii imperiului, relaţiile populaţiei de pe ambele maluri ale fluviului erau obişnuite, şi oameni de dincolo de Dunăre, băstinaşi şi barbari trecători, puteau cunoaşte bine, cum vom vedea îndată, pe şeful bizantin, care garanta ordinea.

Kekaumenos e amintit în Paristrion la 1043, cu prilejul unei expediţii a Ruşilor la Constantinopole. Cu poporul acesta Bizanţul se găsea de mult în relaţii prieteneşti. Sora lui Basilios II fusese trimisă de soţie lui Vladimir, care primise, cu acest prilej, creştinismul. Negutătorii ruşi veneau acum obişnuit la Bizanţ, unde-şi aveau cartierul lor, afară din oraş, la Sf. Mamàs, pe ţărmul din fundul Cornului-de-Aur. În a. 1043, un conflict se ivise între aceşti negutători şi populaţie, şi unul dintr'înşii fusese omorît. Refuzând satisfacţia cerută, împăratul şi-atrase răzbunarea marelui-prinţ Iaroslav. Fiul acestuia, Vladimir, conduse atunci o flotă către Constantinopole. Neîndrăznind a se avânta în strâmtoare, Ruşii se opresc la intrarea Bosforului, unde, atacaţi de flota bizantină, pierd multe din corăbiile lor. Întorcându-se în patrie, rămăşiţele acestei oşti trebuiră să apuce în parte drumul pe uscat, ne mai având corăbii destule. Când ajunseră lângă Varna, cetele ruseşti fură nimicite de Kekaumenos, „comandantul oraşelor şi ţinuturilor dunărene": 800 de prinşi fură trimişi la Constantinopole.

Cronica din care luăm această ştire ne spune că şi mai înainte, când s'au ridicat din ţinuturile lor Ruşii, pentru a se îndrepta spre capitala imperiului,

1. Ed. Bonn, 204, 16 urm.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

oprindu-se în locurile unde comandà Kekaumenos, ca să-şi strângă nutreţ, au fost loviţi energic de aceasta şi siliţi a fugi, pe corabii, înapoi către ţara lor.[1]

II.

Viteazul nu rămase mult în locurile noastre. După un an, era strămutat la capătul de Răsărit al imperiului, aproape de Caucas, unde lupte grele se dedeau cu Emirul de Tovin. Oştile bizantine, rău conduse, fuseseră nimicite. Kekaumenos, trimes acolo ca „duce al Iberiei", repară situaţia. Dar liniştea nu era asigurată în acele ţinuturi expuse. Din adâncurile Asiei, o nouă primejdie se revărsa asupra imperiului. Turcii selgiucizi deschideau acum campaniile lor crunte, ce vor pustii atâta provinciile asiatice. Hassan, trimes de Togrul-beg în ţinuturile Armeniei bizantine, le preface în ruine. Comandantul din Vaspuracan, Aaron, fiul celui din urmă suveran bulgar răpus în luptele cu Basilios II, neputând resista, cere în grabă ajutorul colegului său de la Ani. Kekaumenos aleargă, oştile imperiale întrunite zdrobesc pe năvălitori. Hassan e ucis în încăierare.

Această mare izbândă fu opera priceperii militare a lui Kekaumenos. Adunându-şi trupele „mai iute de cât gândul", — ne spune Cedrenus, — el îşi făcu joncţiunea cu oastea lui Aaron. Un consiliu de război se ţinu îndată. Se discuta dacă e mai bine să se atace noaptea, ori în luptă deschisă. Katakalon respinse ambele păreri. El socotea că duşmanul trebue atacat într'altfel. Sfătui anume să se părăsească numai decât lagărul, aşa cum se afla, cu corturi, animale şi bagaje, şi să se organiseze pânda, în

1. *Cedrenus*, II, 555, 6 urm.

locurile cele mai potrivite. Turcii, venind şi aflând lagărul pustiu, se vor deda la jaf, şi atunci va fi momentul ca Bizantinii să iasă din ascunzătorile lor şi să năvălească asupră-le. Kekaumenos nu s'a înşelat în planurile sale. Sosind în apropierea lagărului bizantin şi nevăzând nici o pază şi nici un glas de om auzind, Hassan crezu că Bizantinii luaseră fuga. El dete poruncă să se sfarâme lagărul din mai multe părţi şi să se adune prada. Trupele imperiale ies atunci, în căderea serii, din ascunzişurile lor, se aruncă viguros asupra Turcilor surprinşi în desordine şi-i nimiceşte. A fost una din acele stratageme, pe care adesea le prescriu tratatele de tactică ale Bizantinilor.

Această mare înfrângere stârni furia lui Togrul. El trimise îndată asupra biruitorilor pe Ibrahim Inal, cu puternice oşti. Cei doi şefi bizantini se unesc din nou în faţa duşmanului. Kekaumenos fu de părere să se dea lupta afară din hotare, unde Turcii, obosiţi de drum şi neavând toţi cai, nu i-ar putea urma de cât anevoie. Dar Aaron n'avu curajul a înfrunta primejdia. El pretinse să se întărească îndată oraşele şi cetăţile, să se închidă totul într'însele şi să se dea iute de ştire împăratului, ne-vrând să-şi asume răspunderea unei lupte cu un inamic atât de numeros. Părerea sa birui. Oştile bizantine se retrag atunci în Georgia, al cărei dinast, Liparit, primea ordin a le sta în ajutor. Ibrahim pustii groaznic ţinuturile armene, luând cu asalt, după o înviersunată luptă de şase zile, cetatea Arzen, metropola Armeniei-de-sus. Zădarnic insistase bravul Katakalon ca armatele să alerge în ajutorul asediaţilor şi să nu piardă un moment atât de prielnic pentru a da lupta. Aaron se arătă lipsit de curaj.

În Septembre 1048, avu în sfârşit loc lupta, la

picioarele cetăţii Gabudrù. Ea începu către seară. Katakalon avea în faţă pe Ibrahim, la una din aripi; Aaron se afla la cealaltă. Amândoi ies biruitori, urmărind pe duşman „până la cântatul cocoşilor". Din nefericire, Liparit, care comanda centrul, fu învins, căzând prizonier.[1] Biruinţa rămânea astfel nedecisă.

III.

Teatrul războiului se strămută imediat la Dunăre. Unul din şefii Pecenegilor, Kegen, se ridicase în potriva căpeteniei lor Tyrak, trecuse, cu bandele sale — vre-o douăzeci de mii — Dunărea, pe la Silistra, cerând adăpost la Bizantini. Incidentul acesta deslănţui un aprig război cu barbarii.

Trecând Dunărea îngheţată, în iarna anului 1048, Pecenegii se revarsă asupra regiunii Balcanilor. Învinşi, într'o primă ciocnire cu puternicele oşti bizantine, mai mulţi din şefii lor cad prinşi, împreună cu Tyrak. Ei sunt trimeşi la Constantinopole, iar masa bandelor capturate e colonisată în regiunile de la Niş şi Sardica (Sofia). Dar cetele prădalnice se refac, răspândind groaza până dincolo de Balcani. Mai multe oşti, trimise asupra lor, sunt învinse. În cele din urmă, împăratul Monomachos face o mare sforţare. El scoate din captivitate pe Tyrak cu ai săi, le ia jurământ de credinţă şi-i trimite, copleşiţi de daruri, să potolească pe barbari. În acelaş timp, rechemând din Orient trupele, întocmeşte o oaste puternică, punând în fruntea ei pe eunucul Nikephoros. El îi asocia colaboratori dintre cei mai încercaţi: Kekaumenos, înălţat acum la ran-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. *Ibidem*, II., 579—80.

gul de duce al forţelor din Orient, vestitul Hervé, şeful auxiliarilor normanzi.

Tyrak se unise cu bandele neamului său. În primăvara anului 1050, oastea bizantină pornea asupra duşmanului. În acţiunea ce urmează, Kekaumenos se distinge, ca în totdeauna, prin sfaturile sale tactice bune şi prin energia sa de luptător. Străbătând Balcanii, prin cunoscuta trecătoare *Siderà* (Poarta-de-Fier), oastea se aşează în lagăr lângă cele „O sută de movile", în părţile de jos ale Dobrogii. Cu experienţa-i încercată, Kekaumenos dete un sfat aprobat de întreaga armată. El ceru ca trupele să se arunce îndată asupra Pecenegilor răsleţiţi, pentru a nu le da timp să se unească la olaltă. Din nefericire, sfatul său prudent nu fu ascultat de comandantul suprem. Nikephoros, care adusese cu sine funii şi curele, ca să lege pe duşmani, îi strigă batjocoritor: „Încetează, generale, şi nu porunci alături de mine, cât timp am comanda. Nu trebue să atacăm pe Pecenegi împrăştiaţi, pentru ca, speriaţi, să se afunde în păduri. Eu n'am cu mine, amice, câini de vânătoare cari, mirosindu-le urma, să-i scoată din ascunzători!" [1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Avangardele Pecenegilor ajung aproape de lagărul bizantin, unde-şi pun tabăra, dând de veste celor din urmă să vină cât mai grabnic. A doua zi, barbarii erau strânşi toţi, şi cele două oşti au trebuit să-şi întocmească ordinea de bătaie. Încăierarea a fost aprigă. Bizantinii au luat fuga, şefii căutând cei dintâi scăparea. Singur Kekaumenos rămâne pe loc, încunjurat de credincioşii săi şi de câteva rude. Ei luptă eroic, căzând până la unul. După încetarea vălmăşagului, Pecenegii, stăpâni pe situaţie, începură

1. *Ibidem,* 598, 16 urm.

a strânge prada. Unul dintr'înşii, al cărui nume, *Galinos,* a fost reţinut de cronicar, întorcând un muribund cu faţa în sus, spre a-l spolia, recunoscu într'însul pe şeful bizantin. El îl cunoscuse de pe vremea când comandà aici, în cetăţile dunărene, „unde cele două neamuri se amestecau". Mărturie preţioasă, care ne arată, cum am văzut-o şi la Attaliates, legătura populaţiei de pe ambele maluri ale Dunării, protecţia pe care imperiul o întindea din Paristrion până dincolo de fluviu. Şi numele acesta de Galinos, desfigurat în limba cronicarului bizantin, cel de *Kulinos* (Culin) mai cu seamă, pe care l dă un manuscris,[1] n'au nimic turanic. Ele asc nd un nume de al locuitorilor băstinaşi, pe care tot mai mult îi desluşim în laconicele ştiri ale izvoarelor acestui veac. Băstinaşii aceştia puteau fi târîţi în navălirile de pradă ale Pecenegilor, cum au fost, mai târziu, târâţi de Cumani.

Eroul zăcea amuţit, după ce pierduse mult sânge, izbit de lovituri mortale. Avea o rană la craniu, din creştet până la sprâncene (el îşi pierduse, în încleştarea grozavă, coiful), alta la gât, de la rădăcina limbei până în gură. Barbarul îl ridică de jos, încă răsuflând, îl aşează pe calul său şi-l duce în cort, unde, prin îngrijirile lui, îl scăpă de la o moarte sigură. Când pacea s'a încheiat, peste doi ani, generalul s'a putut întoarce la Constantinopole, dacă nu va fi fost liberat chiar mai înainte.

IV.

Kekaumenos e înălţat apoi la rangul de *magister,* unul din cele dintâi ale ierarhiei civile a Bizanţului,

1. V. CEDRENUS, II 599, aparatul critic.

şi trimes ca duce la Antiochia, în Siria. Primejdia arabă cerea acolo un comandant destoinic.

Această nouă distincţie n'a putut-o primi de cât dela Monomachos. El îi adusese atâtea mari servicii, şi împăratul n'a avut nici odată aversiune faţă de acest şef ilustru. Dar sub incapabilul Stratioticos (1056—1057), instrument docil în mânile favoriţilor Curţii, Kekaumenos e înlăturat de la comanda sa, ca şi alţi generali de seamă, înlocuiţi cu creaturile noului regim.

Nemulţumiţi, şefii militari se hotărăsc la un demers energic pe lângă suveran. În anul 1057, cu prilejul sărbătorii Paştilor, când împăratul obişnuia a împărţi demnitarilor gratificaţii, cei mai buni generali ai imperiului, din cele mai depărtate „theme" ale Asiei, se strâng la Constantinopole. În fruntea lor erau Katakalon Kekaumenos şi Isaac Comnenul. Cedrenus ne-a înregistrat scena întrevederii lor cu Stratioticos. Împăratul află pentru dânşii cuvinte din cele mai măgulitoare, numindu-i bravi şi buni, „mai ales pe Kekaumenos, ca unul care nu prin numele familiei, nici prin favoarea cuiva se ridicase la demnitatea pe care o avea, ci prin propriile sale fapte strălucite".[1] Dar, adresându-le aceste elogii, suveranul nu răspunse cererilor formulate de generali. Aceştia pretindeau, pentru meritele lor, rangul înalt de *proedros* (president). O nouă încercare, făcută prin mijlocirea unui favorit al Curţii, rămase infructuoasă. Generalii se leagă atunci prin jurământ a răsturna regimul de favoritism. Ei se sfătuesc asupra celui, pe care lovitura militară trebuia să-l impună basileus, şi privirile unanime se îndreptară asupra lui Kekaumenos, „superior celorlalţi prin vîrstă, prin bărbăţie

1. *Ibidem*, 615, 17 urm.

şi experienţă". Viteazul nu hrănea însă această ambiţie. El îşi dedea, poate, seama că originea sa modestă putea fi o piedecă la această mărire, în mijlocul atâtor familii aristocratice, cu vechi şi glorioase tradiţii. La această propunere, el se ridică deci între colegii săi, le taie scurt vorba şi desemnează de împărat pe Isaac Comnenul, a cărui familie, bogată şi puternică, stetea în serviciul imperiului de două generaţii. Kekaumenos îi determină pe toţi a-l recunoaşte, şi generalii se retrag apoi în provinciile lor. Un incident, provocat de generalul Bryennios, câştigat pentru causa lor, grăbeşte executarea proiectului. În mijlocul oştilor, şefii militari aclamă de basileus pe Isaac, la Kastamon, în domeniile sale (Paphlagonia), în ziua de 8 Iunie 1057. Armatele rebelilor se ciocnesc cu trupele trimise asupra lor, şi atacul temerar al lui Kekaumenos decide soarta bătăliei, aproape pierdute, la Hades, în faţa Niceei. Drumul rămânea acum deschis spre Constantinopole. Revoluţia sileşte în curând pe Stratioticos a abdica.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Înălţat la rangul de *curopalates* (mare-şambelan al Palatului), Kekaumenos intra cel d'întâi în capitală, la 31 August, pentru a pune stăpânire pe palat. A doua zi, Isaac îşi făcea intrarea triumfală, încoronându-se, la S-ta Sofia, împărat.

După domnia, de tot scurtă, a Comnenului (1057—1059), eroul nostru nu se mai întâlneşte în viaţa publică a Bizanţului.

Numele său apare însă, după treizeci şi cinci de ani, într'un episod al domniei lui Alexios I Comnenul. Un Katakalon Kekaumenos a fost atunci implicat într'o conjuraţie în potriva împăratului, împreună cu alţi doi mari generali, dintre cari unul era însuşi cumnatul lui Alexios. Această perfectă coincidenţă a

numelui e, de sigur, bizară. Katakalon ar fi fost atunci un bătrân trecut de optzeci de ani, ceia ce n'ar fi inadmisibil. Ana Comnena, care ne dă numele, nu adăugă, din nefericire, nici o altă indicaţie, care să ne facă a-l identifica în mod sigur. Aceiaşi tăcere a izvoarelor, constatată cu privire la genealogia şi începuturile carierii ilustrului general, — o veche cunoştinţă a ţinuturilor noastre dunărene, — învăluie în mister şi sfârşitul ei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MANUEL I COMNENUL

(1143–1180)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dinastia Comnenilor se ridicase pe tron în cele mai grele împrejurări pentru imperiu.

În Europa, Ungaria se închiegase acum ca stat şi năzuia stăruitor a-şi întinde dominaţia în Balcani şi la Adriatica. Popoarele slave din peninsula balcanică se constituiseră şi ele în state, ameninţând stăpânirea Bizanţului în acele părţi. Normanzii Italiei sudice, tinzând la heghemonia Mediteranei, se aruncau înverşunat asupra imperiului bizantin, iar imperiul germanic era acum o forţă în Apus, unde se lovea necontenit de interesele politicii la care Bizanţul nu înţelegea să renunţe. De acolo, din Apus, o nouă primejdie se ridica, în sfârşit, cu expediţiile cruciate, în faţa imperiului de Răsărit.

În Asia, state latine răsar pe urmele acestor expediţii, în ţinuturi care fuseseră mai înainte bizantine. Un conflict era prin urmare inevitabil între aceşti noui stăpâni şi imperiu. Turcii selgiucizi se aşezaseră

definitiv la Iconium, şi ei tulburau fără încetare posesiunile mereu îngustate ce mai păstra Bizanţul în Asia-Mică.

În mijlocul acestor grele împrejurări, cei d'întâi trei Comneni ştiură să apere imperiul de ruină, asigurându-i o situaţie încă predominantă asupra lumii.

Alexios I (1081—1118), întemeietorul dinastiei, cu strălucitele sale însuşiri de general, ţinu energic în frâu pe duşmani, la toate hotarele.

Fiul şi urmaşul său, Ioan (1118—1143), de o severitate de moravuri ce i-a atras epitetul de Kaloioannes (Ioan cel Bun), viteaz şi iubitor de glorie, s'a ostenit a restaura imperiul în vechile sale hotare, a zmulge din mânile numeroşilor duşmani ţinuturile pierdute ale Asiei. Pentru a atinge acest mare scop, Ioan Comnenul şi-a trăit mai toată viaţa în lagăr.

Continuând această politică a tatălui, Manuel, al treilea şi cel mai strălucit dintre Comneni, a făcut dintr'ânsa visul unei ambiţii mai presus de puterile imperiului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Manuel era numai de 20 de ani când a ocupat tronul. Tatăl său îl alesese de moştenitor al Coroanei, cu toate că urmaşul de drept trebuia să fie Isaac, fiul cel mai mare. Acesta se găsia la Constantinopole, în momentul morţii împăratului; Manuel însă, ca şi altă dată, îl însoţise şi în cea din urmă expediţie a sa, în Siria. Când Ioan îşi simţi sfârşitul aproape, în urma unei răni căpătate la o vânătoare, în munţii Ciliciei, el adună, în jurul patului său, un consiliu, pentru a hotărî asupra succesiunii. Trecând peste drepturile moştenitorului legal, împăratul se pronunţă în favoarea lui Manuel, socotindu-l „mai bun pentru conducerea imperiului".

Spre a determina adunarea, el nu uita a chema în amintirea celor de față faptele de arme îndrăzneţe ale tânărului, în luptele recente cu Turcii. Consiliul primi hotărârea împăratului, care se întoarse apoi către fiul său, cu sfaturi înţelepte, îi puse pe cap diadema imperială şi-l îmbrăcă cu hlamida de purpură. Legiunile fură îndată adunate şi-l aclamară pe Manuel împărat.

Când îşi făcu intrarea, câtva timp în urmă, în Capitală, fu primit cu bucurie de locuitori „nu numai pentru că lua asupră-şi domnia părintească", afirmă Akominatos, istoricul acestei epoci, „dar şi pentru că era simpatic tuturor, căci, tânăr de tot, el avea înţelepciunea celor îmbătrâniţi în afaceri şi era viteaz şi plin de curaj, neînfricoşat în primejdii şi mărinimos şi iute la lupte".[1] Figura sa respira graţia, adaugă acelaş istoric, iar în privirea-i surâzătoare era ceva seducător. Înalt de statură, de şi cam ţeapăn, era negricios la faţă.[2]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Manuel a fost între Comneni personalitatea cea mai strălucită. În caracterul său e o pronunţată trăsătură de occidental. El realisează la Bizanţ idealul cavalerului perfect, pe care-l cunoscù din contactul cu Latinii cruciaţi. Manuel face impresia unui erou al romanelor cavalereşti. Războiul e pentru dânsul un prilej de aventuri; îi place a rătăci departe de oştire, în căutarea loviturilor îndrăzneţe, a se avânta eroic unde primejdia era mai mare, expunându-şi viaţa, cu o imprudenţă care a impresionat pe contemporani.

Odată, în luptă cu Sârbii ajutaţi de Unguri, la Dunăre, împăratul se loveşte cu şeful lor, Bakchinos, „de o statură eroică". Izbit în cască, Manuel îi stră-

1. Ed. Bonn., 68, 20 şi urm.
2. *Ibid.*, 69, 8.

punge mâna cu sabia şi-l face prisonier. Urmărindu-i dincolo de Sava, unul dintre Unguri, un uriaş, se repede cu furie asupra împăratului. Acesta, cu o lovitură de sabie între ochi, îl ucide.

Altă dată, urmărind dincolo de Dunăre pe Cumani, cari prădaseră în imperiu, dete, în părţile noastre, în

Manuel I Comnenul.
Miniatură, Ms. S. 5. 5. Biblioteca Estense (Modena).

Teleorman, o luptă crâncenă cu dânşii, distingându-se între toţi luptătorii. „Repezindu-se cu lancea", ne spune Kinnamos, „el stărâmă rândurile duşmanilor", omorând o mulţime, nu numai câte unul, ci şi câte doi, şi hotărăşte astfel biruinţa.[1]

În Asia, în luptele cu Turcii, aceleaşi lovituri temerare. Într'o pândă, însoţit numai de doi credincioşi,

1. Ed. Bonn., 95, 9.

împăratul pune pe fugă optsprezece călăreți turci și, când dușmanii se strâng apoi în număr covârșitor și-l încunjură de toate părțile, el își deschide drum prin mijlocul lor și scapă neatins. Înainte de a ajunge la tron, însoțind pe tatăl său în războiu, tânăr de 18 ani, uimise prin curajul său nebun în lupta dela Neo-Cesareia, în care hotărăște biruința.

Aceiași pornire de cavaler îl făcea să se coboare, la Antiochia, în arenă, încunjurat de o strălucită suită, pentru a se măsura cu Latinii într'una din acele lupte cavalerești la modă în societatea acestora. Cronicarii bizantini au înregistrat lovitura măiastră a lui Manuel, care a doborât atunci de pe caii lor doi cavaleri occidentali, dintr'o singură lovitură.

În admirația sa pentru cavalerismul pe care cu atâta succes îl imita, Manuel, vroind să înarmeze mai bine pe ostași, le dete armele obișnuite în Apus, învățându-i a se acoperi cu scuturile lungi, a agita lăncile și a se folosi cu dibăcie de cal. Trupele fură pregătite pentru războiu prin exerciții, la care însuși lua parte, mânuind lancea, care, prin mărimea ei, „nu putea fi comparată cu nici una". Când Raimund, prințul Antiochiei, un adevărat Hercule, veni la Constantinopole, rămase uimit de greutatea armelor pe care le purta Manuel.[1]

O particularitate, care-l deosebește de înaintașii săi, e simpatia, pe care în totd'auna a arătat-o Latinilor. El se înconjoară de dânșii, îi introduce în cadrele administrațiunii, îi însărcinează de multeori cu misiuni din cele mai delicate.

Aceiași aplecare îl făcu să-și ia, în două rânduri, soție din lumea aceasta de cavaleri ai cruciatelor. Calculele politice nu fură, de sigur, streine de această

1. *Kinnamos*, p. 125.

hotărâre. Întâia oară, încă pe vremea împăratului Ioan Comnenul, Bertha de Sulzbach, cumnata lui Conrad III al Germaniei, fu adusă la Constantinopole, pentru a fi logodită cu moştenitorul tronului bizantin. Primejdia normandă îl făcuse pe Ioan a-şi căuta un aliat în persoana împăratului german. El se gândi a pecetlui această alianţă printr'o legătură între cele două dinastii. După un schimb de ambasade, care ţinură câţiva ani, contesa germană sosea, în cel din urmă an al vieţii autocratorului Ioan, însoţită de o strălucită suită, la Constantinople. Un poet cunoscut la Curtea Comnenilor, Teodor Prodromos, ne-a lăsat, într'o poesie de ocasie, o scurtă descriere a ceremonialului pompos cu care s'a făcut recepţia viitoarei moştenitoare a tronului. El era în sentimentul Bizantinilor când proclama, în stângacele sale versuri, superioritatea Romei celei nouă: „Bucură-te, nouă Romă, de această recepţie, prin care te-ai arătat capul Romei celei vechi; căci, dacă aceasta ne dă logodnica, tu dai pe logodnic, şi toţi ştim că bărbatul e superior femeii. E evident prin urmare ca acelaş lucru să se gândească despre tine". Iar „prea nobilului", „viteazului şi gloriosului" Conrad, care e pentru dânsul un simplu *rege* al vechii Rome (Ὦ μέγα ῥὴξ τῆς παλαιᾶς καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης), nu se sfieşte a-i spune la câtă cinste s'a ridicat astăzi când a intrat în neamul Comnenilor şi s'a înrudit cu un împărat atât de mare.[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În Ianuar 1146, Manuel, acum împărat, îşi celebrează căsătoria cu Bertha de Sulzbach, care ia, ca împărătească, numele bizantin de Irena.

Această fiică a Nordului lăsă o frumoasă amintire la Curtea Bizanţului. Atrasă de atmosfera literară ce

1. LA MIGNE, *Patr. gr.* 133, col. 1361–2.

stăpânia această Curte, pe vremea sa, ea îşi dete osteneală a înţelege frumuseţile literaturii greceşti. Pentru a-i face cunoscut pe Homer, Tzetzes, cunoscutul poligraf al veacului XII, compuse pentru dânsa *Alegoriile asupra lui Homer*, în care explică, în chip figurat, povestea celor două poeme, cu lumea lor de zei. Partea privitoare la *Iliada* era închinată „prea puternicei împărătese şi doamnei prea iubitoare de Homer, germanei Irena". O neînţelegere cu intendentul împărătesei, care nu vroi să plătească poetului după cum îi cerea, îl făcu pe acesta să caute pentru restul lucrării un alt patron.

Irena nu era o femeie frumoasă. Ea se deosebea însă, după mărturiile contemporane, prin alese însuşiri morale şi revărsă întotd'auna darurile mărinimiei sale asupra celor nevoiaşi.[1] Dacă n'a fost fericită cu împăratul, care se arunca în aventurile galante cu aceiaşi pasiune, cu care înfrunta primejdiile în războiu, Irena trăi totuşi încunjurată de respect şi muri (1158—9) regretată sincer de Manuel.

Nu trecu mult după ce o pierdu şi Manuel, preocupat de a asigura imperiului un moştenitor legitim, căută o nouă soţie, de astădată în lumea latină a Siriei. Alegerea căzù asupra celei mai frumoase femei a Răsăritului. Maria, fiica lui Raimund şi a Constanţei de Antiochia, atrăsese atenţia ambasadorilor trimeşi de împărat pentru prepararea logodnei cu Melissenda de Tripoli. Ei găseau că principesa de Antiochia e mai vrednică de a sta pe Tronul Bizanţului şi deteră de ştire împăratului. Un sol special fu expediat dela Constantinopole la faţa locului, şi el se întoarse entusiasmat de frumuseţea extraordinară a tinerei principese. Ea făcu într'adevăr o impresie

1. *Akominatos*, 73, 2.

covârşitoare asupra contemporanilor. „O asemenea frumuseţe n'a văzut încă veacul nostru", spuneau Bizantinii.[1] Iar un istoric contemporan, care a trăit în sferele Curţii, îi face acest înflăcărat elogiu: „Şi era frumoasă la chip, prea frumoasă, extraordinar de frumoasă, de o frumuseţe incomparabilă, în cât pe lângă dânsa sunt o curată poveste auria Aphrodite cea surâzătoare, Hera cu braţele albe şi ochii mari şi Laconiana (Elena) cu gâtul lung şi gingaşe picioare, pe care cei vechi le-au divinizat pentru frumuseţea lor şi toate celelalte, pe care cărţile şi poveştile le-au prea slăvit ca splendide la înfăţişare".[2]

În anul acestor negocieri (1160), Renaud de Châtillon, al doilea soţ al Constanţei, căzuse, în urma unei nefericite lupte, în mânile Arabilor, pentru o captivitate de şaisprezece ani.[3] Principesa Antiochiei primi deci cu bucurie proiectul acestei căsătorii, care avea să-i asigure un sprijin atât de preţios. Maria fu adusă la Constantinopole, unde, în ziua de 25 Decemvrie 1161, se cunună cu împăratul, la Sfânta Sofia, în mijlocul pompei strălucite obişnuite în asemenea prilejuri. Festivităţi mari, distribuiri de bani şi daruri, curse de Hippodrom şi lupte cavalereşti însoţiră această ceremonie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Maria de Antiochia fu mai nefericită decât Irena. O soartă din cele mai tragice o aştepta pe tronul Bizanţului. Când Manuel muri (1180), ea conduse regenţa, fiul său Alexios fiind un copil. În mijlocul Curţii nesigure şi intrigante, Maria se sprijinea pe Latini, atunci numeroşi în Constantinopole. Bizantinii nutreau însă o veche şi neîmpăcată ură în potriva

1. *Kinnamos*, 210, 11.

2. *Niketas Akominatos*, 151, 19 urm.

3. G. SCHLUMBERGER, *Renaud de Châtillon, prince d'Antioche, seigneur de la terre d'Outre-Jourdain*, Paris, 1898, chap. IV.

acestor Occidentali lacomi și brutali. În curând basilissa nu mai fu pentru dânșii decât o trădătoare a intereselor bizantine, și ei o înfierară cu epitelul de

Manuel I Comnenul și *Maria de Antiochia* cu fiul lor Alexios.

Miniatură (C. Paparrhegopiulos, c. c., vol. II, partea II, p. 145).

„străina", ἡ ξένη.[1] O partidă puternică se formează împotriva sa, și ea aduce în fruntea imperiului pe

1. *Akom.*, p. 331.

stricatul Andronicos, vărul lui Manuel, deportat undeva în Asia, pentru viaţa lui de extraordinare aventuri. Domnia acestui aventurier fu o sîngeroasă tiranie. Maria a fost între cele d'întâi victime ale sale. Înscenându-i un proces de trădare, el o condamnă la moarte, silind pe tânărul Alexios a semna sentinţa. Sugrumată în închisoarea sa din palatul Mangana,[1] „ţărmul o primi în nisipul său, — dulcea lumină, frumoasa privelişte a lumii", scrie, înduioşat, istoricul acestei crunte domnii.[2]

II.

Alături de aceste particularităţi, datorite contactului cu Occidentul, Manuel întrupează în chip strălucit însuşirile caracteristice ale monarhului bizantin. El este, în această privinţă, la Bizanţ, cel d'întâi exemplar care întruneşte în sine elementele celor două lumi, atâta de opuse între ele.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Manuel Comnenul este un adevărat fiu al Bizanţului prin viaţa zgomotoasă de petreceri, în care se arunca, de câteori grija imperiului îi lăsa o clipă de răgaz; prin iubirea sa de lux şi măreţie, care dete Curţii sale o strălucire fără seamăn; prin gustul discuţiilor teologice, pe care-l avù tot atât de mult ca şi înaintaşii săi; prin abilitatea sa diplomatică, în sfârşit, care ştiù să atragă în reţeaua intrigilor sale toate popoarele, făcându-le să graviteze necontenit în jurul Bizanţului.

O notă bizantină predominantă a fost în totdeauna la dânsul conştiinţa indiscutabilei sale superiorităţi asupra tuturor suveranilor, de care politica ambiţiei sale mari l-a făcut să se apropie. De aici încăpăţâna-

1. Palatul era pe malul Cornului-de-Aur.
2. *Akom.*, p. 349, 1.

rea sa în rigiditatea prescripţiilor unei etichete, care-i pricinui de multe ori încurcături. E cunoscută lunga sa controversă, puţin cam naivă, asupra întâietăţii, în tratativele, ţinute atâta timp în loc, cu Conrad III, la sosirea acestuia, în fruntea oştilor de cruciaţi ale Germaniei, sub zidurile Constantinopolei. De aici maiestatea impunătoare de care ţinea să se înconjure decâte ori apărea în public. De aici, în sfârşit, trufia implacabilă cu care a căutat să îngenuncheze rezistenţa marilor protivnici, supunându-i la umilinţele cele mai crude.

Exemplele sunt numeroase, în lunga domnie de neastâmpăr a lui Manuel. Recepţia făcută la Constantinopole puternicului sultan de Iconium a lăsat o adâncă impresie în populaţiune.

Cu Turcii încuibaţi de atâta vreme la Iconium, aproape de graniţa retrasă a imperiului, Bizanţul avù inverşunate lupte. Campaniile întreprinse de Manuel silise pe Chiligi-Arslan II să ceară, în 1161, pacea. Curând după aceasta, ameninţat în posesiunile sale de numeroşi adversari, Sultanul se văzu nevoit a-şi câştiga definitiv favoarea împăratului şi veni, însoţit de o mie de călăreţi, la Constantinople.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cu ocasiunea recepţiei sale, Manuel dete cea mai mare amploare aparatului strălucit al ceremonialului Curţii. Un istoriograf, de faţă la parada extraordinară, a putut scrie că aşa ceva nu s'a văzut nici odată la Bizanţ. Iată, după propria sa descriere,[1] priveliştea care a aruncat în uimire pe înaltul oaspe asiatic.

Pe o strălucită tribună (βῆμα λαμπρόν), se ridicase un scaun înalt, lucrat numai în aur şi incrustat, peste tot, de pietre preţioase: de rubine, de ametiste, de mărgăritare. Acestea din urmă „nu se puteau nu-

1. *Kinnamos*, pp. 205–7.

măra", căci fiecare din pietrele preţioase, înfipte la o mică distanţă una de alta, era închisă într'un cerc de mărgăritare, „perfect rotunjite şi mai albe decât zăpada". Partea cea mai de sus, care venea de asupra capului, era cea mai strălucitoare. Pe scaunul acesta, ce radiă în toate părţile lumini, se aşeză împăratul, ocupându-l perfect, prin mărimea trupului său. El purta măreţul costum de ceremonie: o admirabilă mantie de purpură, care, de sus până jos, scânteia de focul rubinelor şi strălucea de mărgăritare, aşezate nu la întâmplare (οὐκ ἀπεριέργως), ci combinate cu minunata artă a pictorului (θαυμασία τις αὐτοὺς ἐποίκιλλε γραφική). Pe pieptul său atârna, de lanţuri de aur prinse în jurul gâtului, o nestemată fără seamăn, prin mărime şi coloare, roşie ca trandafirul şi în forma unui măr. Diadema splendidă îi împodobea capul. De ambele părţi ale scaunului se înşirau, după rang, demnitarii,în hainele de ceremonie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Măreţia acestui impunător aparat solemn făcù asupra sultanului o impresie covîrşitoare. Îndată ce ajunse la mijloc, — mărturiseşte istoriograful — el rămase locului, înmărmurit. La invitaţia împăratului de a se aşeza, făcù energice semne de protestare şi rămase în picioare. Mai pe urmă, văzând că împăratul continuă a şedea, se aşeză şi dânsul, pe un scaun foarte puţin ridicat. După ce se schimbară obişnuitele formule de salut, Chiligi-Arslan fu congediat şi se retrase în apartamentul ce i se pregătise, în palat.

Cât stete sultanul la Constantinople, împăratul dete în onoarea sa ospeţe strălucite, lupte de modă apuseană, curse de cai, îi oferi până şi priveliştea rară a incendierii câtorva corăbii, prin vestita armă de luptă a flotei bizantine, „focul grecesc" (ὑγρὸν s. θαλάσσιον πῦρ). Manuel vroise încă să desfăşure pe uliţi, de la Acropole până la S-ta Sofia, procesiunea impu-

nătoare a unui triumf, pentru a pune sub ochii străinului priveliştea celei mai măreţe pompe. Căpetenia clerului se împotrivi însă energic la aceasta, socotind ca o insultă a credinţei trecerea acestui om nelegiuit printre odoarele şi podoabele sfinte, purtate în asemenea împrejurări. Un cutremur, care zgudui puternic oraşul, la miezul nopţii, prăbuşind multe edificii, fu interpretat de Bizantinii superstiţioşi ca un semn al mâniei dumnezeieşti împotriva cinstirii păgânului.[1]

Niketas Akominatos ne povesteşte un episod ciudat al acestor festivităţi, desfăşurate cu prilejul şederii sultanului în Capitală. Un Turc din suita acestuia, mare prestidigitator (θαυματοποιός), vrù să-şi arate şi dânsul talentul, la una din representaţiile dela Hippodrom. El pretindea anume că poate să zboare. Urcat pe turnul care stăpânea arena, d'asupra remisei de unde se avântau carele de curse, Turcul, acoperit într'o tunică albă, largă, îndoită şi prinsă în diferite locuri, în chip de buzunare, care, după socoteala sa, trebuiau să se umfle de aier şi să-l susţie în spaţiu, se agita într'una, în pregătirea pulpanelor pneumatice. Mulţimea, cu ochii fixaţi asupra lui, îşi pierdu răbdarea şi începu a-i striga de odată: „Zboară, zboară! până când ai să ne ţii sufletele în suspensie, Turcule, legănând vântul din turn?" În zadar încercă împăratul să-l împiedece de la actul nesocotit; sultanul, care se temea de o nenorocire, n'avù nici el mai multă trecere pe lângă supusul său. Acesta bătù de mai multe ori aierul cu braţele, „în chip de aripi", şi-şi dete drumul din înălţime. Dar, „mai nefericit de cât Icar", se prăbuşi în arenă, zdrobindu-şi oasele.

Întâmplarea nenorocită făcù, în zilele următoare,

1. *Ibid.*, p. 206; *Akominatos*, p. 155.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

obiectul ilarităţii publicului, care luă în râs pe Turcii din suita sultanului, de câte ori îi întâlni pe stradă.

Dar Manuel primi la Bizanţ suverani mai distinşi decât Sultanul de Iconium. Marea mişcare a cruciatelor aduce aici pe Conrad III al Germaniei şi pe Ludovic VII al Franţei.

Cel d'intâi, cumnatul împăratului bizantin, în drumul său către Locurile Sfinte, căzu bolnav la Ephesos. Manuel şi soţia sa Irena se duseră atunci lângă împăratul german şi-l aduseră, pentru a-l îngriji, la Constantinople, unde el fu, în tot timpul şederii sale, obiectul unor mari festivităţi. Când a doua cruciată îşi mântui operaţiile fără succes, Conrad se opri încă odată, în trecerea sa către patrie, la Constantinople, sărbătorit cu cinste, ca şi mai înainte.

Ludovic VII ajunse, pe urmele aceleiaşi cruciate, sub zidurile Bizanţului. În câteva rânduri, el fu primit de basileus cu mari onoruri, în Capitala sa, pentru aplanarea dificultăţilor ivite între dânşii.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Nu putem cunoaşte, în amănunte, aceste recepţii făcute suveranilor din Apus. Izvoarele sunt laconice în această privinţă. Avem însă unele detalii asupra celei făcute, în anul 1171, regelui de Ierusalim Amaury I, una din cele mai ilustre figuri de prinţi ai cruciatei. Arhiepiscopul de Tyros, Wilhelm, istoricul preţios al epocii, ne-a păstrat aceste detalii.

Micile state latine din Orient duceau o luptă fără răgaz cu fanaticii islamului. Regatul Ierusalimului se afla pe atunci într'o situaţie deosebit de critică, strîns între Fatimiţii din Egipt şi puternicul atabec de Damasc, Nureddin. Viteazul rege franc înţelese că, pentru a nu fi strivit, una din aceste două forţe trebuia nimicită. El întreprinse atunci cucerirea Egiptului, folosindu-se de anarhia ce sfâşia acolo pe Arabi. Întreaga

sa domnie de doisprezece ani a fost o serie de campanii în Egipt; ambasadele sale cutreierau adesea Europa, după ajutoare. Cu împăratul Manuel regele era înrudit: el luase, în a doua căsătorie, pe Maria Comnena, fiica protosebastului Ioan, nepoată Împăratului. Ajutorul puternicului basileus, tot atât de interesat la zdrobirea dușmanului comun, nu putea să nu fie căutat. În 1168 o ambasadă, în frunte cu Arhiepiscopul de Tyros, încheiase cu Manuel o convenție, și resultatul ei fusese cooperarea trupelor bizantine la expediția din 1169. Situația gravă de acum hotărîse pe regele Ierusalimului a merge în persoană la Constantinople, spre a obține concursul împăratului.

Cronica Arhiepiscopului de Tyros ne-a înregistrat episoadele acestei visite, care făcu împăratului o mare bucurie: „Premièrement s'émerveilla moult", scrie cronica, „pourquoi si haut homme comme il était et sire de si honoré royaume était venu à lui par maintes fatigues et maints périlleux passages; après pensa que c'était grand honneur à son empire et grand accroissement à sa hautesse que si puissant prince était venu à lui et que l'on ne trouvait pas lisant en nulle histoire qu'au temps de ses ancêtres roi de Jérusalem fut onques venu à empereur de Constantinople".[1]

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Însoțit de o suită strălucită, Amaury pornea, la începutul lui Martie, cu zece galere. În apropierea Dardanelelor, ieșea întru întâmpinarea sa protosebastul Ioan, trimes de basileus cu ordinul ca, în toate orașele prin care va trece, să se dea regelui toate onorurile. La Gallipoli, alți demnitari ai imperiului întâmpinară cortegiul, înștiințând pe rege că vântu-

1. Amănuntele acestei visite sunt luate din excelenta lucrare a lui G. SCHLUMBERGER, *Campagnes du roi Amaury I-er de Jérusalem en Égypte, au XII-e siècle*, Paris 1906.

rile nu sunt bune pentru a naviga la Constantinople. Debarcând, regele şi suita sunt conduşi călare, pe ţerm, până la Heracleia. Acolo, vînturile schimbându-se, se îmbarcară din nou şi ajunseră la Constantinople. Corăbiile traseră la cheiu în *Bucoleon,* portul particular al Palatului-sacru, rezervat numai galerelor imperiale. În semn de mare cinste, regele era condus a debarca în portul împărătesc. Primit de o grupă de demnitari, e condus în interiorul palatului Bucoleon, ale cărui splendide săli stîrnesc admiraţia oaspeţilor. De acolo, cortegiul porneşte prin *Tzykanisterion,* manejul unde aveau loc exerciţiile hipice ale împăraţilor, prin frumoasele galerii ce unesc acest manej cu *Nea Ecclesia,* somptuoasa biserică ridicată de împăratul Basilios I, de unde, pe calea însemnată de propyleele acestei biserici, ajunge la *Heliakòn,* terasa Farului, prin care se intra în Palatul-Sacru. Încunjurat de curtea-i strălucită, împăratul Manuel aştepta în *Chrysotriclinon,* splendida sală de recepţii, în care de veacuri se primeau, cu fastul impunător al ceremonialului, ambasadele străine. Era o vastă sală octogonală, cu zidurile în abside şi luminată de o mare cupolă. În absida de la Răsărit, despărţită printr'o poartă de argint, se vedea chipul Mântuitorului, pe tron. În această absidă era aşezat tronul imperial. Pardoseala sălii era un mosaic de marmure şi porfire de toată bogăţia. Zidurile, bolţile erau împodobite de fine mosaicuri pe fond de aur. Un candelabru imens, *polykandilon,* se lăsa din centrul cupolei.

Cronicarul ne spune că în faţa tronului împărătesc era întinsă o cortină de mătasă, lucrată în aur şi pietre preţioase. Intimii împăratului au condus pe rege în spatele acestei cortine, unde Manuel se afla pe tron. Comnenul s'a ridicat în picioare, pentru a

primi pe rege. Această scenă n'a avut loc în vederea marilor demnitari bizantini, scrie Guillaume de Tyr, căci ei ar fi zis, „că mult s'ar fi scoborît înălţimea imperiului". Iar când perdeaua s'a tras la o parte, asistenţa a putut vedea pe împărat aşezat pe un tron de aur, în bogatele sale veşminte împărăteşti, pe regele Amaury alături de dânsul, „pe un scaun de o mare bogăţie, acoperit cu o stofă de aur, dar mai scund de cât al împăratului". Manuel a chemat atunci, pe rând, pe baronii suitei regelui, salutându-i şi întreţinându-se cu dânşii. Recepţia sfârşită, regele, cu ai săi, s'a retras în apartamentele ce li se pregătise. În zilele următoare, ei au conferit de mai multe ori cu împăratul, asupra obiectului visitei lor.

În tot timpul şederii lor la Constantinopole, Manuel le-a dat o deosebită atenţie, făcându-i să vadă toate bogăţiile şi toate frumuseţile Capitalei. I-a condus în capelele atât de numeroase ale palatului, pline de pietre scumpe, de stofe şi de minunate odoare. Toate cutiile cu moaşte preţioase au fost deschise dinaintea lor. Ei au putut vedea cu emoţie bucata cea mare a lemnului sfânt al crucii, cuiele răstignirii, lancea care străpunsese coapsa Mântuitorului, buretele ce i se întinsese în ceasurile suferinţii sale de om, cununa de spini în sfârşit şi pânza ce-i înfăşurase trupul şi sandalele ce purtase. Pentru petrecerea oaspeţilor, împăratul a adus instrumente de tot felul şi cântăreţi, a pus să se desfăşure danţuri de fete, care uimiră pe visitatori, a organisat lupte în arenă, acele „tournois" de modă occidentală introduse la Bizanţ, curse de cai şi de care în Hippodrom. Apoi, a condus pe oaspeţi în cellalt palat, la *Blachernae,* din care Manuel îşi făcuse obişnuita lui reşedinţă. Ei au fost instalaţi aici, în apartamente, a căror splendoare cronicarul nu află cuvinte s'o descrie. Oraşul, cu tot ce făcea po-

doaba lui, biserici, mânăstiri, monumente, e visitat cu amănuntul; în sfârşit, împăratul serveşte ilustrului său oaspe şi o călătorie pe Bosfor, încântându-l cu fermecătoarele peisagii ale ţărmurilor.

Când, după toate acestea, Regele şi-a luat rămas bun de plecare, el a fost copleşit, ca şi suita sa, de mulţimea darurilor bogate pe care împăraţii bizantini şi curtea lor obişnuiau a le face, în astfel de prilejuri: mari sume de perperi de aur, pietre preţioase, stofe de mătasă.

În condiţii cu totul altele avuse loc primirea prinţului Antiochiei, Raimund de Poitiers, când venise, la 1145, la Bizanţ, pentru a cere protecţia imperiului. Politica lui Ioan Comnenul urmărise cu stăruinţă anexarea din nou la imperiu a Principatului Antiochiei, prin care se putea asigura stăpânirea bizantină asupra Siriei. În acest scop, cea din urmă campanie a viteazului Comnen fusese îndreptată în acele părţi. Moartea îl surprinsese însă în Cilicia (1143). Luând succesiunea, Manuel pornise, după câteva săptămâni, cu trupele către Constantinopole. Folosindu-se de această împrejurare prielnică, Raimund îi adresase atunci o somaţie îndrăzneaţă, invitându-l să evacueze teritoriile sale. Îndată după ieşirea noului basileus din Cilicia, el năvălise în această provincie. Pentru aceia, întâia expediţie a lui Manuel a fost îndreptată în potriva sa. Oşti puternice fură trimise, pe uscat şi pe apă, pentru a prăda teritoriile Principatului. Ameninţat, curând după aceia, de puternicul *atabek* de Alep, Raimund se hotărî a veni în persoană la Constantinopole, pentru o împăcare de care avea atâta nevoie.

Manuel impuse atunci trufaşului Latin o mare umilinţă: el nu vrù să-l primească, până când acesta nu merse să îngenuncheze la mormântul lui Ioan Com-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

nenul, cerându-şi iertare. Împăratul îi luă după aceasta jurământul de vasal.[1]

Patrusprezece ani mai târziu, urmaşul lui Raimund, viteazul Renaud de Châtillon avù să sufere o umilinţă şi mai mare, care află un puternic răsunet în tot Orientul.

Raimund căze, în anul 1149, într'una din acele înverşunate lupte, purtate neîncetat de Latinii Siriei cu Musulmanii. Văduva sa, Constanţa, o femeie tânără şi frumoasă, luase de soţ, în 1153, pe cel mai vestit din cavalerii veniţi în Orient cu Ludovic VII, pe Renaud de Châtillon. Imperiul se afla pe atunci în războiu cu Thoros, puternicul prinţ armean din Cilicia. Toate încercările sale de a-l supune rămânând zadarnice, Manuel cerù în potriva lui intervenţia prinţului de Antiochia. Renaud porni cu războiu asupră-i şi o luptă sângeroasă avù loc între dânşii. Deodată însă vasalul imperiului îşi schimbă atitudinea. Împăcându-se cu Thoros, el deschide ostilităţile în potriva lui Manuel. După o scurtă campanie în Cilicia, cei doi aliaţi se aruncă, prin surprindere (1155), asupra insulei Cipru, una din cele mai bogate provincii ale imperiului. Ducele Ioan Comnenul, nepotul împăratului, Mihail Branas, comandantul forţelor militare ale insulei, încercând a le resista, sunt zdrobiţi la Leucosia şi cad prisonieri. Insula rămâne astfel fără apărare la discreţia bandelor de aventurieri. Ea suferi o adevărată catastrofă: populaţia fu, în cea mai mare parte, măcelărită, satele aprinse, bisericile şi mânăstirile prădate de toate bogăţiile lor. Renaud se întoarse în Antiochia încărcat de o pradă imensă.[2]

1. *Kinnamos*, 35, 21.

2. G. SCHLUMBERGER, *Renaud de Châtillon, prince d'Antioche, seigneur de la terre d'Outre-Jourdain*, Paris 1898, p. 70 şi urm.

Manuel nu putea lăsà nepedepsită această ofensă din partea vasalului său. El era tot atât de înverşunat asupra dinastului armean, care-i ajutase aceluia în trista împrejurare. După pregătiri de trei ani, împăratul pătrunse în fruntea unei mari oştiri, în vara a. 1158, în Cilicia. El venise atât de repede, în cât şeful armean abia avuse vreme să se afunde în grabă, cu avuţiile sale, în strâmtorile inaccesibile ale muntelui Taurus. Toate cetăţile din câmpia Ciliciei cad, una după alta, în mânile armatei imperiale.

Apropierea împăratului de hotarele Siriei umplù de o mare nelinişte pe Renaud. Ştiindu-se vinovat, el tremura la gândul răzbunării lui Manuel. Neîndrăznind a-i trimite ambasadori, încercă a trata prin rudele cele mai apropiate ale împăratului; dar acesta nu vroì să audă nimic. Propunerea de a ceda imperiului acropolea Antiochiei fu de asemenea respinsă hotărît. Firea de cavaler a lui Manuel îl făcu să respingă tot atât de hotărît propunerile Patriarhului de Antiochia de a-i da în mână pe vinovat.[1] Cantonându-şi trupele pentru iarnă la Tarsos, împăratul primeşte propunerile de pace ale lui Thoros, care-i depune jurământul de vasal. Faţă de principele Antiochiei, el rămâne însă neînduplecat. Acesta, urmând sfaturile prudente ale arhiepiscopului de Laodiceia, se hotărăşte atunci a merge în lagărul imperial şi a se aruncà, umilit, la picioarele lui Manuel. Arhiepiscopul se duse mai înainte, ca să pregătească terenul.

El întâlni pe împărat la porţile cetăţii *Massissa*, vechea Mopsuestia, pe calea care, prin pasurile muntelui Amanos, ducea direct la Antiochia. Arhiepiscopul izbuti a potoli mânia împăratului, care consimţi la întrevederea atât de măgulitoare pentru dânsul.

1. *Kinn.*, pp. 181–2.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Curând după aceia avù loc, în lagărul dela Massissa, scena memorabilă, care produse o adîncă impresie în lumea Răsăritului. Trufia puternicului principe franc suferi o umilinţă din cele mai mari. Kinnamos ne-a lăsat descrierea actului, de o cruzime, pe care cu greu am înţelege-o fără moravurile acelor aspre vremi.[1] Cu capul descoperit, cu braţele sumese până în coate, desculţ, purtând de gât o funie, cu sabia prinsă de vîrf în mâna stângă, Renaud de Châtillon străbătù întreg oraşul, în mijlocul populaţiunii, care din toate părţile alergase la impresionanta privelişte. Urmat de suita sa, în aceiaşi umilită atitudine, de un mare alaiu de călugări descoperiţi şi desculţi, cari se rugau, plângător, de iertare, vinovatul ajunse în lagărul unde aştepta, mânios, suveranul Pe o tribună înaltă şi împodobită ca de obiceiu, Manuel luase loc pe tronu-i somptuos, înconjurat de marii demnitari, de trupe şi de solii cei mulţi, trimeşi a saluta, în trecerea sa, pe basileus, din partea naţiunilor Orientului. La o mare distanţă de pavilionul imperial, Renaud căzù cu faţa la pământ. Călugării singuri veniră aproape de împărat şi, îngenunchiând, cu mâinile întinse, cerură cu lacrimi iertare. Arhiepiscopul Guillaume de Tyros, un contemporan, profund impresionat de această umilitoare scenă, afirmă că în tot acest timp principele nu înceta de a striga iertare, provocând dezgustul tuturor.[2] După ce-l lăsă cîteva minute în această atitudine, pentru a face cât mai mare impresie asupra asistenţilor, împăratul se îndură a-l ridica din ţărnă, dictându-i condiţiunile de supunere şi primindu-l între vasalii imperiului.

Umilinţa mare, la care fură de faţă soli din atâtea părţi, din Media, din Iberia, dela Bagdad, din Pales-

1. Pp. 182–3.
2. G. SCHLUMBERGER, *o. c.*, p. 109.

tina, Armenia şi Alep, făcù, după mărturisirea Arhiepiscopului de Tyros, ca Latinii să fie despreţuiţi în toată Asia.

Dar Manuel nu se mulţumi numai cu atâta. El ţinù să-şi facă intrarea, triumfal, în cetatea vasalului umilit.

După şapte luni de petrecere în lagărul dela Massissa, părăsi Cilicia, în fruntea armatelor sale, şi trecù în Siria. Toate încercările Antiochienilor de a-l abate dela hotărârea sa, prevenindu-l că nu-i vor putea garanta viaţa, rămaseră zadarnice. Manuel nu era omul care să se intimideze. El ţinea să-şi afirme solemn drepturile de suveran în cetatea, din care tatăl său fusese alungat prin criminale uneltiri.

Şi astfel, în luna lui Maiu, 1159, împăratul intră în Antiochia, încunjurându-se de cea mai strălucită pompă. Acoperit de mantia încărcată de pietre preţioase, cu diadema pe cap, el fù întâmpinat la porţile oraşului de regele Ierusalimului, Balduin, de principele Antiochiei, de ceilalţi seniori ai Siriei latine, de patriarh, în hainele de sărbătoare, urmat de clerul numeros, cu cruci strălucitoare, cu Evanghelii şi lumânări aprinse în mâni. Alaiul fără pereche trecu, în cântecele de slavă ale preoţilor, prin mijlocul unei populaţiuni de toate neamurile, îngrămădită la această priveliştе extraordinară. „Erau de faţă" — ne spune Akominatos — „Sirianul mâncăcios, brigandul Isaurian şi Cilicianul pirat, precum şi cavalerul Italiot purtător-de-lance, care, lăsându-şi la o parte calul superb şi mândria trufaşă, asista pe jos la triumf".[1]

Manuel deschidea cortegiul, pe calu-i împodobit de paradă; de o parte şi de alta, pe jos, Renaud de Châtillon şi alţi seniori latini ţineau de căpestrele calului şi de scări; la distanţă, în urmă, venea călare

1. 141, 20 urm.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Balduin, cu coroana de rege pe cap, dar fără alte insignii. Jur împrejurul împăratului, garda numeroasă a puternicilor Varegi, înarmaţi cu securi, veghia de aproape la siguranţa lui.[1]

În sunet de trâmbiţe şi de clopot, trecù alaiul impunător pe uliţele oraşului splendid pavoazat. Pe tot parcursul, străzile fuseseră aşternute cu ramuri verzi şi flori mirositoare, casele împodobite cu ştofe preţioase şi covoare. Împăratul merse de-a dreptul la vechea catedrală, la biserica Sfântului Apostol Petru, cel d'întâi patriarh al acestui Scaun, unde se înălţară rugăciuni. De acolo, cu aceiaşi pompă, Manuel descinse la palatul princiar, unde fu găzduit timp de opt zile. El împărţi, în această vreme, mari sume de bani populaţiunii, dete serbări strălucite, coborându-se însuşi în arenă pentru luptele cavalereşti, în care stârni admiraţia tuturor, prin mândra sa înfăţişare şi prin îndemânarea cu care dobori de pe caii lor doi Latini.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

III.

Aceste trăsături caracteristice ale personalităţii lui Manuel ne explică întreaga sa politică externă.

Pe când tatăl său se străduì mai cu seamă a restaura hotarele de Răsărit ale imperiului, unde primejdia era pentru dânsul mai apropiată şi mai mare, Manuel întinse veleităţile sale de stăpânire şi asupra Occidentului şi dete politicii sale un caracter de imperialism în stil mare.

În Siria, cruciatele creiase statele latine, pe vechile teritorii ale imperiului. În Cilicia, dinaştii armeni se sileau a scutura autoritatea împăratului, întinzându-şi acum stăpânirea asupra posesiunilor sale. Mai încoace,

1. *Kinnamos*, p. 187.

aproape de frontierele reduse ale imperiului, sultanii de Iconium erau o permanentă primejdie.

În potriva tuturor se ridică energic Manuel Comnenul. Campaniile sale se succed aproape neîntrerupt în Asia. Sultanul Massud se supune în cele din urmă. Dar cu urmaşul său, Chiligi-Arslan II, Manuel trebui să poarte războiu până la capătul vieţii.

Cu dinaştii armeni, cu statele latine lupta fu încununată de izbândă. Suveranitatea împăratului se impuse în cele din urmă în aceste locuri.

Dar marea ambiţie politică a lui Manuel a fost restaurarea autorităţii bizantine în Italia şi distrugerea imperiului germanic, socotit mereu la Bizanţ o simplă usurpaţie.[1]

Aceasta l-a făcut să se amestece neîntrerupt în afacerile Occidentului, folosindu-se de o potrivă de armele de luptă şi de armele diplomaţiei. Conrad III putuse fi câştigat pentru scopurile sale. Urmaşul lui Conrad însă, Frederic Barbă-Roşie, rupse definitiv legăturile cu un imperiu, a cărui pretenţie de suveranitate n'o putea accepta.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Împotriva lui agită Manuel, mai bine de douăzeci de ani, Italia. El făcu să fluture pe d'inaintea papei Alexandru III speranţa reunirii celor două Biserici.

1. Charles Diehl, *Byzance,* p. 202 şi urm. Învăţatul francez relevează curiosul pasagiu în care Kinnamos polemisează cu papa, pe chestia acestei usurpaţiuni. Istoriograful bizantin (p. 189) era ecoul sentimentului general când afirmă că singurul Scaun imperial, de la căderea Romei, e cel bizantin. Toţi câţi s'au ridicat pe ruinele ei, în Italia, sunt numai usurpatori, τύραννοι. De la Odoacru şi Teodoric, ei n'au avut alt nume de cât pe cel de „rege". Istoriograful ia în batjocură pe pretinşii împăraţi din Apus, cari merg înaintea calului papei şi se indignează de îndrăzneala marelui pontifice, care consacră de împăraţi pe aceşti simpli comişi ai săi.

Diplomaţia sa desfăşură în peninsulă o acţiune din cele mai mari, susţinută cu cheltueli imense, pentru a stârni noui adversari împăratului german. Acelaş gând îndeamnă pe Manuel a interveni în luptele interne ale Ungariei, încercând s'o zmulgă influenţii germane. Douăzeci de ani de războaie, purtate necontenit la Dunăre, se încheiară în cele din urmă cu resultate foarte ilusorii.

Visul ambiţios al lui Manuel nu se putù înfăptui. El avea de împăcat interese prea opuse, pentru a izbuti.

Manuel pusese în serviciul imperialismului său vast toate puterile şi toate avuţiile Statului. Nu se poate pretinde că această politică îndrăzneaţă n'a dat imperiului bizantin o strălucire, care a făcut dintr'însul întâia putere de atunci a lumii. Dar, ca şi la sfârşitul epocii lui Iustinian, imperiul ieşi sleit din aceste mari şi îndelungate sforţări. În faţa primejdiei musulmane, tot mai ameninţătoare în Orient, puterea sa de resistenţă scăzù; iar în Occident, Bizanţul îşi făcuse numai duşmani.

Manuel a putut înşira, ca odinioară Iustinian, în titulatura sa, epitete de slăvire a biruinţelor lui, — şi oboseşti cetindu-le, în actele oficiale, atâta sunt de numeroase;[1] Prodromos, poetul Curţii sale strălucite, l-a putut numi cu emfasă, în versurile sale, „de patru ori August, stăpân asupra celor patru părţi ale lumii“ — Τετραύγουστος, τετραμερῆ κατακρατήσας κόσμον sau βασιλεὺς τεσσάρων γῆς κλιμάτων —: în realitate, cu tot

1. „Isauricul, Cilicicul, Armenicul, Dalmaticul, Ungaricul, Bostnicul, Chrovaticul, Lazicul, Ibericul, Bulgaricul, Serbicul, Zicchicul, Chazaricul, Goticul“.

marele său prestigiu extern, imperiul se ţinea numai prin neastâmpărata energie activă care-l ducea după sine. Când această energie nu va mai fi, criza va izbucni îndată. Nu va trece un pătrar de veac de la moartea strălucitului Comnen, şi Occidentul se va răzbuna de toate jicnirile sale, punând, în 1204, un împărat latin pe tronul Bizanţului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Bibl. Univ. C
Nr.
Sibiu
T. 1583

TABLA CUPRINSULUI

I. O martiră a filosofiei păgâne: Hypatia 5
II. Sf. Ioan Chrysostom 11
III. Un asediu memorabil al Constantinopolei (626) . . 33
IV. Leon V Armeanul 50
V. O figură a teologiei bizantine: Teodor Studitul . . 78
VI. Bizantini şi Ruşi la Silistra 96
VII. Mihail Psellos 110
VIII. Un duce bizantin de Dorostolon (Silistra): Katakalon Kekaumenos 144
IX. Manuel I Comnenul 159